

929

ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА

ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА

I СВЕСКА

БЕОГРАД

Социјалистичка Штампарија „Туцовић“. — Макензијева 3.
1924.

329.14(497.11)

ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА

ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА

SAVEZNO IZVRŠNO VEĆE
CENTAR ZA INFORMACIONU I
DOKUMENTACIONU DELATNOST
Inv. br. 1459
SIGN. _____

— x —

I СВЕСКА

— • • • —

БЕОГРАД

Социјалистичка Штампарија „Туцовић“. — Макензијева 3.
1924.

Поводом десетогодишњице смрти Димитрија
 Туцовића. Фонд
 Управни одбор за ш
 да се
 за
 шри
 Туцовићу. Фонд
 редакциони одбор за ш
 чине Др. Недељко Кошанин,
 Живко Тошаловић и Сава Музичар.
 Паменаши Димитрија Туцовића је.
 Поштом је шестаменити сва његова бога
 пред је управи српске социјалдемократ
 За поштом је шестаменитом наређено
 раздати предаду друговима Душану Поповићу,
 Тошаловићу. Другарица Софија Леви, која је
 Туцовићу руке, особито ратне дневни
 далих је другу Живку Тошаловићу.

Ју. б.
 39139

5478

Д. ТУЦОВИЋ

Сад су и српски другови изгубили ратом свога најбољег првака, друга Туцовића, који је као резервни официр пао у борби противу аустриске војске. Богат знањем, духовит, пун вреле љубави за пролетаријат учинио је он у Србији необично много за школовање и организацију радника. За наше српске другове, па тиме и за нас, његова је смрт врло тежак губитак.

Његов удес је још трагичнији од удеса Франковога*), који је сматрао за своју дужност не само да гласа за ратне кредите него и да добровољно ступи у борце. Наши српски другови, а са њиме најенергичније Туцовић, не само да су се, као и ми сви, борили противу рата све док није избио, већ су и доцније, кад се рат већ више није могао спречити, дали гласањем противу ратних кредита израза своме гнушању противу рата и противу политике која води рату. Но тим гласањем они нису хтели рећи да народ не треба да се брани. Као војници они су, исто тако као и другови у осталим зараћеним земљама, вршили своју дужност.

Међу многобројним крвавим жртвама које је Интернационала поднела на бојним пољима Туцовић је најпознатија и најугледнија жртва. Интернационала ће с чашћу чувати успомену на њега.

11. децембра 1914. године.
 у Берлину.

Die Neue Zeit, уредник
 Карло Кауцки.

*) Социјалистички посланик у Немачкој, који је добровољно отишао у рат и одмах у почетку погинуо.

ИЗ ЖИВОТА ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА

„По јутру се дан познаје“, вели народна пословица. На човека примењено, то ће рећи, да се још по детињству може оценити какав ће ко човек бити. Па иако за сваки случај то не мора бити тачно, на Димитрија Туцовића та се пословица могла потпуно применити.

Димитрије Туцовић родио се 1881. год., у селу Гостиљу (спрез златиборски, округ ужички) где је његов отац, Јеврем, био свештеник. Исто је село родно место и његова оца. Осим тога у истом селу налази се још више кућа из породице Туцовића. Туцовићи су уопште један угледан род у целој томе крају. А сам отац покојног Димитрија уживао је опште поштовање и уживање. Још код оца су се могле видети јасно све оне особине, које ће наследити и његов син, да их развије до једне изванредне мере.

Отац покојног Димитрија доселио се у Ужице таман кад је Димитрије, и млађи му брат Стеван, био стасао за школу. Тако је Димитрије почео своје основно школовање у Ужицу, да после ту продужи и реалку, а по том, кад је државна реалка 1898. год. укинута, и реалну гимназију, коју су грађани града Ужица о свом трошку отворили (шест разреда).

Још у првим данима свога школовања истакао се покојни Димитрије у први ред међу својим друговима. Прво, одликовао се изванредном способношћу учења, а по том још као дете основне школе одликовао се изванредно снажним карактером. Као што ће доцније постати један од главних организатора и вођа радничког покрета, тако се и тада истакао као вођа својих другова.

У реалци и гимназији он не само да задржава тај углед, него како је брзо, још у трећем разреду реалке, потпао под утицај социјалистичког ђачког покрета, он убрзо постаје вођа ђачког социјалистичког покрета, а како је огромна већина ђака ужичке реалке ишла за социјализмом, то Димитрије постаје у неку руку и вођа свих ђака ужичке реалке, а нарочито када је већ доспео и до виших разреда гимназије.

У ђачкој дружини у Ужицу претежно су се расправљала питања политичке природе. У тим расправама Димитрије учествује увек најстрасније и увек на челу свих. Иако сразмерно још млад за тешку и заплетену социјалистичку доктрину и дијалектику, он ипак са највише успеха од свих осталих улази у њу и најуспешније влада њоме.

Обдарен уопште ванредно великим способностима, он ипак показује највише склоности ка политици. Али осећајући да је само она политика вишега реда, која се заснива на социјалистичком начину посматрања друштвених појава, он улази прво све дубље и дубље у проучавање теориског социјализма, а по том, готово чим је дошао у Београд (1899—1900), приступа и практичном покрету.

На Великој Школи постаје вођа социјалистичке студентске групе. У свима приликама води прву реч. Постаје један од најстраснијих представника тзв. марксистичког социјализма. Кадкад у томе иде до пуританизма.

У општим ђачким покретима игра главну улогу. У доба реакције 1903. г. постаје међу студентима једна од најутицајнијих личности. И када је, 23. марта 1903. године изведен онај значајни покрет студената и омладине (трговачких помоћника претежно), када је и крв проливена по улицама београдским, тада је Димитрије Туцовић био један од оних који су најсмелије кретали у борбу против реакције и безумља краља Александра Обреновића. Услед таквог свога држања, он је морао тада бежати и из земље.

У радничком покрету од првих његових почетака (1901 г.), покојни Туцовић учествовао је у сваком његовом важнијем догађају. Он учествује како у оснивању синдикалног тако и политичког радничког социјалистичког покрета. Он најзад пресудно утиче и на њихове правце развика. Он постаје постепено и један од главних организатора, па и функционера радничког социјалистичког покрета (секретар партије, главни уредник „Радничких Новина“, секретар Радничке Коморе, уредник часописа „Борбе“). Он постаје постепено, благодарећи својој одређености и одлучности у свакој прилици, личност која се највише у покрету слуша. Благодарећи својој снажној природи уопште, он постаје веома брзо први ауторитет у социјалистичком радничком покрету.

И таман када је његова личност достигла једну завидну висину у своме развићу, долазе велики догађаји који ће читав свет повући за собом, па неће оставити ни Димитрија Туцовића. Прво долазе балкански ратови. Он је искрен и начелан противник рата. Он га презире и из хуманих осећања. Али

он ипак осећа да се питање о уклањању турскога феудалнога господарства са Балкана не да другим путем извести. Али док се још и мири са ратом против феудалне Турске, дотле му тешко и претешко пада рат са Бугарима. И он га сматра и обележава као највећи злочин, за који подједнако баца кривицу и на српске и на бугарске управне кругове.

Из балканских ратова излази срећно. Али, авај! Није се још ни одморио од њих, а ево и других, још крвавијих! Ево светскога рата! И он пада као једна од првих његових жртава. Пада у моменту кад је и највише могао радити и стварати и кад је и највише био потребан. Он пада у одбрани нападнуте мале, сељачке Србије од стране велике, феудалне и империјалистичке Аустро-Угарске. Пада, остављајући за собом један велики и неизгладив траг, од кога је само један мали део и ова прва књига његових списа, која је плод његове велике и снажне душе, и која је најбоље огледало те душе.

Ја сам ту душу најбоље познавао, јер сам још од раног детињства па до њенога трагичнога свршетка 20. (7.) новембра 1914. г. на положају „Врапче Брдо“, код Лазаревца, био не-престано у њеноме непосредноме додиру.

Покојни Димитрије Туцовић био је један бистар, снажан, радљив, неустрашим, а уз то и изванредно племенит дух. Стога је дужност да се након десет година од његове трагичне смрти дубоко поклонимо пред његовим гробом и одамо високу хвалу његовом кратком али плодном животу.

Београд, 20. новембра 1924. г. Недељко Дивац.

УСПОМЕНИ ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА

На захтев друга Карла Кауцког написао сам из заробљеничког логора овај чланак и он је објављен 26 фебруара 1915. године у најугледнијем социјалистичком листу *Neue Zeit*-у, на уводном месту. Чланак је делимично пренесен кроз целу светску социјалдемократску штампу.

Др. Живко Тоћаловић.

Српску радничку класу гони несрећа. Она је опет изгубила једнога човека од историске вредности. Друг Д. Туцовић, који је погинуо 20. новембра 1914 године код Лазаревца у Србији није био један од оних вођа, који своју партију воде углавном утрвеним путевима. Историски значај добија један човек тек тада кад он први јасно уочи нове путеве који се отварају пред његовим савременицима, и тим путевима одлучно поведе снаге које несигурно око себе пипкају. Такви људи, који дају јасан и свестан израз потмуломе и слепоме нагону материјалних снага, јесу пионири, творци идеја, покретачи друштвенога развитака. Они су то с тога што уче људе да свесно и целисходно стварају своју историју.

Српска радничка класа имала је у своме развићу три таква вођа. Први од њих био је пре 40 година Светозар Марковић, први социјалиста на Балкану. У његово време није било основнога услова за пролетерски класни покрет у Србији, није било капиталистичке привреде нити најамног радништва као класе. Ма да је Светозар био ревностан комунист, добро упознат и са марксистичким учењем, под тадашњим околностима он уопште није могао створити социјалдемократски покрет у данашњем смислу. Он је створио један ситнобуржоаски демократски покрет, кога је прожео и социјалдемократским тежњама. Овоме покрету Светозар је дао сјајну и духовиту теорију о народној владавини (демократији) која ни до данас ничим није надмашена. Његов дух је владао борбама нове Србије. Тамнице, у које га је полицијска самовоља често гонила, разриле су његово здравље те је умро у 28 години.

А радикална партија коју је он духовно створио, под вођством данашњег министра председника Пашића, брзо је напустила почетне социјалистичке стазе, али је пуних 30 година водила изванредно жилаву борбу за народна политичка права и ослободила је државу од самовладе корумптивне бирократије. Тиме је она створила основицу за власт буржоаске класе. Десет последњих година она води државу и одређује јој судбину.

Унутрашње преображавање радикалне партије од социјалдемократске у малограђанску па у буржоаску ишло је упоредо са економским развићем Србије, са овлађивањем иностраног и домаћег капитализма, са којима се радикална партија у потпуности сајузила, који су њу довели до унутрашње победе у држави а за чији је рачун она увела Србију у низ балканских и светских авантура.

Али је у току овога развитка постало у Србији и најамно радништво. И њега је повукла унутрашња политичка борба. С почетка је оно ишло са радикалном партијом, чувајући у њој социјалистичке традиције њенога творца Светозара Марковића. Класне свести ово радништво није имало.

Управо у времену кад је радикална партија прекинула борбе са круном, повела преговоре, постала способном за владу и показала отворено своје буржоаско лице, извршио се у српској радничкој класи историски преокрет: она је окренула леђа радикалима и створила нову, самосталну класну партију, садашњу српску социјалну демократију.

Два врло млада човека повели су раднике на овај нови пут: тишлерски калфа Радован Драговић и студент универзитета Димитрије Туцовић. А из саме радикалне партије пришао им је њен најбољи журналист Драгиша Лапчевић.

Р. Драговић и Д. Туцовић родили су се готово у исто време у Ужицу и околини. Као млађи ђаци почели су да читају немачку социјалистичку литературу. Коментари у којима је Кауцки учинио разумљивим и за почетнике марксистичка историска и економска учења, извршили су на две младе душе најдубљи утисак. Кад је Драговић у шестом разреду напустио гимназију били су оба пријатеља убеђени социјалисти. Драговић је могао учити школу само тако што се издржавао послуживањем у богатијим породицама. Сад га је горка сиротиња нагнала да напусти школу и изучи столарски занат. Кад је постао калфа он се кренуо у далеки свет. Пропутавао је Аустрију и Немачку. Дању је радио, ноћу читао. Баш у то време вршио је најтеже економске студије. После две године вратио се у отаџбину са обилним социјалистичким знањем, са јасним преставама о облицима пролетерске борбе и организације, одлучен да и у Србији створи модерни раднички покрет

на марксистичкој основи. Само је он на жалост донео кући и туберкулозу као последицу материјалне беде и превеликих напора.

Драговић је од тишлерског калфе постао новинаром и понова се здружио са својим пријатељем из младости Туцовићем. Управо је тада Туцовић завршио своје правничке студије на београдском универзитету. Као свештеничко дете, у чијој се породици поповско звање као породична традиција одржава преко 300 година, Димитрије је од очеве стране био намењен да постане поп. Дали су га у семинарију, али он побегне и одлучно одбије да се спрема за свештеника. Како су му два друга брата били официри на њему се прекинуло свештениковање породице Туцовић. Но ово наслеђе није без утицаја на ширину његовога духа. Отац је био принуђен да га пусти на Универзитет. Тамо је он убрзо постао водећи дух социјалистичког универзитетског клуба, предводник многобројних политичких уличних демонстрација, па је после крвавог сукоба са полицијом у марту 1903 године морао за неколико месеци напустити земљу и проживети у Аустрији.

По паду династије Обреновића у 1903 години била је победа радикалне партије апсолутна и потпуна. Нови устав донео је слободу штампе, збора и удруживања и тек тада је створена законска и правна могућност за слободну социјалистичку пропаганду. Драговић и Туцовић су ову прилику одмах искористили.

Они су још 1901 године основали *Радничке Новине*, садашњи дневник српске партије, први марксистички лист Србије. Услед полицијских прогона лист је у почетку излазио нередовно. Но његов је утицај на тадање социјалисте стално растао и код њих стварао уверење да је нужно да се радничка класа одвоји од буржоаских партија и да води самосталну политичку и економску борбу.

То није био лак посао. Радници су били и сувише чврсто везани за грађанску демократију. Кад се баш у то време отцепила једна снажна група од званичне радикалне партије и створила засебну младорадикалну партију (самосталце), која је са огромном буком ступила на политичку позорницу, тада су многи социјалистички интелектуалци били уверени да је стварање самосталне радничке партије, одвајање радника од грађанске демократије, злочин према демократији и за Србију преурањено. Чак и кад је 1903 године створена самостална социјалистичка партија и синдикати, било је у њој људи који су тежили политичкој сарадњи са грађанском демократијом.

Нови задатак од историскога значаја, чије решење значи савршени преокрет у животу српске радничке класе, био је:

да се новостворене организације одржавају и снаже, да се оспособе за живот тиме што ће развијати класну свест и практично водити класну борбу.

Свега две године остао је Драговић на овоме послу са својим пријатељима. Кад је и он једва једном био доспео да може лећи на уредну постељу, однела га је туберкулоза у тридесетој години живота у гроб.

* * *

Изгубивши свога старијег пријатеља напрегао се млади Туцовић да га замени у духовном вођењу српске социјалне демократије. По свршетку школе он се потпуно посветио партији. Пуних 8 година он је као партиски секретар радио дану и ноћу на унутрашњем развићу партије и све установе српског радничког покрета носе отисак његовог снажног духа. За ово кратко време он је створио огромно много.

Ми смо пре свега били принуђени да се отмомо и одржимо према буржоаској демократији. Отуда је било нужно речју и писмено разрадити питање о особености радничке демократије. Туцовићеве радови у овоме погледу, стотину говора, новинарских чланака и брошура, престављају једну епохалну критику новопосталог буржоаског друштвеног стања, критику која се по значају може у потпуности уједначити са епохалном критиком бирократског режима коју је извршио Светозар Марковић. И као што је ова критика пре 40 година дала правац борби и развоју ситнобуржоаског покрета за читаво пола столећа, тако су Туцовићеве радови отворили стазе за самосталну класну политику пролетаријата. Упоредо са развијањем партије ишло је и развијање синдиката. Туцовић је као делегат партије био члан управе Г. Р. Савеза. У потпуно неуређеној пијаци рада синдикати су постигли нагле успехе. Цео покрет повео је снажну борбу за заштитно радничко законодавство и освојио први закон за заштиту и осигурање, закон о радњама. У четворогодишњој борби око тога закона Туцовић је био вођ, пропагатор, теоретичар и члан државног одбора за израду закона у функцији секретара Радничке Коморе.

Друго питање од пресудног значаја било је уређење односа између партије, синдиката и кооператива. Два партиска и два синдикална конгреса њиме су се опсежно бавили и свуда је Туцовић био референт. Велики ауторитет политичара туђих земаља није га у том питању могао збунити. Он је социјалну демократију сматрао као јединствени, недељиви, општи покрет радничке класе у циљу савлађивања капитализма и за-

снимања социјалистичког друштвеног реда. Разни делови овога општег покрета: политичка партија, синдикати, кооперативе, научне, уметничке и спортске организације разликују се само по својим ближим и непосредним задацима и методима свога рада, али се уједињују у општој тежњи за остварењем социјализма. Отуда се оне морају узајамно помагати и бити у главном руковођене са једнога централног места. Политичка борба је најопштија форма класне борбе. Она не поставља само блиске непосредне циљеве већ се уздиже на висину опште класне борбе, бори се за обарање класне владавине буржоазије у целини њеној и за остварење социјалистичког друштва. Отуда је партиски конгрес и партиска управа која излази из њега највиши врх целог радничког покрета и они имају да дају опште директиве за пролетерску класну борбу.

Ова теориска уверења била су основа за организацију српске социјалне демократије. Конгрес образују делегати политичких организација и синдикалних централа. Партиска управа шаље своја два представника у Г. Р. Савез и обрнуто. Обе организације имају један заједнички централни орган, над чијим уређивањем води надзор Партиска Управа. Све друге организације, кооперативе, научне, литерарне, уметничке, пропагандистичке могу се оснивати само по одобрењу Партиске Управе и морају са њом у својој делатности бити у трајном додиру. Ова тесна заједница разних грана радничког покрета је у највећој мери животна творевина Димитрија Туцовића.

Од доба Светозара Марковића нико није постао толико заслужан за политичко васпитање народних маса, као Димитрије Туцовић. Радничка школа, коју је основао заједно са Драговићем и у којој је стално био учитељ, створила је прву радничку интелигенцију, у чијим је рукама данас сва практична делатност наших организација. Особиту важност имају две његове творевине: научни часопис „Борба“ и социјалистичка научна библиотека. Он је четири године уређивао наш часопис и стекао му велики углед на целоме југоистоку Европе. У њему су под Туцовићевим руководством расправљани сви општи културни проблеми Балкана и европског југа, њихово социјално стање и њихове националне тежње, са таквом озбиљношћу и дубином, како то код нас нигда није чињено. Оно што је о овим питањима писао сам Туцовић било је увек најбоље, најоригиналије и најделоковидије. Његова књига Социјалдемократски Агитатор је најпопуларнија политичка брошура. То је збирка његових предавања у радничкој школи у Београду о привредној и финансиској политици Србије. Под његовом редакцијом преведено је на српски језик око 20 прво-

разредних књига из светске социјалистичке литературе и штампано од стране партиске књижаре. Најбољи сарадници Неце Zeit-а познати су српској читалачкој публици по преводима њихових чланака у *Борби*. Карактеристично је за Туцовића да је он био у исто време човек од науке, сјајан журналист и ненадмашан говорик. Под његовим утицајем и уз његову непрекидну сарадњу развила се српска социјалистичка журналистика, нарочито његове омиљене *Радничке Новине*. А није могло бити ни једне важније политичке манифестације да у њој није он у првome реду био позван да говори. У парламенат није ушао јер при последњим изборима још није имао пуних 30 година. Непосредно пред ратом био је кандидован у три изборна округа и био би извесно изабран. Опште уверење било је у политичком свету да је од великога значаја да једна тако изврсна сила уђе у парламенат. Али рат је прекинуо изборну борбу и српски парламенат неће никад видети Димитрија Туцовића.

Мора се особито нагласити неуморни Туцовићев рад на развијању интернационалистичке свести и осећања блиске заједнице балканских народа. Светозар Марковић је живео у доба париске комуне. Он је био једини српски новинар, који је бранио комунаре и проповедао народно братство демократије. Идеју савезне балканске републике он је истакао и пропагирао. Туцовић је отишао корак даље. Од оснивања српске партије он је био члан Интернационалног Бироа и најодличнији представник Интернационале на Балкану. Под његовим утицајем се код српских социјалиста створило непоколебљиво уверење да у свима питањима међународне политике треба полазити са гледишта практичних потреба Социјалистичке Интернационале и да, ако би у коме питању чисто српски или чисто балкански ужи интереси дошли у сукоб са великим интересима међународнога пролетаријата, онда се они морају жртвовати.

Кад је после анексије Босне и Херцеговине од стране Аустрије балканско питање постало горуће, морали су се социјалисти балканских земаља према њему одредити и ујединити на истоветан програм. Од Туцовића је потекла мисао да се сазове у Београд конференција партиских управа своју заинтересованих земаља. Под његовим духовним вођством постала је позната резолуција прве социјалистичке балканске конференције, која је захтевала слободан републикански савез балканских држава.

Кратко пред рат изишла је последња Туцовићева књига *Албанско Питање*. Она је знаменит научни рад и уједно по-

ражавајућа критика завојевачке политике, коју је српска влада тада водила према Албанији.

Туцовић није у Интернационали онолико познат, колико то одговара његовоме значају. То долази с једне стране од његове скромности, а с друге отуда што је сву своју делатност био посветио својој земљи. Ко познаје унутрашњи живот Интернационале зна колики је она губитак претрпела у Туцовићу. После Жореса ово је заиста највећа жртва коју је рату принела Социјалистичка Интернационала. Као и Марковић и Драговић и Туцовић је у раној младости отргнут од радничког покрета његове земље. Зрно га је погодило у 32 години живота.

* * *

Мени лично није могуће мислити на Туцовића са хладним миром историчара. Ја сам у њему не само ценио човека, који је и мени отворио духовне очи, него сам волео друга у животу и верног пријатеља. Тешки дани кроз четири ратна похода, у којима смо страховали један за живот другог још су нас више спојили.

Оно судбоносно после подне кад је српска влада одбила аустриски ултиматум било нам је јасно да се светски рат не може избећи. Били смо сагласни да се ипак против рата мора одлучно борити. Било нам је јасно да никаква сила на свету, па ни Социјалистичка Интернационала неће моћи спречити отварање рата. Туцовић је тврдио да ће рат довести до врло великих преображаја и да ће владајућим показати како је колебљиво земљиште на коме стоји. У току првих 4 месеца аустриског рата ми се нисмо видели. Писао сам му, али одговора није било. Кад сам после обраћења био донет у болницу у наше заједничко родно место сазнао сам од његових родитеља да је жив. По повратку на бојиште деси се да је мој пук био придодат дивизији у којој је служио Туцовић. У току битке ми смо хитали у помоћ тешко притиснутоме пуку, у коме је он био водник. По леду и снегу водила се огорчена борба.

У јутро ја сам најзад нашао свога пријатеља. Био је мртав. Кугла му је срце пробила. Лице му је носило израз отпорности и снаге. Војници су од две пушке начинили крст и плачући стајали око његова тела. У њему су поштовали свога погинулог командира „најбољег, најмудријег, најхрабријег официра српске војске, чију ће слику они чувати у својим кућама поред икона светаца“.

БАЛКАНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА

— БОРБА БР. 1. ГОД. 1910. —

Усред догађаја и криза унутра и споља трају своје дане државице на Балкану и народи и делови народа на југоистоку Европе. Политички поцепани, културно и привредно отуђени међу собом, они су испустили догађаје из руку и постали неспособни да кризама учине крај, да отклоне узроке и регулишу односе који садрже у самим себи сталне кризе и потресе. Раздељени границама и господарима свих врста њихова је снага раздробљена на делове који су, сваки за себе, и сувише слаби да се помогну, а чија је заједничка моћ паралисана међусобним антагонизмом који подржавају заинтересовани реакционарни фактори у земљи и ван земље.

Догађаји, међутим, не чекају. По њиховој учестаности у последње време може се судити колико је неодољива потреба народног живота да му се склоне с пута вештачки створене границе, разлике и противности, и измене наметнути и преживели системи владавине. Та је тежња захватила већ масе и постала општа. У Загребу је српско-хрватска коалиција прекинула једну дугу међусобну борбу и лишила сваког оправдања бећарске режиме који су, ослањајући се на ту борбу, одржавали своју паразитску и убилачку владавину. У Сарајеву је један снажан покрет народа за право самоопредељења натерао аустро-угарску монархију да земље које је држала само као окупацију коначно присвоји и чвршће веже за себе. Од Љубљане до крајњег југа осећа се потреба прибирања снаге у заједнице, споразума и савеза малих рад и одбране од завојевачких, империјалистичких пожуда европских капиталистичких држава.

И докле се све јасније осећа да се на југоистоку Европе мора да мења ред ствари који је створен по туђим мерама и туђим плановима и да та тежња за променом налази свога носиоца у све ширим народним масама, неувиђавни и само-

вољни власници гоне их као „велеиздаје“ и „дражење народа“ и прописују „незајажљивим апетитима“ балканских државица, а шира европска јавност подгрева стару препирку о пангерманизму и панславизму. Ми смо далеко од тога да у тим покретима и тежњама гледамо прст пангерманизма или панславизма, а још мање верујемо да се они могу уништити тамницама или остварити ослањањем на руску или немачку или ма коју туђу политику. За нас је пре свега јасно да народи на југоистоку Европе и народи и државице на Балкану, чије су тежње истоветне а супротне капиталистичкој политици свих европских великих држава, морају тражити помоћи не у својим природним непријатељима већ у међусобном зближавању, споразумевању, сједињавању снага ради слободног, независног заједничког живота.

Балкан пати од сувише честих граница. Један је писац рекао о Европи: „Проклетство Европе је њена политичка прошлост. Њена политичка карта личи на просјачки огртач — све сама закрпа.“ И Балкан и југословенске области у Аустро-Угарској су заиста просјачки огртач који се даље ни сам не може да држи у целини. За тако стање ствари имају интереса једино династије које са партикуларизмом живе и пропадају и које ће, као што је то историски утврђено, пре шуровати са непријатељима слободе и независности балканских народа, називајући то „својом политиком“, него што ће допустити да се измакне подлога на којој се њихови престоли подижу. Али ситни кнежевски, краљевски и царски престоли губе у очима народних маса у толико више од своје лепоте, у колико су они слабији да пруже могућности за пун живот и напредовање унутра и гаранције за одбрану од непријатеља споља.

То је у ствари проблем. Колосални напретци европског капитализма нису остали на југоисток Европе без утицаја. Политичке прилике у нашим крајевима постале су у највећој мери несагласне са новим условима које је капитализам поставио народима и државама за њихов привредни и политички опстанак. Међе које су створене у историској прошлости могле су бити још и сношљиве док се живот завршавао на границама села и општина. Патријархализам се мирио са партикуларизмом. Али у веку капитализма и колонијалне политике мали народи и мале државице не могу бити ни двадесет и четири сата сигурни да ће моћи на миру живети у својој слободној и самосталној кућици. Њима не прети само опасност да их једнога дана прогутају капиталистичке државе као области које су одавно у сфери њи-

хових интереса, т. ј. које су њима одавно намењене. Оне су стално изложене опасностима туђих утицаја који се титрају и који тргују њиховим најбитнијим интересима и најсветијим правима. И без освајања оне су освојене, и без завојевања оне су покорене, јер је европски капитализам увукао и њих у своју привредну област и ставио пред дилему: или да се оспособе до степена самосталне утакмице у великом привредном организму света, или да буду домени које ће експлоатисати страни капитал. Балкан је у великој мери запливао у воде вазалства према европском капитализму. Балкан плаћа већ трибут европском капитализму било у виду интереса на несразмерно велике државне дугове, било у виду екстрапрофита на страни капитал који га плави. А тај факат је опипљива потврда онога што се даде и теориски утврдити а што је за нас овде од битног значаја, наиме: да се мале балканске државице и раздробљени народићи на југоистоку Европе, и кад би били поштеђени сваког непријатељства са стране што је у данашњем друштву чудо очекивати, не могу самостално развијати без зближења, без подизања граница које су испревезивале крвне судове привредног живота и културне узајамности, без груписања у заједницу.

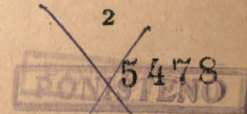
И решење питања лежи у овом правцу. У данашњим приликама ми имамо истина доста цркава, доста династија и владалаца и других атрибута подељености и искључивости, али врло мало реалних услова за самосталан живот и развитак. Ми немамо широке основе на којој би се могла засновати боља будућност него што нам је садашњост. Та се основа мора и једино може створити груписањем. То је идеја којој припада будућност и која ће прокрчити себи пута у толико лакше и брже што су у питању народи истог или сличног националног карактера, истог или сличног језика, и земље које упућују у заједницу исте недаће и задаће. На тој идеји су упућени да раде сви они људи и групе чије садашње тежње и политички идеали иду корак у корак са модерним животом, напретцима науке и технике, и које се, према томе, не могу и не смеју измирити са политиком дана и комада а да се не одрекну себе.

Нарочита улога припада демократији, која је уосталом и једина форма кроз коју води пут зближења балканских народа. Монархистичке и династичке амбиције које су ревносно подржаване од страних утицаја сметале су и сметају и сад да балканске државице пођу путем тако природног и тако неопходног зближења и савеза. Те ситне амбиције и уска гледишта, с једне стране, нису ни дали да се увиди да решење

балканског питања не лежи у престижу једне државице над другом већ у међусобном зближењу, с друге стране, неизбежно су водили у наизменичну службу заинтересованим великим силама. Отуда и демократизирање балканских државица не значи само победу једног принципа у државном уређењу већ и погодбу *sine qua* поп да се изврши ова неопходна промена у спољашњој политици. Јер, најпоследње, ако заинтересовани народи и државице не буду били у стању да припреме и изврше ове промене које модерни услови живота и опстанка изискују, оне ће им бити наметнуте као резултат борби и притиска сила споља и изнутра.

Ето томе је питању посвећена и прва конференција балканских и југословенских социјалдемократских партија, која ће се одржати о Божићу у Београду. Ми се надамо да ће она бити веран тумач нашег стварног положаја и наших стварних потреба, као што смо и уверени да мисао груписања малих народа и државица на југоистоку Европе, у првом реду на Балкану, може наћи најискренијег и најнепоколебљивијег носиоца у социјалној демократији, партији на чије мишљење и делање не могу имати утицаја реакционарне силе и предрасуде, биле оне порекла нашег или страног, српског или бугарског, православног или католичког, славенофилског или германофилског.

Д. Туцовић.

ИЗ РАТНОГ ДНЕВНИКА ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА

— ЛИЧНЕ ЗАБЕЛЕШКЕ — МЕСТИМИЧНИ ОДЛОМЦИ —

1. СА ТУРЦИМА.

5. новембар (понедељак).

Борба код Битоља. — У 7 и по сати настало је приближавање непријатељу. У 8 и по јака борба са артиљериском ватром.

Тада смо извештени да су другопозивци учинили једно храбро дело. Пуна два сата вршили су јуриш и заузели један део положаја. Безброј жртава са турске стране, без сумње их има и са наше.

Ето нас испод положаја чекајући да пођемо у до сада најтежу борбу. Страховита магла. Не види се на 20 корака ништа.

Јуче се предао на коти 1450 — на којој се данас борба води — мајор Куршид Сулејман, командант I батаљона.

Један дан бурне игре и природних и људских елемената. Дуго изјутра магла је обавијала цело брдо Облаково. Борба није престајала. Другопозивци још непрестано у борби.

Ми се све више и више приближујемо првом борбеном реду. Уз пут страховити призори. Горостасне планине, пуне јаруга и без горе, покривене лешевима српских и турских војника. На првој групи на коју смо наишли три Анадолца, чисте загасите коже, необично правилна развића. То показује сву бујност овога племена. Чистота, стаситост, лепота лика, наткривени као зивт црном гргуравом косом, — све то изазива код човека гнушање према варварском тамањењу људи које се у рату врши. Какав леп човек и какав рђав крај! Један између те тројице што лежаше у средини беше се гордо опружио свом својом дужином од 2 метра. На њему беше много рана. Очигледно се види да су се та три лафа, на чијим се наусницама тек показала маља, борили до смрти и да један другог хтео оставити.

Тако су се ређали један до другог, младић до младића, жртва до жртве. Нико не помишља ни да их сахрани. Шта више, осећа се неко унутрашње задовољство што ће војници видети што већи плод свога убојитог оружја. На једној гомили је било десетинама, испретураних један преко другог.

140. Те је жртве прогутала борба око положаја Облакова. Најјачи положај у свима досадањим борбама. И тај положај је узео други позив. Он је скоро цео под командом резервних официра. Тај успех изненађује. Он је необично подигао мишљење о способности тих *зрелих* људи који се крећу без много милитаристичкога духа, али са много више стабилности и издржљивости.

140. Тако стоји са другим позивом. Једно признање он је заслужио: *заједно са старешинама који нису по струци војници они су показали изванредан успех чак и у једном нападном рату.* То потврђује само тврђење присталица народне војске: *да је наоружан народ најјача војска.* Кад је овај други позив овако успешно ратовао у нападу, шта би он тек могао показати да је непријатељ на његовој територији. Што се тиче резервних официра, они су били у сваком погледу зрели и храбри и њихов успех има се приписати већој интелигенцији резервних официра над активним. Шта би тек та интелигенција, зрелост и осећај значаја догађаја могли показати, кад би непријатељ наишао на њихову земљу и угрозио њиховој слободи?

Кад се свему томе још дода, да је овај рат с наше стране водила десет пута већа резерва него кадар, онда се он може сматрати као смртна пресуда милитаризму.

6. новембар (уторак).

141. Биваковали смо на самом положају. Изјутра смо кренули према главном положају, али Турака нисмо нашли. Они су још те ноћи напустили главни положај и кренули да потраже себи ма на којој страни излаза.

142. Наступни марш са осигурањем. Ја водим предње оделење. У тренутку кад смо били на подножју положаја, појави се из брега друмом око хиљаду аскера који са белим барјачићем иду да се предаду. За мој вод од 60 војника то је прилично велика маса, ма да и војника који носе пушку земљи.

Али су се предавали у највећем реду. Оружје на једну, војници на другу страну. Док је остала војска стигла, ствар је била готова.

Тако смо примили 1000 заробљеника у 2 сата по подне. У 3 сата били смо већ у Битољу. Пре нас су ушли Дринци.

Битољ показује почетке лепе и модерне вароши. Скопље се само може са њим такмичити.

143. Прошли смо кроз Битољ и кантонујемо у селу Букову, где код нашега домаћина прибележавам ове стварчице.

Наш домаћин се зове Андон Јоле. Он говори чисто српски, јер је био у Србији. Али то није толико интересно као овај факат. *Он каже да је Грк а грчки не зна.* Он вели, на моје питање, да је цело село грчко, школа грчка, учитељ грчки, — све грчко. Али само ти Грци не знају грчкога језика. Домаћин рече: грчки поју само попови у цркву! Класичнија иронија на његов сопствени грцизам не може се ни замислити.

Ето, например, ми смо прошли поред села Магарева и Трнова. У њима рече има поред Грка и Влаха. *То су сународници Румуна;* по њима Румунија претендује на један део при подели Турске. Интересно је питање знају ли они румунски.

144. Питање које се намеће: како су постајале ове националне групе? — Пре свега, у Македонији пада у очи факат *да се национална и етнографска граница не поклапају.* Ко би на основу етнографских особина закључивао каква је политичко национална тежња овога света грешно би исто тако као и кад би се по *имену* националном чинили закључци о етнографском пореклу. Напротив. Порекло етнографско је из једне мешавине и из племена која стоје у вези како са престановницима тако и са најстаријим досељеницима са разних страна. Етнографски је такав!

Политички је овај свет чинио једну целину према Турцима. База тој тежњи је економска. Турци су господари и у економском и у политичком погледу. Становништво је чинило потиштену масу. *Тај привредно-политички положај је реална подлога пропаганди, а пропаганда, инспирисана од балканских државица, је „творца“ ових народности.* Чија је где пропаганда прискочила у помоћ овом свету, ту је постајала та народност. Отуда ове аномалне појаве у националном и етнографском погледу у Македонији. Било је случајева, када цели крајеви прелазе из једне народности у другу, као што се прелази из једне партије у другу. Од словенских племена у Македонији најбоље стоје национално у овом смислу Бугари. По мом уверењу поглавито по том што су они, у тренутку буђења овога елемента, први стигли да их национално крсте.

145. Да оставимо сад овај екскурзе.

А сада вредно је забележити да су овај рат Турци *поштеније* водили од нас. Ја сам посматрао мрцварење људи,

убијање рањених, чак чуо сам како се официри хвале да нису хтели примати ни оне који се предају. Било је ту страшних сцена. С оне стране неки хришћани дижу руке и вичу: браћа! браћа! а официри командују паљбу.

Како би се држали ти људи, да је непријатељ на њиховој територији?

7 новембар (среда).

146. Према извештајима које данас имамо у Битољу има око 8.000 рањеника турске војске. Болнице, школе, касарне пуне. Један део тих рањеника је из борбе са Грцима, много већи део са Облакова. Један доказ да су се Турци јуначки борили.

147. Саопштено је чети да буде спремна за покрет. У 1 и четврт за Битољ, где остаје моравска дивизија.

148. У 2 и по сата, на путу за Битољ, добијемо наређење да је правац Флорина. Сад смо у пољу, чекамо наређење за даљи покрет. При том деси се један гадан експес и симпатичан догађај. Један стари наредник, испичутура, беше се окомио на једнога пијана војника. Ударао га је песницама док га руке нису заболеле, па је дочепао пушку и кундаком млатио јадника као какву ствар. Револтиран је био сваки војник. Један се усуди да протестује, и тиме навуче на се исту гадну тучу ове цукеле маторе. Наједаред забруји од протеста цео вод. Људи се устремише као осице; забруја као у кошници пчела кад је ко такне. И да се не умешаше официри, наредник не би изнео главе. Ова симпатична појава олакша стање и мојих груди које беше обузео највећи гнев.

149. Ни рат није без јасно посматраних класних разлика. *Он није само последица класних супротности, већ класне супротности у исто време носи у себи.*

Напоменуто је да имућне класе нају великом делу своје деце заветрину при штабовима и на станицама, докле пролетери гину у првом борбеном реду. Али је то још врло обично. Има у рату још јаснијих класних појава. Кад опљачка војник које опанке да се обује, кажњава се и прети му се смртном казном, а кад то исто чине официри, свега им се може десити свађа око плена који старији отима од млађег. Редовски ранац се претреса и из њега отима најбезначајнија нађена крпа за завијање од мраза надутих ногу, а официрски куфери пуни најдрагоценијих ствари. За исто дело за које се редови стрељају, официрима не полети ни длака с главе; а ако у деоби пљачке учествује и командант, онда за то дело официр има и аванзман.

25. новембар (недеља).

Извршен је један историски акт који је припремљен дугим процесом развика на Балкану, акт неизбежан и разумљив. Почетком 20. века завршено је оно што је почетком 19. века отпочело: према турској владавини у Европи извршена је пресуда која је изречена још почетком прошлога века у револуцији српске раје. То је био последњи удар пијуком под брег који је са свих страна био поткопан.

Површна европска публицистичка штампа, ослањајући се обично на извештаје званичних и дипломатских органа, од увек је била неисцрпна у саветима и плановима, које је Турска имала само да послуша па да буде мирна од свих побуна, револуција и ратова и да овековечи своју власт над балканским народима. Требало је само да „болесни човек“ на Босфору оздрави, па би сви односи на Балкану постали „здрави“.

Остављамо сада на страну лукавост и притворност ових савета који таман одговарају саможивим смеровима дипломатије. Они су Турској помогли колико були гаће; они јој нису могли помоћи, јер за њихове ауторе, као што се види, здравље Турске, чије европске провинције насељавају народи од културе, традиције, историје и способности на живот и развика, зависи од здравља на Босфору, од тога да ли ће једна шака паша и бегова бити мудри и слушати савете Европе. Европским посматрачима и саветодавцима Турске десио се тај „ситан“ малер што нису водили рачуна о факту од историскога значаја: да су Турци у европским провинцијама Турске чинили дошљачку мањину, један танак слој по површини који је негде био прозачан као скидана мрежица испод које су се кретале, живе, патиле и буниле масе хришћанскога становништва. Европски саветодавци Турске нису видели тај апсурд да та шака горе сише све животне сокове и дави сву снагу народа који ствара. Тај мали малер десио се њима као што се он обично дешава оним чији поглед не допире доле, у дубине народнога живота. Када би год из дубине тога живота ускиптео гнев и протест против неиздржљивости тога реда ствари, Европа би обогатила анале дипломатске вештине по којом глупошћу више, а одани пријатељи Турске слали би своје инструкторе за преуређење турске војске.

Балкански рат је запечатио банкротство те политике. Уговоре које је сама закључивала и сама газила Европа данас може бацити у кош. Што се војске турске тиче, Турска није пропала што јој је војник слаб, што је неснабдевен и ненаоружан. О томе ће бити речи доцније. Турска је пропала што није имала унутрашње снаге, која је у развијеној привреди,

добром саобраћају, писмености и уздигнутости и благостању народа, у слободи коју он радо брани и држави која функционише. Сви ти односи били су у Турској у једном мизерном хаосу: преживели феудализам обливен бедом садашњице. Прошлост која је давно и давно осуђена на смрт и садашњост која се не миче с места већ ту, у једном месту, труне и дави својим смрадом све — то је била Турска. Ту треба тражити узрок и болести на Босфору. Савети европске дипломатије, која је власничке кругове у Цариграду била фасцинирала тако да су они исцрпљивали снагу у препирању и прегоњењу са њом и после свакога закљученога уговора истезали би се на ново на дивану са старом оријенталном флегматичношћу и са цуцлом наргиле у устима, ти савети су били што и клане које су Турцима заклањале да виде шта бива око њих.

А шта бива?

Још од почетка 19. века њу су почеле раздирати побуне и револуције. Она скрама која се беше развукла преко целог Балканскога Полуострва, са својим кадијама, јузбашама, пашама, могла је збирати десетак, давити појединце, палити и злостављати рају, али елементарној снази једне народне побуне није могла одолети. Она је почела да пуца тамо где је била најтања и где су односи били најзрелији. Тим је испуњен 19 век. Турска се одроњавала постепено али неуздржано, као што се одроњава брег кога вода заплускује. Тако су постале балканске државице.

Потиснути из тих провинција, Турци су се спустили југу где се њихова власт још била задржала и где су представљали већ већу мањину. И ако и тамо не престаје кључање од незадовољства, оно је задржавано и угушивано.

Који су узроци учинили да Македонија и Стара Србија заостану иза осталих хришћанских провинција? Поред онога што смо горе рекли, истичу се још ова два. Пре свега, ма колико Турска показивала фрапантну неспособност за развика, она се ипак развила у правцу способности за угушивање народних побуна. У осталом трагика њене политике је у томе што се развијала не како ће отклонити узроке незадовољства већ како ће га угушити. Као други узрок истиче се модерни развика. Често пута је указивано на то да продирање капитализма у Турској ствара незадовољство народа према турској примитивној управи. То је несумњива истина. Од како продуктивне снаге европскога капитализма продиру у Турску, од тада је све већа несагласност између старих односа и нових потреба, од тада све разбијенији поредак у кући. Али тај процес је поглавито пореметио стару хармонију код власничкога

турскога друштва — што је најјаче избило у младотурском преврату — што се народнога ослобођења тиче, он није подигао његову способност за револуцију. [Зашто?] Поред разлога општега карактера, један је и у томе што је Америка одводила за борбу најспособнији елеменат.

И ако је незадовољство, врење и клање по Македонији и Ст. Србији било перманентно, револуција није успевала. Тако није било оне силе која увек најрадикалније и, у осталом, најхуманије, изводи друштво из стања у коме не може више да живи. Ту несносност су Турци осећали, али сви њихови покушаји да нешто учине разбијали су се о факту: ако стање треба поправити, оно се могло поправити само *одоздо*, решењем аграрног питања, ослобођењем народа; ако се то уради, нетурски елеменат добија а турске аге и власничка каста губе. За аге и бегове или за рају. Турци су се држали првога, тојест себе.

[2. Место револуције рат — мотив бал. државица).

2. ПОСМАТРАЊА И ИЗУЧАВАЊА ИЗМЕЂУ ДВА РАТА.

Ресан, 14. априла (недеља)

Велике комуникационе револуције на Балкану. — Улога коју је раније Балк. П. играло као веза Европе са Азијом пала је од проналаска пута за Индију океаном и Америке. Средња Европа је остала иза Запада и Италије а од Б. П. осећа се јачи живот на Југу и трансверзалним путевима.

Са јачањем Ср. Европе почињу се истицати северни крајеви, данашња Србија, некадашњи Београдски Пашалук. Трговачке везе из Средње Европе продиру на југ, старе се пак губе са падом Италије и Византије. Тај правац има и национална еманципација.

Овај процес јако истиче две тачке и као важне тачке унутра и споља: на Северу Београд, на Југу Солун. Око Солуна је се борба дуго водила, а од пропасти Турске и уласка Грка она неће престати. Ма како се сада то питање решило, ривалство око Солуна и правца који средином полуострва њему води остаће као јабука раздора међу балканским државама. Само заједница тих државица разрешава проблем.

Ако су раније вештачке границе полазиле с једне или друге стране постојећих држава, лежећи поглавито између Турске и слободних балканских државица (кад оставимо завојевања А-У), данас су механичком поделом Турске те вештачке границе изведене до врхунца. Централна област Е. Т.

била је Македонија. Моравско-Вардарска комуникација је цела остала у једним рукама. Данас се она цепа. У њој се сучељавају све три балканске државице, а њен природни излаз Солун остаје у рукама треће. Главни притежаоци копна остају без пристаништа, а господар пристаништа нема залеђа. Извештаченост ове творевине, која је природни резултат механичке поделе Турске и етнографскога шаренила у Македонији, не само да је зло за даљи привредни развитак дотичних области, држава и народа, већ је као каква злурада комбинација од природе одређена да буде јабука раздора међу суседима.

Али баш тим својим карактером ова извештаченост помаже своју сопствену негацију. Она показује далеко очигледније него она раније колико је груписање на Балкану природна потреба живота и будућности. И ако је до сада Турска, као господар у овој централној области Б. П., задавала највише тешкоће и бриге свима проповедницима идеје груписања и заједнице, данас је та сметња отклоњена и државе подједнаке снаге, истих потреба, истога ступња развитка и велике блискости у другим националним и политичким особинама стоје једна уз другу, граниче једна другу, и — даве једна другу. Докле ће то трајати? Сви напредни елементи морају тежити томе, као што је у резолуцији I соц. д. балканске конференције речено, да се узајамно не даavimo већ да се међусобно помажемо. Само тако овај рат би имао своје историско оправдање. У сваком другом случају он ће бити почетак нових и продужење старих трвења са већом снагом и већим напрезањем.

Проф. Цвијић је с најлепшим успехом изнео велики значај Солуна за Балканско Полуострво. Солун је излазна тачка комуникационе артерије која иде моравско-вардарском долином. Та је долина везана комуникационим везама и са Истоком и са Западом полуострва, а од уздизања Централне Европе и надирања њенога нападаога привреднога живота на азиски Исток, та линија Београд—Солун добија светски значај. Тако је Солун, као излазна тачка, постао још важнији од Цариграда и почео играти у последње време врло важну улогу у међународним односима.

Колико има логике у томе за ту улогу Солуна, ако он остане у рукама Грка? Солун може бити за Балкан оно што је његов положај учинио да он буде само тако ако не буде осуђен на изолован и стешњен положај једнога периферскога града. Он то, пак, неће доживети само у једном случају: ако Балкан буде једна економска, једна привредно-политичка целина.

Г. Цвијић је врло лепо уочио: да је изузетан положај Ст. Ср. и М. у томе што имају централни положај и што кроз њих води моравско-вардарска долина. „А и једна и друга особина долазе до свога пуног и правог утицаја само онда, ако су ове земље таква целина која није преграђена бар царинским препрекама.“ С. 47.1

Цвијић вели даље: „Ако има на Б. П. области, која би могла послужити као географско језгро или политички центар за стварање велике државе, нарочито средишних и западних делова, оно се мора налазити на овом централном појасу и дуж моравско-вардарске комуникације“. Ту Г. Цвијић налази „балканско језгро“ које може бити концентрациона тачка једне велике балканске државе. То језгро је данас разбијено између Србије и Бугарске и затворено Грчком. Врхунац неприродности ове механичко-војничке деобе Б. Полуострва.

Битољ, 30. априла (ушорак)

259. Српско-Бугарски спор. У заједничку акцију против Турске балканске државице су ушле због осећања да је свака посебице неспособна да са њом изађе на крај. Али заједница је трајала само дотле докле је било заједничкога непријатеља. Чим је дошло на ред питање о подели територија, заједница је дошла у питање.

Није никакво чудо што се тако ствар окренула. Турска се једном дели, а од начина како ће се она поделити зависи много. Тешкоћа долази отуда што од решења спора између Србије и Бугарске зависи додир Србије са Грчком, будућност Грка у Солуну и питање равнотеже и престижа на Балкану.

Из тих разлога два савезника који су стојер савеза окомили су се један против другог без икакве резерве. Једина граница крвнога непријатељства јесте немоћ и исцрпеност за рат на обема странама. Ни пред каквим разлозима није се стало, ни о чему се није водило рачуна, памет се била изгубила до краја — и као спасилац ситуације остала је једино исцрпеност снаге која је онемогућавала да се лудост мисли и жеље претвори у злочин рата.

Али спор између Србије и Бугарске, и ако прође сада на миру, имаће исте последице које је Елзас имао за Немачку и Француску. Две државе које су највише упућене једна на другу и које би, као савезници, требале да буду стојер даљега груписања на Балкану остаће заражене идејом реванша и исцрпљивање своје снаге у узајамном спремању за напад и одбрану. У етнографском погледу спорна територија је насељена становништвом, у колико је оно словенско, које би било

за Бугарску готов „Бугарин“ а које је за Србију у најскоријој будућности „Србин“. Али то не значи да је то становништво српско или бугарско, већ да оно не само стоји по средини већ да је размак између те две расе, ако се оне уопште могу назвати расама, тако мали да од политичке судбине зависи национална будућност македонскога становништва. Хоће ли дете у I. разреду учити српски или бугарски буквар, хоће ли му се рећи да учи: „Ја сам Србин“ или „Ја сам Бугарин“, од тога зависи хоће ли човек бити Србин или Бугарин. Тај факат који не могу одрећи сви објективни посматрачи македонских прилика доказује да је федерација народа српско-бугарског и са национално-етнографског гледишта једино правилно решење политичкога питања. Македонија је по карактеру свога становништва одређена да буде спона између балканских народа, а она постаје и данас као и у прошлости јабука раздора. Једна од последица тога биће уздизање грчкога утицаја и померање концентрационе тачке Грчкој. Све сама неприродност!

Две је још ствари потребно истаћи: а) Србија је пре 40 година заузела четири нова округа у којима има крајева сличних данашњој Македонији. У вароши Врањи, напр., није било ниједнога Србина; сви су се звали Бугарима. То, пак, није нимало сметало да са падом Врање под Србију сви ти „Бугари“ постану Србима. — б) Бољи односи са Грчком су дошли као природна последица заједничке опасности од Бугарске. Али они су припремљени односима ове две државе кроз цео 19 век. Докле се са Бугарском сукобљавала, Србија са Грчком није имала скоро никаквога спора. Некадашње мишљење о Грцима као варалицама и грамзивцима губило се у колико су Грци потискивани из новчане, трговачке и бирократско-клерикалне надмоћности у овим крајевима. Место тога неповерења данас је за нашу буржоазију „брат“ Бугарин, онај кога творци данашње Србије нису одвајали од Србина, крван непријатељ а вероломни и лукави Грк омиљени брат. Сукоби интереса владајућих кругова, војска, бирократија, династија и буржоазија учинили су да се на место некадашње српско-бугарске раје са братском готовошћу на обостране услуге у ослободилачкој борби зацари најстрашнији антагонизам, онако исто као што су ти интереси спојили данас Србе и Грке између којих је вековима владала омраза. Српско народно предање вели: да су Грци довели Турке у Европу. — (историски поглед на прве односе).

Маловиште, 4. V. (субота)

261. Влашко-Грчки односи. Маловиште је чисто влашко село. У њему се другога језика не говори. У њему се види

само оно што је својствено Власима. Село збијено, од 400—500 кућа, богато саграђених, а без и једне стопе њиве. То је управо село варошана, село без сељака, без земљоделаца и сточара, јер Маловиштани су занатлије и трговци који стичу велике капитале у страном свету, нарочито Србији, и отуда живе.

У овом селу је најзгодније посматрати влашко-грчке одnose, јер, унаточ чисто влашком говору, у њему постоје и грчка и влашка партија. До скоро је цело село било грчко и сви су се звали Грцима, а данас су те две партије једнаке. Тај развитак види се у томе што у селу сада имају четири грчка пола а свега један влашки, и влашка црквица је један бедан прицрквак уз дивну грчку цркву. Тек у најновије време настаје румунска пропаганда и свет се почиње потсећати свога матерњег језика. Та пропаганда не датира од пре више од 1895. године.

Још увек, међутим, процес ослобођења од грцизма није завршен. Мештани су ми причали овај интересантан случај. Када је српска власт потражила статистичке податке о народности, сељани и општински суд дошли су у једну велику забуну. Како да се одговори? „Ама, лепо, вели један Цинцо, председник општине, да кажемо да смо Грци. Грци смо! Али шта ћемо са нашим матерњим језиком? То је чвор!“ Они се реше да рубрику оставе непопуњену, стављајући само напомену. „Шта смо по народности? — Па ви знате шта смо ми!“ Кад је после тога војна власт, тражећи попис регрута, тражила да се обележи „матерњи језик“, они се реше да ставе влашки.

Као што сам већ једном истакао, грчка пропаганда је имала највећег успеха у куцовлашким селима. Откуда то? Увек је истицано да то долази од патријаршије. Несумњиво је патријаршија играла силну улогу у духовном и политичком животу Евр. Турске. Али ја сам помишљао и на утицај Грка као најразвијенијег трговачког народа. Тај утицај је нарочито могао бити велики код Влаха који се тим пословима баве и по свету тумарају. С друге стране, пак, Власи врло слабо одлазе у Грчку; много више их има по Србији и Бугарској.

То, несумњиво, долази отуда што се трговачки сродни елементи одбијају. Када би постојала јеврејска држава, сви би се Јевреји из ње иселили.

Но, ма где био узрок изузетном успеху Грка у влашким селима, он постоји и читави крајеви, као што је напр. влашко насеље у Пинду могу се сматрати као изубљени, коначно грцизирани. У овим крајевима тај процес није стигао да се заврши пре него што се свет опоменуо свога матерњег језика. Од извеснога времена јавила се реакција на грчку пропаганду,

борба је била сурова. Малишани из основних школа приложили су знатан део жртава на олтар те суревњивости народоносне у Македонији. Њима је забрањивано да говоре влашки, а ако би се у том ухватили, морали су сатима клечати на кукурузу или трпети глад по 24 сата. Данас се још увек држи грчка партија, и ако се еманциповани део подсмева старим заблудима. Исти председник, напр., у финој иронији прича ми како грчка пропаганда није давала никакво образовање, није стварала ништа. „Од ништа може да постане нешто, а од нешто тешко; да су давали више знања, ми се нашега матерњег језика не бисмо никада опоменули“. Прости људи су ми говорили: „Ми се делимо на влашку и грчку партију по томе у којој цркви хоћемо да нам поју.“

Омраза је, међутим, између једне и друге партије велика. Они називају једни друге „рђавим људима“ и „турским шпијунима“. И српске трупе су у овим крајевима примљене много равнодушније него што би биле примљене ма које друге. Баш зато што овде српске пропаганде није било, Грци и Власи примају српску војску радосније но бугарску, Бугари радосније но грчку. Ми смо за њих неутрални, и зато ми смо им мање омрзнути.

Маловиште, 7. V (уторак)

283. Антидијалектично посматрање ствари. Од свих теориских бранилаца српских претензија у Македонији проф. Цвијић је располагао најширим познавањем ствари и дао је најлогичнију и највероватнију дијагнозу националног стања у Македонији. Али при одређивању те дијагнозе проф. Цвијић није увидео или није имао смелости да увиди дијалектичне тенденције и њихов значај за национални карактер македонских Словена; он је посматрао ствари у замишљеном стационарном стању, — и ту лежи слабост његове теорије а из тога се даду објаснити његове противречности.

Сасвим је тачна констатација: да су македонски Словени етнографски предиспонирани како да постану Бугарима тако и да постану Србима. Али, шта је са том предиспозицијом? Где је основа за победу једнога или другог националног карактера иста, једнака, даљи национални развитак зависи од других фактора, културнога и политичкога стања. Тај је развитак пак, морао наступити не само по иманентним законима већ и као последица силне енергије која је из околних земаља пласирана у Македонији за изазивање и одређивање националне свести.

Данас је јасно као дан да је тај развитаk текао у корист Бугара из разлога који су опште познати. Негирати тај факат на основу тога што су македонски Словени могли исто тако постати и Србима, као што се то делимично догодило, значи негирати еволуцију која се последњих деценија тамо извршила. Истина, то ни у колико не искључује дискусију докле је тај процес отишао и колика је његова дубина. Шта више када се има на уму да су ту скоро читава села прелазила с једне стране на другу, као што се мењају политичке партије, онда се сме закључити да је садашње национално обележје македонских Словена несигурна брана од контра-процеса који би се јавио услед радикалне измене политичкога стања. Српски шовинисти на то и рачунају. Њихов рачун није без основа, јер је сродност српско-бугарскога племена и српскога и бугарскога језика толико велика да због тога нити се може одржати српска народност у границама Бугарске ни бугарска у границама Србије. У толико је сигурније да ће национална будућност Македонаца зависити од политичке судбине њихове.

3. СА БУГАРИМА.

Овче Поље, 24. маја (пешак)

272. Покрети. Прилеп смо напустили 19-ог; 20-ог смо били у Велесу. Први утисак који овај поновни улазак у Велес чини на нас јесте доказ о силном терору који је војвода Вук са својим комитама вршио. Све радње имају већ фирме чији се сопственици презивају на "ић".

Из Велеса нас ево данас на Овчем Пољу. —

273. Циљ овога покрета.

Заоштреност између Србије и Бугарске достигла је кулминациону тачку у концентрацији војска једне према другој. На српској страни до овога тренутка стоји изведено седам дивизија, што је свакако учињено и на страни Бугара. Премијери, српски и бугарски, састају се у Цариграду у тренутку када су бајонети српски и бугарски наслоњени на братске груди.

Поред појава на берзи покрети војске на граници су најверније мерило критичности ситуације. У овом тренутку ми смо, с обзиром на распоред трупа, у истом положају у коме смо били 4-ог на Иналовцу!

Сама помисао да је 4. октобар на Иналовцу био последњи дан мирнога гледања нагомиланих војска око српско-турске границе баца нас у огорчено очајање. За даље снурање клупчета често пута довољна је његова сопствена тежина. Свакога

тренутка може планути овде или онде на граници варница која ће засенити још само један степен више зашлепљену прождрљиву буржоазију и крволочни милитаризам, иза чега би настало неминовно сурвавање у амбис срамота, крвопролића, злочина и упропашћивања оба народа и обе државе. Тако мали повод био би довољан, јер су власнички кругови заборавили све; они су заборавили све ове важне околности: а) ако је балкански рат имао своју историску логику, сукоб међу савезницима би био без икакве логике, једно злочесто дело ограничености буржоазије, б) ако је надмоћност савезника према Турској била у моралној снази војника, народа, у овај сукоб биле би уведене масе које су испуњене највећим непријатељством према том сукобу; в) снаге и трупа и земље су исцрпене и сукобили би се полуживоти с једне и друге стране. Рат би се претворио у једно клање које би било у толико крвавије у колико су противници немоћнији, исцрпенији и неспособнији да један другоме зададу какав озбиљнији удар.

Али кулминацију слепила постиже та антагонистичка буржоазија не увиђајући да непријатељство између Србије и Бугарске завитлава поново Балкан у канџе империјалистичке буржоазије европских капиталистичких велесила, из којих га је савез, ма колико он имао уску основу и сепаратне циљеве, почео ишчупавати. Зар српско-бугарска буржоазија не може да увиди да нов рат који се над нашим главама навлачи мора повући за собом, без обзира на исход, стављање Балкана под вечиту контролу европских држава? Доминантне тачке његове, привлачни циљеви Русије и Аустрије кроз векове, добиле би своје страже које би чувале „браћу“ да живе у миру! Као што је сада са Арбанијом, тако исто може сутра бити и са Мореузинама и Солуном. А тада је свршено са самосталном будућношћу Балкана.

Српска и бугарска буржоазија сем рата не знају за решење сукоба. Једна је ствар ван спора. Спорна територија је колосалнога значаја за Србију као и за Бугарску, једна од оних територија која је кључ за решење многих питања у будућности. Али тај значај она има само зато и дотле док се стоји на гледишту територијалне поделе. Зашто је она за Србију излаз на светски трг, отвор кроз који њена привреда треба да добије оно што је ваздух за организам? Само због тога што се полази од гледишта узајамне искључивости и у будуће као и до сада. Зашто је она за Грке обезбеђење Солуна? Зато што је она упућена на Солун и Солун на њу. Због тога, дакле, што се одвајају једна од друге области које су једна на другу упућене и што савезници као нетрпељива браћа

деле механички земље и народе које целокупни услови живота упућују на заједницу, због тога су са питањем о подели територија скопчани тако крупни интереси, због тога је буржоазија са својом политиком дотерала у ћор-сокак. Неприродне претпоставке доводе нас у неприродан положај. Свака балканска државица хтела би све оно на Балкану што само у заједници могу добити. И, у место једне логичне тежње да се путем заједнице и иде, балканска буржоазија ствара ратне ситуације и гура у пропаст народе по страховитој неспособности да се уздигне на гледиште смелих прегнућа која стварност изискује. Никада једна класа није била кратковидија! Хоће сви пристаниште, сви довољно територија, сви Солун, сви вардарску долину, јер је све то тако важно, а не виде да то сви могу имати само у заједници.

Врло брзо се заборављају поуке прошлости. Балкански савез је постао због неспособности свакога члана посебице да крене и један корак напред сам, без помоћи осталих. Као земља од које је постанак савеза највише зависео, Бугарска је приступила остварењу те идеје тек после многих покушаја да било у пријатељству с Турском, било уз припомоћ Аустро-Угарске, спроводи своју политику у Турској без учешћа осталих балканских државица. Данас смо, изгледа, опет пуном паром на путу ка старој јаловој и несносној изолованости. Ма овога пута српско-бугарски сукоб био избегнут остаће несумњиво траг данашњег непријатељства, док нас нужда стварности и логика односа поново не гурне путем тако природне и неопходне узајамности.

Р. С. Фатална је политика која претпоставља скори сукоб и ново непријатељство у место да истиче из идеје о трајном пријатељству и савезу у будућности.

Велес, 7. јуна (пешак).

285. Код дивизијара. Дошао сам с Овчега Поља по наређењу да у 8 часова предстанем на рапорт генералу Гојковићу. Непријатно ми је у целој ствари за мене лично што су сва господа, од команданта батаљона до команданта дивизије и сувише љубазни, тако да ме то лично дира. Разговор, пак, није обишао она редовна питања, а и овом приликом ја сам морао рећи г. генералу да интернационализам нас социјалдемократата свих народа не искључује разумевања и одобравања и штићење оправданих националних права и потреба. Непријатно ми је било што сам приметио да је и г. генерал схва-

тио моје држање у овом рату као доказ некаквих војничких врлина и моје одбијање одликовања као неку наглу промену код самога мене. Каква иронија! Ја сам најкатегоричније морао изјавити: да је моје држање у овом рату диктовало не моје војничко расположење већ моје схватање целокупнога догађаја, и да и тада моје мишљење о одликовању није било друкчије.

— Знам, али рат још није завршен, рећи ће г. генерал.

— Завршен је, г. генерале!

— А с Бугарима?... Ја сам се уздржао да учиним изјаву која би одговарала мојој одлуци: да ми је лакше бити стрељан на Овчем Пољу него бити учасник у једном таквом рату. Уздржао се само због тога што још има времена да се сукоб реши мирно.

Овче Поље, 12. јуна 1913.

283. Данас, у 4 по подне, крену смо се од села Куморино напред ка предстражној линији. За нама је ишао II пук, а свима стазама низ Овче Поље ври: овде пољска артиљерија, десетинама батерија једно за другом, тамо комора што носи артиљериску муницију, тамо опет тренови санитетских чета. На згодним местима виде се инсталиране велике пољске болнице. Све је готово: још само да се отвори ватра из пушчаних цеви и топовских гротла, и да брат на брата и савезник на савезника бљуне материјал за уништавање, да носила прораде.

Ја сам тек био пред полазак добио новине од 11, које говоре у највећој противречности о кризи Пашићева кабинета. Јашући на коњу ја разгледам новине и мислим је ли могуће да су за ових 24 сата догађаји тако далеко отишли да смо већ у оружаном сукобу. Ах, буржоазијо, кржаве ти владавине, када ли ћеш нам дати о њој рачуна! помислих у себи. Поглед бацивши око себе, по свима косама и недостижним „положајима“ виде се пољска утврђења где као гује обавијају темена брда. На другим местима опет стоје готови канали за mine, овде онде почетци подизања препречних средстава, коља са жицама, курјачких рупа. То брат брату спрема свечани дочек!

Шта је се то догодило? Је ли могуће да смо у рату, и то у рату са братом? Ако је балкански рат једна крвава катастрофа у којој су народи имали да плате крвљу својом вековима стварано и заплетано несносно стање власничких односа унутрашњих и спољашњих, овај рат би био злочин неувиђавности, недозрелости и пустога класног егоизма балканских буржоазија. Је ли тај злочин могућ? Зар је могуће и оно што по скандалозности и лудости изгледа немогуће? О њему

се већ говори. Све друге околности казују то исто. И поред свега тога ја не могу да верујем. А овај народ? Он као да не мисли. Иде, чак и пева, спреда се са целим светом и са самим собом. О, докле ће народ бити такав!

Овче Поље, 15. јуна 1913.

293. „Гласање.“ Врло је интересантно завирити у живот који се испод шатора одиграва. Ту, повучен као пуж у своју љуску, војник је слободан од грубости његових старешина и ту он једино даје пуна израза својим уверењима.

У последње време врло често се воде полемике ко је како гласао. Све већа маса почиње бранити гледиште социјалне демократије. Да би једном расправили на којој је страни већина, војници једне чете мога пука метну две чизме на место две кутије: у једну гласају присталице социјалне демократије, у другу присталице буржоаских партија. После свршенога гласања у буржоаској чизми било је свега десет куглица, све остале у социјалистичкој!

17. јуна 1913.

Синоћ, у очи почетка борбе, одјекну у пола једанаест кроз логор: „Живели социјали!“ Ја изађем из логора и видим да се побунио скоро цео 3. батаљон. Они су тражили да им се пусте везани другови. Почетак ствари је рђава храна.

„Пушке!“ „Узимајте пушке!“ повикаше војници. Тада су везани морали бити пуштени, а командант пука нареди да двојица у име чете дођу сутра код њега.

* * *

Овче Поље, 17. јуна 1913.

294. Покрет на главну предстражну линију. По узрујаности и свима знацима види се да је сукоб на линији дринске дивизије врло опасан. У 11 ево нас већ на положају с кога се десно и лево посматра очајна борба. Крв поче да тече потоцима, и мој бележник мора, нажалост, да се настави, — по свој прилици још крвавији него што је до сада био.

У пола дванаест нема ништа извесно. Зна се сигурно да су Бугари ноћас објавили Србији рат, — бар тако причају рањеници са предстраже који су слушали читање прокламације. На десном крилу ватра стишњава, на левом се све јаче разгорева. Артиљерија не престаје с једне и друге стране.

Тако борба непрекидно траје. У 5 и четврт достиже кулминацију на левом и десном крилу. На једној греди наш I пук

са V пуком пада под страшну унакрсну артиљериску ватру без помоћи своје артиљерије. Према Штипу на десном крилу кључа као у лонцу. Срећом тамо артиљерија одговара на артиљерију.

Низ косе овога страховитог положаја свлаче се рањеници као авети. У трупима влада највећи хаос под страховитим дејством артиљерије.

Између 6 и 7 сати на коси око црквице падање шрапнела као град. Пољаци, без помоћи артиљерије, држе се херојски. Прихватили се положаја са кога се спуцају само рањени и они који изгубе присуство духа.

Моја чета заузима положај за заштиту одступања. Отуда наилази један Ваљевац, сив, црн од шрапнелскога и гранатнога дима, уши, нос и очи пуни земље и песка.

— Бала, рече, сатрије нас њихова артиљерија. Било је са Турцима, било, али ово није никада било да нас затрпавају гранате под земљу. Како да не побегнем. У једном гурању на нож, један потпоручник првог пука извуче револвер и опали; у том се скрха и он и ми под ударцима бајонета.

Сада, пред сами мрак, осећа се јака поколебаност V пука. На левом крилу пешадија је добила потпору артиљерије и осећа се узнемирење Бугара. А тада отпочиње јака артиљериска ватра на десном крилу према дринској дивизији. То наше десно крило наступа или Бугари припремају ноћно наступе.

Пешачка ватра се почиње на целом фронту да гаси у 7 и четврт, али артиљериска све силнија.

До овога тренутка тако је текла ова крвава увертира у један од најзлочинијих ратова у историји, увертира која је несумњиво прогутала више жртава него кумановска или битолска битка. Да ли ће се радња, овако започета, развијати даље или ће се наћи ма чија рука да две крвожедне милитаристичко-буржоаске клике обузда у бесу који их је захватио? То ће нам показати можда још ова ноћ.

18. јуна 1913.

295. Ноћ проведена са бајонетом у руци. Очекивао се напад Бугара. Леп им је дочек спреман: доста снажни положаји, монтиране бомбе, нож. Напад није изостао. Најпре још из ноћи на десном крилу, затим у 3 према нашем фронту. Када је и један и други напад одбијен, борба се пренесе на лево крило. Али је ситуација знатно измењена што је сада, преко ноћ, извучена и наша артиљерија.

Са свих страна разбијени војници V пука прибирају се и хитају на глас борбе на своје синоћне положаје, са којих су отступили, претрнули, црни као угљен, вијани артиљеријом као што ветар вија прамен магле.

У 6 час. настао је општи јуриш на коси пред нама. Десетак минута врело је као у лонцу. Људи, изложени унакрсној артиљериској ватри, држе се као да је друго Термопиле. На једном положају, који је изложен артиљериској ватри у сам потиљак, од јуче се чета бар 10 пута подизала да отступи и опет повраћала. Сав стрељачки ров је узоран, а у њему и сад седе и дејствују остаци те чете.

Лево од ње налазе се батерије г. Стајића. Тушанова батерија у правом смислу речи! Нађена је са две стране, око ње само орање од граната, послуга проређена, и, као рањен војник који не може да се спасава, она се поново јави чим је оставе на миру. И поново је туку, да би је притукли.

Сада у 7 час. разгорева се борба поново према нашој коси.

У 9 час. наша је коса скоро пала. 1. батаљон I пука, који је се држао са V пуком најдуже, отступио је већ и ево га у једној линији са нашим батаљоном. Оба батаљона су сада на положају за заштићавање одступања.

За све време ове крваве борбе, која превазилази најстрашније епизоде најкрвавијих ратова, бугарска артиљерија се помагала и међу собом и узајамно. Коса је несумњиво пала под дејством артиљериске ватре. Наша артиљерија, међутим, није могла ни да олакша пешадији ватру артиљерије бугарске. Уз ту грозну погрешку придружује се још и то што је, одмах по доласку, све бачено на одбранбену линију, те због тога у току борбе није се могло послати никакво појачање. У дивизији остале 3 чете резерве, и ништа више. Када је V-ти пук поколебан, он је повукао 2. батаљон и муке и пожртвовања војника и официра требало је врло много те да се за овако дуго време држимо. Колосалне жртве и губитак битке последнице су у првом реду тих околности. Толики свет увести под унакрсну артиљериску ватру пре него што је обезбеђено помагање наше артиљерије — то је ретка погрешка у вођењу војске.

До овога тренутка, пола једанаест, ми смо погубили колосалне губитке због немања артиљериске потпоре, а од сада, од како је бугарска пешадија потискујући нашу измакла из домака пуне заштите своје артиљерије и дошла на домак ватре наше пешадије, губитци се почињу нагомилавати на њиховој страни. Сада, пак, страховити призори показују како два народа један другог истребљују.

Десно од нас артиљерија срањује са земљом једно село. Стока и људи у дивљем урлику беже на све стране да спасу живот. Са громким треском падају куће које су сад подигнуте, јер је селу суђено да за годину дана два пута страда од пуштошења војске.

У тој ситуацији, која се дакле обновила, бугарске трупе су се умориле и показале да је и код њих свака иницијатива угашена. У 1 сат наста јак покрет српскога левога крила. Испуштени положаји су већ повраћени. Противничка артиљерија сасвим ћути. По саопштењу п.пук. Филиповића, битку је решила појава шумадијске дивизије у десни бок Бугара. На-стало је и на нашој коси наступање.

У 4 сата стигао је парламентар који саопштава да је стигло наређење од рускога цара да се непријатељства обуставе. Тачно у 3 часа на целом фронту није се чуо, ниједан бугарски топ, што мене учвршћује у веровању да је то саопштење тачно.

У 4 и по часа остаци бугарске пешадије близу Брегалнице не бегају већ мирно, без пуцања, чекају приближавање наше војске.

*

296. Мој пријатељ Илија Ранковић је рањен шрапнелом у обе ноге. Ја се кренем у вече да га на превијалишту обиђем. У једном селцету испод самога положаја смештена су превијалишта I, II и V пука. Доцкан у ноћ низ низбрдице са свих страна сносе рањенике. Ја немам још тачних цифара. Али сам у селу за II пук чуо да су мртви, осим десеторице, остали на положају, и да има рањених преко 300. У V пуку су цифре још страшније. Овај први сукоб српско-бугарских трупа био је крвавији од најкрвавијих битака балканскога рата. Браћа су се клала као жути мрави. А тактика лажи одмах почиње радити, протурајући триста чуда о нашој храбрости и њиховом кукавичлуку, о нашој благородности и њиховој свирепости. Као да се и без тога овај зрелим расуђивањем још нетакнути сељак не би крвио за туђ рачун.

Ја свога пријатеља не нађох на превијалишту. Али сам у накнаду за то први пут од како ратујемо могао завирити у позадину, у којој се страхоте рата лепше виде него у првој линији. Рањеници снесени на такозвана превијалишта леже као побииени вепри по авлијама, шталама и шупама. Рањеници јаучу за помоћ, а помоћи ни од куда. Ко би још и о томе имао времена да мисли. По исказу командира једне бојне коморе моравска и дринска дивизија имају по 1.000 рањеника,

које нема ко ни да превија ни да негује, а нема кола да се пренесу на дивизиско превијалиште. Пролазећи кроз село, осећа се само смрад људске крви и меса и чује само лелек и завијање рањеника. Одмах од њих други врте на ражњу прасе и у веселом হাসкању беру апетит да га поједу. Нико се и не обзире на своје рањене другове. Човек је најнемилосрднија животиња, када га фурор рата и беснило убијања обузме!

4. СА АУСТРИЈОМ.

Прва свеска је нестала у стварима Димитријевим, које су у пуковској комори покрадне. Друга свеска је мекани нотес од 50 листа, који му је стајао у левом џепу према срцу. Нотес је пробијен пушчаним зрном. Из њега видимо ова места.

30. октобра 1924. (четвртак)

94. Синоћ смо се кренули из Бошњака у 6 и по, преко Црнољева за више Ваљево. Кроз масе војника проносе се муњевитом брзином тачне и нетачне али увек само неповољне вести. Говори се о убиству Пашића, о паду владе, о паду Ужица, Београда и т. д. О држању црногорске војске ништа не чујемо, али постоји један глас да се, сита ратовања, вратила кућама. Једном речи, све што чујемо не ваља.

Може се онда мислити како нагло пада морал у трупа и како се и ове наше трупе, које су и према Аустријанцима имале само успеха, срозавају неком невидљивом силом на степен тучених, разбијених трупа. А што је најгоре, војници се већ почињу смејати нашим топовима, јер су сазнали да муниције за њих нема.

Ноћни марш је био изванредно тежак. Војници падају од умора и неиспаваности и остају да спавају крај пута на хладној ледини; а ноћ необично хладна. На место не стиже ни 20-ти део. Али се заостали убрзо прикупе, рекао бих не толико да се одушевљено и даље боре колико да у саставу јединица својих сачекају судбину коју предосећају.

Најтеже је у ноћи било гледати грдне поворке и збегове народа што бежи. Њихов пртљаг је закрчио друмове; село кроз које пролазимо пуно бегунаца, а сада им је реда даље бегати. Куда? Комора зауставља њихове возове, да би се она извукла. Војска промиче мимо њих, и они чекају у ноћи на друму и крај друмова, по шумарцима и гудурама, јачу и пате се. Мртва деца леже покрај пута; напуштена и бачена

од матера које не знају шта ће са њима, она су скапала од студи и угинула у блату. Друга лутају по народу и цвиле за сагубљеном мајком. Не треба ни да говорим да читава стада оваца, чопори говеда и крда свиња смуцају се по друму и кроз народ, без свога сопственика, дижући због осамљености и глади ужасну ларму. Деца цвиле за својом стоком коју су као чобани заволела, и узаман их вабе по имену.

Све се то слило у слике које ни најтврђе срце не може лако да поднесе. А глас жена: „Ви одосте а нас остависте“, убија вољу за животом. Нарочито је важно знати да је цео тај терет око сеобе и та грозна судбина пала на слаба и невина срца неодрасле деце, жена и стараца.

Нама нарочито пада у очи да је свеколика власт оставила овај народ својој судбини у најтежим тренутцима. Ни државних, ни општинских, ни војних власти, као да је земља обезглављена, као да више не постоји. Оне су избегле давно и давно, поневши собом само онај грош који је од народа узет. А пљачка опустошава све. Као бесан, војник јури да разори и опљачка све што се разорити и опљачкати могло. Ратне страсти су постале несавладљиве; оне бесне. Никога нема да их обузда. Ја држим да ће трагови насиља према нашем становништву испунити гнушањем многог аустријског војника. И то иде редом. Народ пропада, земља и њена продуктивна средства опустошавају се. А ми? Видећемо, чини ми се, ускоро.

31. октобар (петак)

95. Јутро: нам освану снег. Не зна човек да ли да се томе радује или да жали. Снег ће успорити непријатељево надирање, даће нам времена да се приберемо и одморимо. Нарочито се надамо да неће више моћи вући за собом своју артиљерију као до сада, те ћемо бар у неколико трпети мање губитке с те стране.

Ма да су сви услови под којима се сада налазе најтежи што бити може, војници су ипак врло расположени. У свему овоме они виде само да се примиче крај овим ратним тегобама, и то их весели. На маршу Дрина—Ваљево они су, чини ми се, веселији, него на маршу Ваљево—Дрина. — И опет ће се борити. Нека само артиљерија почне дејствовати, нека буду помогнути ужасном ватром наших топова, исправиће се премрзла колена, подићи дух и кренути напред као и пре. Али када то?

Пљачка.

100. На јучерашњем маршу показало се у пуној светлости беснило ратних страсти. Војници су изгубили сваки човечански осећај и као бесни пси јуре ројем поред друма од куће до куће, тражећи шта ће пљачкати. Деца и жене узаман запомажу да спасу што имају, док их наперена пушка у груди не ућутка. Гледао сам како један војник свлачи с деце на колима која беже пољаву и прети мајци да ће је убити ако буде запомагала. Један тресе кошницу, други просипа ракију, трећи вади хлеб из ватре. Настао је такав хаос као да ова земља не постоји и као да нико никога не припознаје.

Ту пљачку не врше само при маршу. Где се год задржимо на предстражи, војници се разлете по селу, скидају врата са зграда, кров с куће, прозоре, лупају судове, износе ствари, столице, намештај. Лепа девојачка спрема труне данас по рововима. И ако се ко усуди да им што рече, они су готови да му поприпреће пушком или се праве принуђени да тако раде, као да је та сиротиња крива што се они пате.

Овај пук пљачку врши с особитим апетитом. Он је стран овом народу; он се у овом крају у истини осећа као у туђој земљи.

Но, не пљачкају само појединци већ целе команде. Где се год дође, сече се благородно дрвеће, купи сено, кукуруз и слама, носе ограде, сатиру забрани, а нема комисије да штету процени нити се том свету даје квита, да доцније, ако имадне од кога, тражи наплату.

* * *

Србија је ушла у рат са Аустро-Угарском изнурена и истрошена. Та истрошеност је главни узрок њених војних неуспеха. Ма да је тај рат могао рачунати на популарност, тај одвратни и мучни посао морао је заситити наше војнике за две године ратовања. Осим тога још у септембру месецу ми смо остали без артиљериске муниције и власници су осудили народне масе да својим животима надокнађују недостатке у спреми. Крв народна је за њих најјевтинија муниција.

4. нов. (уторак), Врачије Брдо.

103. На истим положајима. Чим је свануло, непријатељ се почео приближавати Колубари, што је изазвало велику ватру с наше стране.

Ја сам с највећим задовољством довршио мога „Pell als Eroberer“ од Нексеа. Дивно дело! Из сурове реалности и свакидашњице ничу дивне слике будућега, као што и социјализам ниче из стварности. Прави социјалистички роман, са том једином махном што је тежиште Pell-ове делатности пренесено на кооперативни рад. Добро би било пружити га нашим читаоцима.

104. Ноћашње непријатно сањање је бесумње у вези са падом Ужица и неприликама које су отуда и моје снашле.

105. Цео дан силно бомбардовање нашега положаја. Неколико батерија, међу којима нас поздравља из даљине и хаубица, сравнише Врачије Брдо са земљом. Читава платна на кућама падају. Наша артиљерија, међутим, баца по неки метак и — ћути. На тај начин поткрепљује ваљда ободрвајућу прокламацију Врх. Команданта и уверавања ком. армије да је муниција стигла! Обе наредбе достављене су данас, с тим да се саопште војницима.

Још ове ноћи ми очекујемо наређење за ново повлачење. Повлачићемо се бесумње и сад под заштитом ноћи, када немамо заштите артиљерије.

* * *

106. Европски заплет.

Како ће се ови догађаји завршити, вели Кауцки, нико не може знати; али сигурно да ће они повући за собом неочекиване последице.

Држање Социјалистичке Интернационале је једна од тих последица. Она је у најоштријој супротности са радом последњих међународних конгреса. И када се имају на уму дебате о акцији против рата које је изазвао предлог Вајан-Кер-Хардијев, онда се човеку намеће закључак да нисмо још познавали себе и своју снагу. Изгледа да је било умесније да је то време утрошено око питања како у једном великом рату да будемо сагласни у држању, место што је се летело по ваздуху како да такав рат спречимо.

На спречавању рата социјална демократија је могла радити само у нормалним приликама, и догађаји су најнепобитније дали за право марсистима, Кауцком и другим, који су то гледиште заступали.

Тада је такво мишљење маркирано као ревизионистичко, а после ових догађаја држање заинтересованих партија у Интернационали обележаваће се као издајство социјализма. Колико је било тачно прво, толико ће бити оправдано и ово.

друго. По нашем мишљењу обе оптужбе базирају на једном истом погрешном посматрању ствари, наиме: Заборавља се да нам наши будући идеали и наша социјалистичка етика служе да уздигемо масе за остварење социјалистичких циљева, али да они не могу објаснити догађаје нити њима управљати. Дотле ћемо се можда сагласити лако. Но, питање је: Ако су идеали једни, откуд различно држање партија у Интернационали?

Несагласност у држању Партија у Интернационали постоји несумњиво. Радник је дошао у сукоб с радником, Партија с Партијом. Али где је узрок томе? Ако се ствар посматра са ширег, историског гледишта, овај сукоб не лежи у принципима већ у околностима. То није противречност у држању Интернационале, већ противречност односа у капиталистичком строју. И тај појав није нов. Зар пролетаријат једне земље није често пута принуђен да, радећи на свом добру, невољно угрожава интересе своје браће ван земље?

Док је требало радити на сузбијању ратне опасности, сагласност у Интернационали манифестована је на сјајан начин. Али када је се ушло у вртлог борбе која прети да све међународне односе преврне из осnova, избачени су на тапет многи интереси према којима ни пролетаријат не може бити равнодушан. Противречност тих интереса је очигледна; из ње се и сукоби јављају. Али је мање очигледно а исто толико тачно да ратни сукоб који се отуд јавља може да посече и интересе који нису само власнички већ и народни, културни, прогресивни и ако хоћете пролетерски. И што је нека земља капиталистички развијенија, у колико је она више одмакла од ситног поседа и мале радионице, у колико је целина јаче апсорбовала појединца, у толико је за пролетаријат све мање могуће да буде равнодушан према томе под којим ће се условима та целина, његова земља и његов народ, налазити.

Само онај који овај реални склад ствари не види, може тумачити држање Партија у Интернационали недостатком социјалистичке солидарности.

Тако стоји и са прогнозама. Они који су после овог рата очекивали револуцију, држе да је она упропаћена оваквим држањем социјалистичких партија. Међутим је у најмању руку у питању да не би супротно држање, одвајање од судбине народне целине, изазвало партиски крах на месту очекиване револуције.

Ето посматрање које ми се при размишљању о стварима намеће! У сваком случају, пак, сагласност о држању Интернационале у тренутку вотума очекивана је као конзеквенца антиратног држања и подлога даљој пролетерској делатности.

Врајчје Б., 5. новем. (среда)

107. Цео дан били смо прилично на миру од артиљерије. Али је киша која је ноћу падала провалила наше провизорне кућице; у ровове је надрла вода што тече низ брегове и шумарке. Ноћ смо пробдили на невољи. Војнике савладао умор и полубудни умртливи се, да би рекао човек да све мртвим сном спава. Ја сам наложио мало ватрице у нашим пећима које на примитиван начин градиво у обали и целу ноћ кувам кафу и пушим дуван, а мисли једва се трома превлаче преко крупних догађаја које преживљујемо.

Вр. Б. 6. нов. (четвртак)

108. Синоћ смо смењени са предстраже. Војници прокисли до голе коже. Од зиме се руке укочиле. Али дошли смо у резерву на место које је сто пута горе. Дошли смо по ноћи. Она бедна легала која смо једва у мраку напипали пуна воде. Узнемирени и очајни војници пипају по мраку по трњу еда игде сува местанца, али узаман. Целе ноћи они су пречучали под настрешицама, цвокоћући од зиме и преклињући судбину. Ја сам добио мало ватрице. Поред ње слама испод које тече читав поток; на њој сам преноћио. Око моје ватрице окупили се војници; један седи на ногама, други уз леђа, а када сам се у 2 сата пробудио, био сам затрпан у хлебове. То је било једино суво место где су војници могли склонити хлеб који су примили. Опет почесмо половити, један хлеб на два војника.

Када је свануло, прави пакао од артиљериске ватре. Наста јauc. Једнога проби кроз обе ноге капа од гранате.

— Господине поручнике, Милан Пешић је рањен, па те моли да дођеш.

— Шта је Милане, згодише те?

— Ето, ти, родитељу, шта наредиш.

— Носиоци рањених! викнем ја; охрабрим га, јер му кост једне ноге није пребијена, а шта ће с другом бити, ко зна. Она је скршена.

Тако тече данас код нас.

Напад који су, уз пратњу силне артиљериске ватре, почели још јутрос, настављају с истом упорношћу. Већ је 12 сати превалило, борба не престаје. Ако сломе први борбени ред, ми ћемо напред, под врло тешким околностима, али и ради важнога задатка; да се одбрани овај положај који затвара с J-3. десну обалу Колубаре.

НАШ ПОСЛЕДЊИ СУСРЕТ

Кад смо полазили из Београда на железничку станицу у своје команде он ми је говорио: Никад се овако нисам осећао. Имам ужасно тешка и мутна предосећања. Сумњам да ћемо се ми више икад видети. Ако се вратиш молим те сачувај мој ратни дневник и разради га.

Ја сам му говорио да се не треба сад тек подетињавати. Опасности не могу бити веће од оних што смо их прошли. Ми ћемо се опет састати и на бојишту и у Београду.

Али нас догађаји сасвим раздвојише. Мој се пук ломио по Босни по горњем току Дрине, његов по Мачви. Четири месеца прођоше и ми не чусмо један за другога.

У октобру 1914. г. крену главна аустриска сила преко Мачве под Пољореком. Мој пук напорним маршевима стиже под Шабац и после 8 дана борбе као заштитница армије пође сваке ноћи каљавим сеоским друмовима назад. Пред Лазаревцом смо са Аустријанцима изгубили везу јер су они били задржани код Лајковца на Колубари. Тамо пођосмо и ми.

6. новембра по подне по блату и снегу попесмо се на положаје више Лазаревца. Наше су се трупе пружале десном обалом Колубаре а главном снагом држале косу звану Врапче Брдо која затвара излаз из долине Колубаре ка средињи Србије.

Борба која се водила напред није изгледала тако страшна. Нада је била да ће је ноћ прекинути и да ће мој пук те ноћи моћи добити одмора. На мокру земљу сташе се разапињати мали шатори. Ја нисам мислио на одмор. Телефоном сам сазнао да је Димитријев пук у борби пред нама. Имао сам неодољиву жељу да га видим те склоним команданта пука да ме пусти да сам идем напред.

Али не успех ни пут наћи кад се у моме пуку зачу узбуна. Из дивизије се наређивало да овај последњи резервни пук иде трком на Врапче Брдо. Аустријанци су прешли у отсудни напад и хоће пошто по то да се извуку из колубарског блатишта, а ми имамо пошто по то да их бацимо назад у Колубару.

Страшан је био тај трк по блату и снегу кроз шуму и шипражје уз звекет оружја. Још страшније је било заустављати гомиле војника од разбијених предњих делова, које су у нeredу бежале натраг и слушати јаук рањеника.

Ноћ је већ падала кад је настало наше пењање уз косу Врапче Брда. Свуд су по коси били Аустријанци. Ми о томе нисмо имали појма, а и они нису пуцали, не знајући шта је пред њима и верујући да су разбијене трупе отступиле. Тако смо се у ноћи измешали. Читави њихови водови видеше се у нашој позадини и предадоше се. Други у изненађењу отступише. Тако ми заузесмо највећи део косе. Али на пупку остадосмо заједно и ми и они, у непосредном додиру. Узалуд смо ми ту груписали два батаљона и три пута покушавали да кренемо наше људе напред. Они су били толико измучени да се не хтедоше кренути. То су љуте платили. Ноћу се изврши плитко укопавање у каменито земљиште. Ујутру се из нашег рова могло разговарати са Аустријанцима, али су они били за неколико метара узвишењи над нама и могли су стрељати у наше ровове. Спасавало се само поткопавањем у земљу.

Чим је везана ровом наша линија ја сам пошао да тражим Димитрија. Били смо сада на истоме месту и мој пук је ушао у његов. Људи су се измешали. За непуних четврт сата нашао сам његове војнике.

— Где вам је водник?

— Спустите се у поток до колибе. Зло је са њим.

Скотрљао сам се низ падину у поток из кога смо се синоћ попели. Под закопаном обалом била је једна мала колиба од дрвета, без прозора и врата. Уђем унутра и видим слику која ми је и данас врло жива, јер представља најупечатљивији утисак из безброј ратних доживљаја.

Неколико војника стоје неми и уплакани. Од две везане пушке са натакнутих ножевима начињен крст и подупрт циглама. А под крстом, опружен целом дужином, лежи мој друг и пријатељ Димитрије Туцовић.

Лице озбиљно и бледо, црте одлучне, као у ратника који је извршио своју дужност. Непосредно пред погибију он је уписао у свој дневник да треба затворити овај прелаз преко Колубаре.

Ни капи крви на њему. У левоме џепу стоји нотес пробијен зрном. Блиско пушчано зрно ударило му је кроз само срце. Он је без муке и бола на мах умро а крв се излила у плућа. Погинуо је јуначки, окренут лицем непријатељу. Његов се пук разбежао а он је остао на своме месту. Једна цукела,

која је бежала, доспела је да му скине ципеле и камашне с ногу и обесвети понос овога јунака.

Ја сам њиме био поносит, горд. Немо сам га посматрао неколико тренутака како лежи моћно опружен, па му по том руком погладио ладно чело. Ни сузе ни уздаха пред другима! Једна ме је само мисао обузимала: колико сјајних мисли пропада нашем народу и човечанству у овоме угашеном мозгу!

— Ви га познајете, господине поручниче?

Војници се расплакаше и ударише у бескрајне хвале његове храбрости, доброте и родитељског старања о њима. Овде су га свукли са разбојишта да не буде изгажен и измрцварен али не знају шта ће са њим.

Показаше ми ров њиховог команданта пука. Одох до тамо и затражим од њега да се поручник Туцовић отпрати на превијалиште. Пуковник показа на лесу лешева. Он сад има пречег посла а не да мисли на оне са којима је свршено.

Био сам уверен да ћемо брзо бити потиснути и одлучим да не допустим да тело мога великога пријатеља оде у заборав међу хиљадама војника палих на бојиштима. Ово је тело симбол једне идеје, једнога покрета, оно мора остати храм који ће сакупљати будуће генерације.

Одем стога до муниционе коморе свога пука и ауторитетом просто узмем једнога коња са самаром. На овога коња положимо слеђено тело Димитрија Туцовића, и док су га два војника придржавали са обе стране самара, коњ га је однео из ватрене зоне. На превијалишту га је прихватио доктор Владисављевић.

После десет година нека је свет његов витешки гроб!

Др. Живко Топаловић.

МИЛИТАРИЗАМ И ДЕМОКРАТИЈА

— „БОРБА“ БР. 22. 8. НОВЕМБРА 1911. —

Узбудљиви гласови о некој официрској организацији, без обзира јесу ли тачни и у колико су тачни, представљају заиста карактеристичан симптом. Једним добрим делом они се имају приписати похлепности буржоаске штампе на сензације без којих би се угушила као живот без ваздуха. Али, и када се сведу на праву меру и у вероватне гравнице, они показују да буржоазија зебе и страхује од препада који њеном светом државном поретку могу свакога часа да приреде његови главни чувари. По одлучности према тој опасности која му слобода угрожава нарочито се истиче лево, „демократско“ крило буржоаскога новинарства.

Борити се против политичких претензија официрске касте и радити да се она потисне из привелегованог положаја коме вечито тежи у положај равноправне професије у држави, то је свакако либерална демократска тежња која, као што је наш партиски орган у низу чланака наговестио, заслужује симпатије и потпору социјалне демократије. Али у колико је сама тежња оправданија, у толико је комичнији и противречнији положај буржоаске демократије која не увиђа да је укидање система стајаће војске једини пут за остварење ове тежње.

Та противречност положаја у који губитком способности и квалификација истинске демократије пада, јесте неизбежна злокоб буржоаскога демократизма. Он не увиђа да онај који, у жељи да створи што јачу стајаћу војску, приноси милитаризму несразмерно велике жртве, који га негује, храни и гоји, мора бити готов да рачуна са његовим господарењем политичким значајем. Што развијенији милитаризам, тим већа опасност по демократију. Буржоаске партије које се боре против политичке превласти и опасности утицаја војске у исто време када је развијају и снаже ваљају уствари Сизифов

камен, а чувари демократије који се са милитаризмом измире доводе курјака у сопствени тор.

Историја је пуна доказа да пуну владу демократије свуда прати систем народне војске, а да је увођење и снажење система стајаће војске било увек посмртно звоно демократије. Када су слободне грчке државе Старога Века замениле своје грађанске војнике најамничком војском, настало је доба за владавину македонске монархије. Пропати римске републике претходи такође замена милиције најамницима Мариусовим. О овој значајној промени славни историчар Момзен вели: У овој потпуној револуцији војнога уређења „налазила се, и ако још неразвијена, и потпуна политичка револуција. Републикански устав се држао уствари тиме што је грађанин био у исто време војник, војник пре свега грађанин; са њим је било свршено чим се образовао војнички staleж... Нови орао који је Гајус Мариус даровао легионима објави царство цара.“ Републиканска Француска је 1793 одбила својом народном војском напад удружених монарха Европе а када је после две деценије непрекиднога ратовања народна војска замењена стајаћом, француска демократија је замењена монархијом. Из истих разлога је у Енглеској, земљи најнеразвијенијега милитаризма, демократско уређење најпуније и најсигурније.

Историја је, дакле, пуна примера који показују да између милитаризма и демократије влада непомирљива супротност која се, као какав сталан закон, провлачи кроз историју свих времена и народа. Та супротност лежи у суштини ових установа и никакве палијативне мере, законодавне или административне, не могу их измирити. Сам по себи милитаризам представља силу која је супротна бићу демократије, која демократију увек угрожава, ограничава и крњи, да је погоднога тренутка слисти. Без обзира на то у чију службу ће се ставити, чије интересе ће штитити, монархиске или класне, хоће ли делати као самостална каста или као инструменат у рукама некога другог политичкога фактора, — милитаризам увек значи померање тежишта политичке моћи из руку народа, рушење демократије. У томе је битна разлика између њега и народне војске која представља демократску форму војне организације неке земље. „Милиција, вели Кауцки, то је идентитет за одбрану способнога дела народа са војском; супротност томе је подвајање народа на цивилно и војно, на ненаоружану масу и стајаћу војску.“

Чим постоји, милитаризам, као и свака друга организација, тежи да свој утицај распростре. Он се, при том, може јавити у самосталној улози, у улози једне касте, саможиве

и реакционарне као што је свака каста, и тада тајни, конспираторски, антидемократски и антипарламентарни начин делања лежи у његовој природи. Извршни орган милитаризма су официри. Благодарећи особености милитаристичке организације која је један врло чврст и врло вешто склопљен механизам чији је покретни точак у рукама старешина, официрски кадар представља са трупима силу, без трупа не значи ништа. Због тога је употреба трупа једина нада сваком политичком покрету официра; због тога је он свуда упућен на потајан, закулисан рад, на заверу.

Много чешће се милитаризам јавља у улози оруђа владајућих класа; то је његова природна, нормална улога. У тој улози је данас у свима модерним буржоаским државама. То, дабогме, не значи да тамо не испољава своје кастинске прохтеве или да се не нуди свима реакционарним тежњама, што зависи од компактности и снаге владајуће буржоазије.

Био у једној или другој улози, милитаризам је непомирљив непријатељ демократије. У првом случају резултати његове обести су несумњиво грознији, пустошнији и разорнији, он је тада најнесноснији, тада има против себе највише непријатеља и зато његова диктатура обично није дуга века. У толико је, пак, његов утицај у другој улози трајнији, јер се ослања на потпору владајућих класа чије интересе штити.

Корен милитаризма је у његовој улози инструмента класне владавине. Он се развио са класном друштвеном организацијом, према њој се организовао, њезиним потребама се прилагођава и са њом је органски срастао. Као противница те друштвене организације, социјална демократија је самим тим непомирљиви непријатељ милитаризма као једнога од најјачих стубова класне владавине. Буржоаска демократија се изјашњавала за народну војску док јој је милитаризам, као оруђе њених противника, пречио долазак на власт. Напуштање тога захтева чини видну етапу на путу њенога политичкога банкротства. Од тада буржоаска демократија је постала неспособна да постави питање на праву основу: укидање милитаризма и завођење народне војске. И овај значајан захтев демократије, као и многи други, прелази на социјалну демократију, а његовом некадашњем присталици, буржоаској демократији, остаје комичан положај: да храни онога од кога зебе и да зебе од онога кога храни.

ПОСЛЕДЊА ИЗБОРНА БОРБА

Овим рефератом на партиском конгресу 31. јануара 1912. отворена је последња пред-
ратна борба српске социјалдемократске партије.
Од тада су настали ратови и нестало Србије.

1. СКУПШТИНА и ДВОР.

Пре него што ће се довршити цела уставом одређена скупштинска периода од четири године, радикална влада г. Миловановића је у јануару месецу нашла да јој је сада најзгодније да Скупштину распусти и врши изборе. Краљ је владину оставку примио к знању, али је *задржао за себе право* да одреди која ће партија изборе вршити.

Од тога тренутка настала је она стара, позната комична игра утицаја, интрига и сплетака по Двору и око Двора, у којој се буржоаске партије надмећу у лукавствима и попуштањима у толико суревњивије у *колико су мање уверене у поверење слободно исказане народне воље*. Све оне улазе у изборе у циљу да из њих *пошто пошто* дођу на власт. Осећајући да није сигурно да ће *власи обезбедити за себе извојевањем већине сопственом снагом и на отвореном бојишту*, оне је *просе од круне*, оне траже

да помоћу власти стварају већину место из већине да долазе на власт.

Та готовост буржоаских партија да пред изгледима за долазак на власт жртвују и погазе најосновнија демократска и парламентарна начела дала је маха Круни да се и овом приликом, као и у неколико случајева раније, прошегачи мало са Скупштином и скупштинском већином. Скупштини је дато вољно и наређено да сачека како ће о њеној судбини одлучити у Двору сви парламентарни и непарламентарни, позвани и непозвани чиниоци. А непарламентарни чиниоци, међу којима се нарочито истиче *официрска каска*, увек уживају веће

благовољење Двора од представника парламентарне власти. То је правило које је крвљу исписано на свакој страници наше и туђе политичке историје. Сви народни демократски покрети гледали су да обезбеде свој пресудни утицај на ток државних послова *преко моћи парламентарних представништва*, Скупштине, докле су се *бирокрација, војска и реакционарне клике удруживале са Круном* против њих. Ако се парламенат не може уништити и устав згазити, *онда се ради на његову слабљењу, онда се једна партија изиграва против друге, мањина утичебљава против већине*. То се ради а бољему нада!

Тим експериментима и надама лек је моћ парламента, ауторитет Скупштине. А моћ парламента зависи од снаге и начелности партија које га састављају. Кад оставимо старе реакционарне партије, либералну и напредњачку, којима је још увек дворски капиџик једина нада за долазак на власт, видећемо да су обе радикалне партије, фузионашка и самосталска, у међусобној борби око власти поткопавале моћ Скупштине и ишле на руку тежњама Круне и антискупштинских чинилаца. Увек готове да из мањине дођу на власт, ако им се само понуди, оне су дале Круни разрешницу да их најури са власти и кад имају већину у Скупштини. И то срозавање Скупштине које је

срам српскога радикализма

није у ствари ништа друго него последица *полијичког банкротства буржоазије*. Пре доласка на власт буржоазија је водила борбу против апсолутистичких милитаристичко-монархиских режима под радикалном заставом, око које је окупљала сву широку народну масу обећавањем најпунијих демократских слобода и обилних обзира према нуждама и беди сиромашних народних слојева. Са доласком на власт радикална партија се открила и показала као *саможива класна партија буржоазије*. Једном бруталном финансиском политиком и повлашћивањем капиталиста, она *убија поверење маса које су је на власи изнеле*. Она осећа да више не ужива њихово поверење, а да би своју владавину обезбедила од њиховог гњева и њихове освете, *она реакционарним законима систематски сужава политичке слободе* и тако гледа да *ће незадовољне масе искључи од утицаја на политички живој земље*, тражећи једновременно наслона на *стајаћу војску и Двор, којима све чини*.

Лаф у опозицији постао је лакејем и грамжљивом котеријом на власти.

Тако се јавила садашња политичка ситуација. Утицај Двора расте, дворска котерија све смелија, официрски кругови све дрскији и необузданији, јер је представник скупштинске власти, радикална буржоазија, све саможивији, компромитованији, слабији, малодушнији. Код широких радних слојева народа убијено је

издајством радикализма

свако живо интересовање за судбину Скупштине. *Пролетаријат* обесправљен цензом. Тако је Скупштина лишена најсигурнијега ослонаца. *Парламентарна глава*, како би то Маркс рекао, *отсечена од тела нације*. И да се моћ Скупштине уздигне, власнички прохтеви Круне и војске сузбију, политички односи у земљи учврсте и пресече даље срозавање у апатију и реакцију, потребно је, пре свега, воспоставити политичку једнакост, парламентарну главу чвршће везати за тело нације и учинити је њеним верним изразом, — *уvestи ошће, једнако, тајно и непосредно право гласа*.

То је пут сваке истинске демократије.

2. У МАСЕ!

Опште право гласа, као велика политичка реформа која би служила као мерило дозрелости пролетаријата и потиштених народних маса да се одупру безобзирним реакционарним и пљачкашким тежњама владајуће буржоазије, биће извојевано и мора бити извојевано не само против воље реакционарних клика и противскупштинских фактора већ и против буржоазије. Опште право гласа имају да изнесу на својим плећима сви они који под буржоаском владавином пате; оно мора бити дело оних *одоздо* који ће га наметнути онима *горе*.

Незадовољне и обесправљене масе, које су увек биле извор свих крупних рефорама, *имају данас свога представника и предводника у социјалној демократији*. Могу те масе бити још несвесне да је социјална демократија њихов једини политички представник, могу оне још стајати ван наших политичких и синдикалних организација, може њихов економски и социјални положај још бити прелазан и недовољно јасан, *борба социјалне демократије ишћи садашње и будуће интересе не само организованог дела радничке класе већ и тога свећа чији су интереси ишћовешни са интересима оних који иу борбу данас воде*.

Колики је тај свет?

Кад наши противници тврде да у Србији нема ни „шака пролетера“, они заборављају да их угони у лаж не само наша већ и њихова статистика. Они развијају капиталистичку експлоатацију, подижу фабрике, врше продаје за порез и дугове, цео државни апарат стављају у службу свога класног интереса, али заборављају да напоредо са тим расте број бескућника, да се гомила најамно радништво. Наши противници нису у стању учинити ни један корак у развијању капитализма а да не крену напред развитак пролетаријата. Пролетаријат прати капитализам као што сенка прати свој предмет.

Пре но што цифрама покажемо колико је данас у Србији

нагомилање пролетаријата,

треба да укажемо на једну стару и често понављану оптужбу која се против социјалне демократије подиже. Када тврдимо истину да се пролетаријат све више намножава и нагомилава, да бисмо тиме учврстили код њега веру у сопствену снагу а противнике натерала на уступке, наши противници веле тада да социјална демократија жели стварање и нагомилавање пролетаријата! Бежите од социјалне демократије, јер вам она то зло и жели, — довикују они необавештеним радницима.

Би ли било паметно кад би неко рекао: „ја *желим* да се земља окреће или да се дан и ноћ смењују“, када се зна да је то *природни закон* који се врши, било да ми то желимо или не желимо. Исто тако не може бити речи о *жељима*, кад се зна да је нагомилавање пролетаријата

закон капиталистичкога друштва,

да је оно неминовна последица капиталистичке својине средстава за производњу. Што се год та средства више нагомилавају у рукама једне стране, капиталистичке класе, у толико веће пропадање ситних сопственика у вароши и селу и нагомилавање пролетаријата, на другој страни. То цепање друштва на две класе, имућне и неимућне, почело је да се врши много пре него што се социјална демократија и јавила. Социјална демократија се управо и јавила као резултат појаве и нагомилања пролетаријата који са својом судбином не може да буде задовољан, који се мора да организује, групише и бори не само ради свога потпунога ослобођења већ, у првом реду, ради тога *да из дана у дан, из саћа у саћ брани своје интересе и свој живот од неограничених прохћева капићалистичке експлоатације*.

Када социјална демократија не би одговарала животним интересима и тежњама радника и потиштених маса, чиме би

се могло објаснити њено стално напредовање, раширење и снажење. Пролетерске масе, пре или после, морају прићи под заставу своје заштитнице: на то их гоне наши противници, на то их гони данашње друштво. Они раде за нас, за социјалну демократију, онако исто као што су они ти којима се има приписати што је силно порастао број оних којима ових избора имамо рећи:

у своје јато!

Ево шта статистика о том вели. По статистичким подацима које прикупља Главни Раднички Савез преко синдикалних организација, има данас:

а) најамних радника у занату, трговини и индустрији по варошима	65.000
б) незахваћено том статистиком још најмање	35.000
в) по Државној Статистици за 1897 било је сеоских породица без стопе земље око	100.000
г) власника земље испод 2 хектара	61.000
укупно	221.000

Да станемо овде, на овој цифри. Да оставимо ону масу „ситних људи“ у које спадају по селима власници земље испод 5 хектара и по варошима ситни сопственици чија је самосталност привидна. Да не бројимо овде тај свет чију је самосталну привредну егзистенцију капитализам уништио, чија је судбина одређена тако да је довољан најмањи поветарац да их преврне у пролетерску средину. Зар горња цифра несумњиво пролетерскога становништва које живи од најамнога рада не позива свакога социјалдемократу, као глас најсилније трубе, да крене у *те масе, да их обавештава и изводи на прави пут борбе?* Зар нам та цифра не казује шта још нисмо и шта већ можемо да будемо? Зар нас она не упућује шта морамо да радимо што пре, што енергичније, што темељније?

Наш поклич „У изборну борбу!“ значи пре свега, „У масе!“ Оне су те чије задобијање за социјалну демократију није само једна општа политичка добит и потреба већ и

претходни услов за сваки наш даљи успех и напредак.

Избачене из свога старог привреднога лежишта, тим масама нема више станка тамо где су досад биле. Одгурнуте са села, њима предстоји фабрика; растављене од сопствених средстава за рад, оне су упућене на најамни рад. Ако не буду с нама, оне ће бити против нас. Ако не будемо ваљани да их соци-

јалистичком агитацијом обрадимо и у наше борбене редове учврстимо, бићемо изложени опасности да нас *те масе пре-плаве, пијацу рада учине за радничку класу недовољном, да услове рада оштрну испод ушлица радничке организације, нарочито да оштрну испод ушлица социјалне демократије басише капитализма: фабрике и кружна капиталистичка предузећа.*

Са променом економскога положаја сазреле су прилике уз промену политичкога држања тих маса. Од старих својих представника оне немају шта више да очекују. Ако се код њих и уз њих још задржавају, то долази само отуда што новог политичкога представника још нису нашле. *Социјална демократија, као њихов природни представник, прекратиће им време шпешнога и опаснога лутања и дангубљења, ако успе да их што пре политички обавести и задобије.* А са задобијањем тих маса на страну социјалне демократије клонуће крила реакције, експлоататорски апетити једне агресивне капиталистичке класе биће сузбијени у границе, о правима и потребама радничке класе водиће се више рачуна.

У масе! Изборна борба је најзгоднији час.

3. МОМЕНАТ ЈЕ НАШ.

Избори су, као што се зна, увек најпогодније време за агитовање. То је време када најшире масе посећују зборове, учествују у политичким разговорима и показују интересовање за политичка и друштвена питања. Тада ретко ко остане незахваћен општим покретом и врењем изборне борбе.

Али ова изборна борба је нарочито погодан моменат за социјалну демократију. Пред њом стоји не само широко поље за рад које је нагло продирање капитализма у последње време припремило, већ и много изгледа на успех.

Буржоаске партије су долијале.

Њих је до сада држала невероватна *партијска усћајалост маса*. За последњих пет година, од 1903—1908, буржоаске партије су добиле од избора до избора оволики број гласача:

	1903	1905	1906	1908
радикали	102.082	95.143	158.438	176.537
самосталци ¹⁾	97.294	113.326	109.129	125.501
напред. и народ. ¹⁾	65.256	53.687	87.088	93.912

¹⁾ После рата удружени су српски самосталци, напредњаци и народњаци у *демократској партији*.

За пет година једне пустошне навале капитализма и осине класне владавине буржоазије, за пет година нових зајмова, нових посредних пореза, колосалнога пораста државнога буџета и државних терета, знатних измена политичких закона — за пет година политичкога живота који је оставио тако видна трага на условима живота и правима појединих друштвених класа, бирачка маса даје свима буржоаским партијама *сипаро поверење, скоро исти прилашћу у гласачима*. Нити владајућа буржоазија пада, нити се опозициона диже. Све стоји тамо где се затекло. И ако су се економски односи силно изменили, и ако је број најамнога радништва силно порастао, свет се у главном задржао у старим партиским везама и оквирима.

Погрешно би било мислити да је та некретљивост последица „задовољства“ или некретљивости маса. Не. Потштене масе осећају веома јаку тешкоћу положаја и неправде које им се чине и гњев који их обузима разлама већ старе партије. Али се оне ипак задржавају где су због тога што виде да су све буржоаске партије више мање једнаке, бар у односу према њима, и да их немају рашта мењати. Некретност тих маса је последица изједначености буржоаских партија, нестанка начелних разлика међу њима. Те некретности ће нестати, партиске борбе у нас ће се подмладити, политичка ситуација разбистрити, ако се јави што јачи покрет одоздо, *ако про- ради инацијатива маса, ако радници схваће свој класни интерес, осеће колико су им све буржоаске партије далеко и прићу социјалној демократији*.

Да би класне разлике прикрила и потштене масе одржала уза се, буржоазија се марљиво стара да те масе не посвети у суштину политике коју води и у значај питања која се у Скупштини решавају. Та то би била смрт за све буржоаске партије! Посвећене у суштину и прави значај политичких питања, масе би пре дошле до свести о својим класним интересима и, да би те интересе заштитиле, тражиле би од својих представника и партија да тако раде или би их напустиле. Тада их ништа више не би могло задржати у буржоаским партијама.

Али у колико је већи интерес буржоазије да масе држи што више у пометености и необавештености, да пред њима прави лажно лице и да их свим средствима заведе, у толико је већи интерес социјалне демократије *да класне разлике раскрива, да на њих указује, да масе о њима обавештава*.

нека се лаф разбуди!

А он ће се разбудити, ако наша Партија усредреди своју усмену и писмену реч на оно што буржоаске партије тако марљиво избегавају; ако испред очију пролетаризованих маса *разбије маглу* од пуне и празне ларме, личних оптужаба и личних обећања и ако тим масама даде могућности *да ствари виде какве су, да их процене са гледишта својих класних интереса, да о људима и партијама суде по делима, по политици коју воде, по интересима које заступају, по начелима која исповедају, па тек тада да им своје поверење даду или не даду*.

Ови избори су врло погодан моменат. *Прилике су сазреле за одвајање пролетерскога света из њих партијских логора*. То нам посведочава одзив тих маса на све акције социјалне демократије, одзив који се у последње време силно испољио и који ће у овим изборима бити потврђен. Ова изборна борба треба да даде силнога маха *крећану пролетерских маса које је зајачило, обавештавању необавешћених, одвајању од буржоазије и груписању око заставе социјалне демократије*.

4. ШТА ЈЕ У ПИТАЊУ?

Нас у овим изборима чека да широке масе пролетаризованог и полупролетаризованог света упутимо да се са суштином политичких питања упознаду и да свој класни интерес сазнаду. Тиме ћемо помоћи да се изврши тако потребно и сазрело *класно раздвајање* и *ново политичко груписање* које ће дати снаге социјалној демократији за *сировођење социјалистичкога програма и заштитивање класних интереса пролетаријата*. Од тога колика буде моћ социјалне демократије зависи колико ће се о правима и интересима пролетаријата водити рачуна.

Што се од буржоаских партија може очекивати, јасно је већ сваком. Колико је питања која радничка класа и сиромашни свет имају да поставе пред 1. април представницима буржоазије! Ми бисмо могли забележити као свој велики успех, ако масе, размисливши о свом положају, запитају представнике буржоаских партија како су се одржали при одлучивању у Скупштини о новим зајмовима, о новим државним теретима, о повећању старих и завођењу нових пореза на живот, о сужавању политичких слобода; ако им потраже рачуна зашто је порез све већи а приход све мањи, зашто је живот све скупљи а зарада постала још недовољнија још несигурнија. Нека се само почне о том мислити и рачуна тражити, ми ћемо бити задовољни, јер се на томе неће и не

може стати. Крчаг иде на воду док се не разбије. Кутије буржоаских партија су дуго времена ждерале куглице многих гласача чији интерес није да буржоазију помажу, чији интерес се не може измирити са интересима буржоазије. Нека се о својим животним интересима почне водити рачуна, *не може проћи а да не приђу социјалној демократији сви они који са данашњим друштвом и буржоаским партијама не могу бити задовољни.*

Ако снагу наше Партије, социјалне демократије, не увећамо, немамо никакве гаранције како ће бити решена многобројна

значајна питања

која стоје на дневном реду, која ће бити изнета пред нову Скупштину. Владајућа буржоазија жури да та питања порешава пре него што јој загрози озбиљна опасност од организованог пролетаријата и социјалне демократије. Када пролетаријат тражи извршење заштитних одредаба Закона о радњама, буржоазија проповеда „постепеност“ и „чекање“, а када треба задовољити њене експлоататорске прохтеве, она кука како смо страшно задоцнили и како се морамо „журити“ да постигнемо оно што срећни народи већ имају! Тада не може бити ни речи о чекању! Треба јачати стајаћу војску, повећавати буџет, стварати капиталисте, шуме и руднике претварати у злато које ће испунити стране и домаће капиталистичке касе. Ми нисмо криви, веле представници буржоазије, што баш ова генерација има да поднесе највећи део терета. То захтевају

интереси земље.

А када се потрудимо да тај говор наших противника правилно разумемо, онда нам мора бити јасно да *владајућа буржоазија жури да што брже искористи своју политичку владавину за своје економско јачење, за увећавање свога капитала, за повећање експлоатације пролетаријата.* Она је жељна присвајања природних блага земље и добара и радне снаге народа, јер су њени апетити велики и путеви далеки: *док не постане искључиви господар свега што у земљи од вредности има и упроташћене народне масе не савије у јарам своје експлоатације, буржоазија не рачуна да је свој задатак извршила и своју владавину обезбедила.* Све дотле она сматра да нису задовољени „виши интереси земље и народа“!

Није тешко увидети да не може бити „интерес земље и народа“ да порезу и државне терете подносе много више

они што ничега немају него они што незнају колико имају. Није „интерес земље и народа“ када се више води рачуна хоће ли једна шака паразитских фабриканата и концесионара имати сигуран профит него хоће ли и пошто ће огромна већина народа моћи набавити хлеб, стан и најнужнија средства за живот! Какав је то „интерес земље и народа“ кад, владајућа буржоазија не осећа потребу да пружи *стварне* заштите и осигурања оним којима је она најпотребнија и кад, насупрот одредбама Закона о радњама, оставља да под неограниченом капиталистичком експлоатацијом страда радничка класа која држи привредни живот земље и раднички подмладак који даје будућега радника, будућега војника, будућега грађанина!

Не, то није и не може да буде „интерес земље и народа“, *али је то интерес капиталистичке класе.* А буржоаске партије сматрају да све оно што је интерес капиталистичке класе мора бити и интерес народа, а оно што се противи интересима капиталистичке класе треба сузбијати свим средствима као зло и опасност по земљу! И ако је тако очигледно да борба социјалне демократије за заштиту радне снаге, деце и жена на привредном раду значи највећи интерес наше привредне и народне будућности, буржоазија се већ спрема

да закон о радњама исакати

и да уништи тако потребну законску заштиту оних које капитализам посведневно сатире и убија. Она хоће јачу војску него што је сада има. Али докле су културне земље колико толико гледале да спрече упропашћивање радничке класе и кржљављење народа, поред осталог и ради тога да добију *способне војнике*, дотле наша буржоазија гони у војску и богаље које сама ствара, и закржљотине које је сама уморила глађу, и болесне које је сама у болест гурнула. *Уместо да подизањем народнога благостања и заштитом радника припрема способнији и крепкији подмладак, она миста упропашћених гледа да попуни*

новим војним законом

којим се продужава рок службе и шоваре народу на леђа нови расходи на милитаризам.

Владајућа буржоазија води одлучно једну страховито безобзирну политику. Не чекајући ни да масе предану, за једним ударцем долази други, за једним теретом други. Да би своје власничке планове остварила, она је готова да свим

средствима отклања све препреке са пута. *Штампа пише недовољно о њеним делима:*

угушимо штампу!

Она злоупотребљава политичке слободе, јер критикује наш рад за „интересе земље и народа“; она је постала опасна за опстанак Србије и будућност српског народа! *Широким народним масама почиње овлађивајући све веће незадовољство према овој полицији и овом режиму:*

ограничимо политичке слободе!

То је данас прва мисао некадашњих „мученика за слободу“. Анархија доле не сме се трпети, веле данас радикали!

Нарочито је потребно предузимати све мере

против социјалне демократије.

Томе најопаснијем противнику буржоазија је помоћу ценза онемогућила да буде у Скупштини заступљен према својој снази.

Тамо где се ови закони решавају и одакле се ови планови изводе и упућују, тамо одакле се врши контрола над целокупним радом владе, у Законодавном Телу, на месту где се бори интерес са интересом, тежња са тежњом, класа са класом, партија са партијом, тамо се пролетаријату не допушта да кроз уста посланика социјалне демократије грмне из свега гласа:

Доста са убијањем, обесправљивањем, сатирањем радничке класе и радничких маса!

Али ће се ових избора у толико гласније чути широм Србије из хиљада и десетина хиљада пролетерских грла: *Опиши право гласа ће ући у Скупштину на враћа или на прозор, а они који су против њега излећиће на враћа или на прозор.*

У питању је, као што читалац види, много најважнијих интереса радника и сиромашног народа. Ови избори ће одлучити коликом ће снагом ти интереси бити брањени. Али је у питању још нешто више, наиме: *хоће ли социјална демократија успети да у Скупштини и ван Скупштине организује довољно снажан отпор против владавине која ради интереса капиталистичке мањине брутално сатира огромне масе пролетаризованог света и гура земљу све дубље у реакцију.*

То је у питању; о томе се решава у овим изборима.

5. УБЕЂИВАЊЕ ПРОТИВ КОРУМПИРАЊА.

Од избора до избора ми смо сви посматраоци не-обичних призора. Свака партија се бори за своју победу, не остаје неискоришћено никакво средство, ма како оно било, само ако „пали“, ако олакшава победу дотичног кандидата. Наши противници нису презали и неће презати да се послужим год могу, од најдрскијега обмањивања до отвореног корумпирања, застрашавања и поткупљивања бирача.

Многи се тога гнушају и желе да се у изборима нигде не покажу. Не, то не помаже. Ми социјал-демократи имамо највише права да осудимо такав рад буржоаских партија, јер смо ми ти који се у изборној борби можемо ослонити само на

снагу организације и убедљивост агитације.

Али се на осуди не смемо задржати. Ми морамо разумети и масе обавестити: *да јурњава и ломњава у изборима није последица спортистичке страсти или дуга времена већ великога значаја изборне борбе и састава Скупштине за интересе свих друштвених класа.* Ми морамо радницима показати да се у изборима одлучује колико ће која класа имати утицаја у Скупштини, а од утицаја у Скупштини зависи колико ће се о њеним класним интересима у држави и друштву водити рачуна. Ми морамо упозорити све сиромашне људе да се не смеју и не чуде кад виде некога гојазног буржоа како се задувано гура ка вратима биралишта, већ да то разумеју и да осете колико је тек бирачко право и учешће у изборној борби потребно њима који, осим своје Партије и њеног утицаја, немају друге заштите у држави. Свима њима ми морамо рећи:

напред у изборну борбу!

Стара средства буржоаских партија су несумњиво јако похабана: *бирани се не дају више тако лако обмањивати и вући за нос.* У толико ће се оне више служити *корумпирањем, поткупљивањем и застрашавањем.* Рачунајући са тим социјална демократија, кад иде да *обавештава, убеђује и уверава,* може бити сигурна да ће њена морална позиција бити сигурна да ће њена морална позиција бити далеко јача.

Али наши другови не смеју губити из вида колико је велики број оних који се сваких избора крену да корумпирају бираче, да лове гласове. То је, додуше, једини *активни* део буржоаских партија. То је онај део који чине *људи који*

живе и праве каријеру помоћу партијских услуга. Тај део представља, по речима белгискога друга *Дебрукера*,

једну „машину“

са подељеним улогама и изведеном хијерархијом. Они што стоје на најнижој лествици лепе плакате и пуцају на место служитеља и пандура; газда од куће и сопственик имања истиче се у своме крају као „угледни домаћин“ и тражи да пут прође поред његова имања или да се његова кућа не обиђе кад држава тражи зграду код кирију; трећи, отмен и угледан господин, јури у агитацију да би текао бржу каријеру или да би се догурао што ближе горе, Скупштини и вратима министарских канцеларија; фабрикант врши притисак на раднике, јер очекује неку концесију или тражи царинску заштиту; трговац се облизује за лифериције. *Цела ова „машина“ од агената, политичких штребера и уцењивача кренуће се у лов на необавештени свет.* Али је најодвратнија улога оних људи који, као надзорници и пословође по државним и приватним радионицима, тумарају по партиским одборима буржоазије и продају без овлашћења гласове својих јучерашњих, данашњих и сутрашњих другова по положају.

Да би ова „машина“ могла радити, отвориће се касе

партијских банака

и просуће се нешто од злата које је експлоатацијом и зеленашким интересом отето од сиротиње. Успех буржоаских партија зависиће више од снаге банака него од снаге партија. Колико је сиромашних људи које ће зеленашке обавезе, неплаћена кирија или најамнички рад пратити до на биралиште, који неће смети или, још боље, неће умети искористити

тајност гласања!

Против ове „машине“ коју ће покретати злато и власт социјална демократија ће истаћи своје сиромашне али убеђене, пожртвоване и неуморне агитаторе и партиске и синдикалне организације. Сукобиће са две разнородне силе; кренуће

**свест против мрака, разлог против обмане, истина против лажи,
убеђивање против корумпирања, искрена пролетерска реч
против моћи злата и власти.**

Радници, чланови класе која још није слободна али која се мора ослободити, допустити да Вас још једном потсетимо на дужност да се за победу своје Партије заложите.

Ви сте многобројнији него што се обично узима, Ви сте јачи него што и сами показујете. Ви сте способнији да се за своју ствар заложити него што то Ваши противници слуте. Ви сте дорасли да Ваш велики историски задатак кренете за још један добар корак напред. Зар не видите да је у лицу Ваших лажних пријатеља демаскиран, откривен Ваш класни противник? Зар се нисте већ уверили да се буржоаске партије представљају и штите интересе имућних класа и да зато не могу бранити и интересе неимућних? Зар Вам то не потврђује непрестано повећање баш оних државних терета који најјаче притискују најсиромашније, стално поскупљивање живота, завера против Закона о радњама, напад на слободу штампе, обесправљеност радничке класе и тако даље?

Са пролетаризацијом ових маса силно су набујали редови пролетаријата, а са безобзирношћу и насртљивошћу владајуће буржоазије појачана је потреба за отпор и политичку борбу радничке класе. Нека се то ових избора видно покаже у порасту политичке моћи организованог пролетаријата, у победи социјалне демократије.

Приступајте организацијама социјалне демократије!

Читајте социјалистичку штампу!

Агитујте и гласајте за социјалну демократију!

Социјалдемократска партија у овим изборима обављеним 1. априла 1912 године имала је великог успеха. И поред непостојања општег права гласа она је добила 2 посланика и 23000 гласова док је на изборима 1908 године добила свега 3056 гласова.

Ж. Т.

КУРС

ЗА СПРЕМАЊЕ и УСАВРШАВАЊЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКИХ АГИТАТОРА.

Материјал и закључци из предавања Д. Туцовића.

ПОЗИВ АГИТАТОРА.

Објективни услови за социјализам.

1. Из првога дела научнога социјализма, *Комунистичког Манифеста* од Карла Маркса и Фридриха Енгелса, сазнајемо да је социјализам престао бити нада, тежња, план друштвенога преображаја који треба унети у масу, загрејати је и придобити за њега и тако остварити. По плановима разних друштвених реформатора, путем пропаганде, радили су на решењу друштвенога питања претече научнога социјализма, утописти. Са њиховога гледишта једна идеја имала је у толико више изгледа да буде остварена у колико је била примамљивија и способнија да захвати масе. Са гледишта научнога социјализма, који је данас општа подлога радничкога покрета и рада социјалне демократије, друштво, стварност не могу се догонити по плановима, системима и идејама разних реформатора, *већ је социјализам постао израз, теориско објашњење, а социјална демократија политички представник класне борбе пролетаријата у стварности, у друштву које се креће и развија по својим унутрашњим законима.*

Према томе: напредак социјалне демократије је зависан од *објективних услова*, тј. од *стварних* односа у друштву, у првом реду, од развитака начина производње који представља *основу и покретну снагу* свега историскога развитака.

2. Каква је улога агитатора и пропагатора социјалне демократије?

Задатак агитатора.

И радничка класа која се са појавом капитализма неминовно јавља и стално увећава, представља један елеменат,

неопходан, објективних услова за социјализам, за напредак и победу социјалне демократије. „Пролетери имају, рекао је Маркс, један елеменат успеха: масу (број). Али маса вреди само тада када је уједињена организацијом и вођена циљем кога је свесна“. Скупити пролетаријат у *заједницу* и упутити га у *свесну и самосталну борбу* за остварење социјалистичкога циља јесте *задатак социјалистичке агитације и пропаганде.*

Агитатор говори новим масама које капитализам свакога дана лиферује; он проноси, као најнепосреднији и најближи тумач тежња радних маса, прво осећање потребе да се јавним животом заинтересују и борбе прихвате; он их из фабрика и радионица, са њива и из рудника, извлачи на светлост дана, на друштвену арену, уводи у организацију и борбене редове социјалне демократије.

Пропагатор наставља започето дело и масе које су агитацијом, преко питања од најнепосреднијега животнога значаја за њих, увучене у круг утицаја социјалне демократије, социјалистички образује, школује за борбу, упознаје са начелима социјализма и обавештава о ближим захтевима и о крајњем циљу социјалне демократије.

Једном речи: *објективне погодбе за социјализам историски у најјужнијој мери за напредак радничкога покрета није могуће, у првом реду, без ваљане, организоване, непрекидне и здраве социјалистичке агитације и пропаганде.*

Потреба за социјалистичким агитаторима.

3. За раднички покрет и његов политички израз, социјалну демократију, један кадар агитатора, људи који су се оспособили не само да социјалистички мисле већ да то и на друге преносе, јесте први услов за здрав развитак и напредак. Не само што новим радничким масама може прићи брже агитатор из исте средине, са истим искуством, већ је акција сваке социјалдемократске партије у толико поузданија, правилнија и темељнија у колико је шири круг социјалистички просвећених и уздигнутих радника кроз које масе говоре.

Некада, пре него што је извршено потпуно спајање радничкога покрета и социјалистичке теорије, група „комуниста“, по речима *Комунистичког Манифеста*, чинила је оне који „на разним ступњима развитака борбе пролетаријата против буржоазије увек заступају интересе заједничкога покрета.... најодлучнији део радничких партија у свима земљама, онај део који увек напред хита. Над осталом радничком масом они имају то теориско преимућство што разумеју услове, ток

и опште резултате пролетерскога покрета.“ Данас би се слично томе могло рећи о оним уздигнутим, социјалистички школованим борбеним слојевима пролетаријата. И као што су некада „комунисти“ — име које одговара данас теориски просвећеним социјалдемократима — представљали елеменат који је увек имао у виду интерес целог покрета и гонио напред, тако данас социјалистички агитатори имају да буду у првом реду носиоци те заједничке борбе, заједничке заставе, и људи који ће неуморно придобијати све нове и нове масе и са њима ићи све даље напред.

Спремање агитатора.

4. За једнога социјалистичкога агитатора пружа се прилика да црпе средстава, разлога, факата и знања од најнепосреднијег искуства у кући и радионици па до праћења и посматрања јавнога живота, догађаја, привредних и политичких промена, новинарства, изложба, процеса, позоришта, музеја и т. д. Свуда се може наћи, запазити, забележити по који значајан факат, користан за социјалистичку агитацију, само ако се буде обратила пажња.

Али је прва потреба свакога социјалистичкога агитатора, без које нема ни успешнога посматрања и праћења јавнога живота, *социјалистичка теориска спрема која се сиче само чишањем социјалистичке литературе*. У своме животном искуству један пролетер већ има један драгоцен елеменат за успешну агитациону делатност у масама истог друштвенога положаја. Али је тај елеменат савршено недовољан ако се не споји са *теориским* образовањем у социјализму које једностраност и ограниченост искуства замењује широким погледом на цео живот и стваралачкој енергији и нагону за борбом даје правога социјалистичкога револуционарнога полета. Тада тек његово биће прожима ватрена жеља да оно што сам зна пренесе и на друге, да своје другове по патњама уздигне у редове бораца — жеља свакога истинскога борца и револуционара.

ПОЛОЖАЈ РАДНИКА.

Непотпуност државне статистике.

1. У нас држава није предузимала још никаква испитивања положаја у коме се налазе ниже друштвене класе, нарочито пролетаријат, као што су то чиниле остале културне

земље. А *ошћа* државна статистика пружа нам само *ошће* резултате, податке који се односе на цео народ, без обзира на његову класну поделеност.

Непотпуност таквих података је очигледна. Резултати које смо из њих извели о разним правцима народнога живота били би, очевидно је, много неповољнији, *кад би се могли оделићи потиштени, експлоатисани и најсиромашнији народни слојеви од имућних класа*. Тада би се видело: *да сираховићо осиромашавање ираћи једновременно и врло нагло обогаћавање; да поред недовољне народне исхране влада највеће изобиље; да последице материјалне беде косе поглавићо најпошћеније, експрописане друштвене редове*.

Државна статистика је и сувише непотпуна, да би се то кретање становништва у два различна правца могло и цифрама утврдити. Али оно постоји и у нас, као и у другим земљама које су ушле у капиталистички друштвени период, и добија свога израза у стварању две друштвене класе супротних интереса: *класу кайишалиста и радника*.

Од тренутка ове поделе друштва на две главне класе: *сойственике кайишала и носиоце радне снаге, експлоататоре и експлоатисане*, све више нестаје једнообразне „народне“ масе о чијем би се кретању у привредном, социјалном и политичком погледу могли постављати општи, просечни закључци. Место тога положај једне и друге класе почиње раздељивати све дубљи јаз, *и између њих, као резултат сујошности интереса, настаје неомирљива борба*.

У тој борби радници добијају онолико колико је јак њихов економски и политички утицај, колико је снажна њихова организација.

Између две опасности.

2. Положај наших радника био је угрожен *двема* опасностима које би, да није било помоћи радничких организација, нашу радничку класу *уништили*, одгонећи у свет оне што имају смелости и поуздања за сеобу, убијајући глађу оне који су непокретни.

Прва опасност. Услед пропадања занатске производње и пролетаризације сеоских маса на *ијацу рада се гошво редовно избацује већа количина радне снаге него што се тражи*. Нова радна снага излаже се продаји, али за њу купца нема нове и све многобројније масе радне снаге надиру на капије предузећа која не могу да је приме. Неупослена тамо где би јој положај био нешто сношљивији, радничка маса је прину-

ђена да очајнички трпи онде где се затекла, на својој „старици“ која је више не може да исхрани и у својој крпаџиници која јој прождире снагу у дугом и предугом раду без икакве накнаде. А због силне конкуренције око посла која влада у логору поноуђача радне снаге долази то да се наднице задржавају испод мере која је нужна за одржање живота.

Друга опасност. Једновременно са обарањем надница услед пренагомиланости радне снаге настаје поскупљивање живота које је последица општега скакања цена еспапима и вештачкога повећавања извоза. На живот радничке класе нарочито се неповољно одазива скакање цена пољопривредних производа, у првом реду месо, које истина одговара општој тенденцији што данас влада на светској пијаци али које је појачано извозом хране из земље. Што су брже расли државни дугови које прати повећавање годишњих отплата и интереса, у толико је Србија морала да увећава свој извоз на рачун народне исхране, убрзавајући тако скакање цена на домаћим пијацама.

Неповољне последице овога поскупљивања живота погађају најтеже радничку класу која, осим радне снаге, нема да прода ништа више. Она је, према томе, изложена ударцима са две стране: *неповољна пијаца на којој продаје, неповољна пијаца на којој купује.* То је довело у питање сам њен опстанак.

Скупоћа живота и наднице.

3. О кретању цена главних животних намирница и надница обичнога радника, надничара, државна статистика нам пружа овај преглед.

Цене главних животних намирница и величина наднице.

период	Један килограм коштао динара					Надница 1 надничара
	хлеба	јовењине	свињетине	масти	сланине	
1862—1865	0.15	0.32	0.44	1.09	0.99	1.11
1871—1875	0.24	0.49	0.62	1.46	1.30	1.64
1881—1885	0.21	0.63	0.70	1.27	1.23	1.80
1891—1895	0.19	0.68	0.69	1.16	1.15	1.40
1896—1900	0.21	0.69	0.67	1.21	1.20	1.18
1902—1906	0.20	0.59	0.81	1.61	—	1.27
Повећање од 1862-1906						
	33.3%	115.6%	86.0%	47.7%	21.2%	14.4%

Према томе, у овом периоду укупно повећање цена ових животних намирница износи 60.7% а наднице 14.4%, или живот је поскупио четири пута више него што се надница повећала.

У несразмерно великој разлици између висине цена животних намирница и висине надница огледа се *привредна заосталост Србије* и њен колонијални положај према Европи. Као земљорадничка земља Србија је, да би одговарала својим дужничким обавезама према иностранству, извозила на светску пијацу пољопривредне производе, што повлачи за собом да цене теже да се приближе онима на светској пијаци, али немајући развијене радиности која би изазвала већу тражњу радне снаге, наднице остају мале као што су и биле или се једва мичу са места. А када цене животним намирницама, у тежњи да се изједначе са онима светске пијаце, чине живот све скупљим, а наднице не само не расту у истој размери већ се не мичу с места, онда се *радна снага мора да продаје испод њене вредности и радник је принуђен да сужава начин свога живота у границе најужих физичких потреба.*

Веома је сличне судбине и варошко радништво. Занатска радиност, поткопана и пољуљана из основа више под ударцима стране него домаће индустрије, могла се још одржавати једино по цену највећих напора у раду, најстраховитије експлоатације, нарочито деце радне снаге, најгорих услова рада. Мајстор је се напрезао да се одржи *помоћу надница при којима се постепено умире од глади, раднога времена које брзо упропасти и најснажнији организам, и поглавито увлачењем у радионице бесплатне деце радне снаге.* Положај занатскога радништва срозан је до тако очајнога и несноснога стања које су други народи преживели у почетцима капиталистичкога развитка и из кога је био брз излаз неопходно нужан.

Према статистици коју прибира Главни Раднички Савез, у већини занимања радно време достиже 16, 18, и 20 часова у 24 сата, а наднице падају на 1 дин., 0.80 и чак 0.60. Просечно стање радника у 22 привредне гране показује за 1908 овај преглед:

	минимум	максимум	просечно
радно време	12 сати	16½ сати	14¼ сати
надница	1.36 дин.	4.28 дин.	2.82 дин.
ајлук	56.—	591.—	323.—

А кад се, према истим податцима, израчуна *стварна* годишња зарада једнога радника, одбијајући дане нерада и беспослице, добија се *као чиста просечна дневна зарада једнога радника 1.32 дин, или 475 динара годишње!*

Појамно је, онда, какво је било стање и у оном малом броју индустријских предузећа са чијих се капија никако не разилази свет што рада тражи и у којима се понегде радило

месецима бесплатно, да би се после тога добила надница **један до два гроша** дневно!

Појава и улога синдиката.

4. У томе времену тешке кризе која је почела да чупа из корена, да тамани или у свет разгони нашу радничку класу, обавештени и просвећени радници, школовани социјалдемократском агитацијом и пропагандом, приступили су оснивању стручних радничких организација, синдикалних савеза. *То је био излаз из опасности, пут спасења.* И мисао организовања и груписања за борбу, у ствари за одбрану живота, пленила је све шире масе и прошла је кроз све крајеве земље, овлада и занатима који имају будућност и занатима који изумиру, придобила старо и младо, писмене и неписмене: *она је прихваћена од варварски експлоатисанога и дубоко униженога пролетаријата као месија који носи спасење.*

У синдикалним организацијама радници су у истини створили најчвршћи бедем и први грудобран против несносних услова рада. Благодаречи њима настаје један период обнове живота, преображаја и дизања. У многим гранама рада организовани радници успевају да путем организованог наступања, солидарности и држања у целини, у заједници, извојују повећање надница и скраћење радног времена. Али силан утицај синдикалног покрета показује се нарочито у томе што су захтеви организација и дух њиховога делања у овом или оном виду и обиму, допрли до најудаљенијих места и најситнијих радионица. Под тим утицајем извршила се једна велика социјална промена: на целој линији најамничкога односа, у целој области експлоатације рада капиталом, пређемоћан, безотпоран и несвесан роб усправио је своју главу и брани свој живот, бори се за своја права, диже себе и своју породицу на виши културни степен и силно потискује напред и сав привредни развитак.

Тај велики културни, социјални и привредни значај радничких организација, који су на страни уочили и поједини увиђавнији представници буржоазије, наша јавност и не слуги. Гивтинска и заостала као што је, она уме свега да се окоми на радничке штрајкове и да просипа клевете на социјалну демократију; она је далеко од тога да увиди колико је појава радничких организација нужен одговор на стање које је представљало за пролетаријат опасност по живот; она стоји и сувише заглабљена у предрасудама експлоататорских и владајућих класа, да би увидела велики социјални, културни

и привредни преображај који те организације врше; она није у стању да уочи принципијелну разлику између борбених организација једне потиштене друштвене класе и различитих удружења и класа којима се служе сви редови у многим својим практичним циљевима.

Али ако за значај и улогу синдикалног покрета не показују увиђавности противници, за њих имају осећања радници. И благодаречи томе осећању, тај покрет који чини несумњиво најзначајнију појаву у нашем животу у последњој деценији осваја нове масе, прихвата у своја наручја нов пролетаризовани свет, отима за њега више услове за живот, уноси реди границе тамо где се експлоатација врши, а нарочито подиже врлине за борбу и скупља у снажне целине класу која има велики историски задатак и служи као главна убојна снага социјалној демократији која води борбу за решење тога задатка.

Оптерећење радничке класе.

5. Али величина наднице и услова рада у радионицама и фабрикама на чијем регулисавању раде синдикалне организације нису саме за себе потпун израз положаја и услова живота радничке класе. Као што је изложен експлоатацији у предузећу у коме ради, радник је исто тако изложен и пљачци и теретима у држави, општини, срезу и округу у којима живи. Његов живот зависи од ових терета као и од величине наднице, и ако не успе да се снажном политичком акцијом заштити од њих, они ће му прогутати свако повећање наднице.

Колико су ти терети несносно велики и варварски неправични показали смо довољно јасно у првим одељцима. Према томе што смо на одговарајућем месту опширније изложили, целокупни државни и остали терети у 1910. износе:

1. Државни порез	108,369.856 д.
2. Општински, срески и окружни	9,990.708 „
3. Поповски бир	1,200.000 „
4. Капиталис. екстрапрофит	10,000.000 „ (по оцени)

Укупно 129,563.564 д.

Свака душа је оптерећена са **43,35** динара, што значи свака породица са **216.75**: — толико има да плаћа просечно свака радничка породица за рачун буржоаске државе и концесионираних капиталистичких компанија!

Тај терет чини **45%** зараде варошкога радника а преко **50%** сеоскога надничара који живи од најамнице! И што нај-

слабије награђене категорије радника у ствари не дају држави и другим јавним телима и приватним пљачкашима оволику суму, то је само доказ колико њихов начин живота стоји испод просечне висине, колико је он скучен, бедан и недовољан.

Али за оцену оптерећености радничке класе потребно је имати у виду не само величину државних терета већ и начин њиховог распореда. У Србији посредни порези који оптерећују живот превазилазе непосредне који оптерећују имућне класе у толикој мери да на сваки **један динар непосредног пореза пада 5.25 посредног**. Држава је дакле оптеретила пет пута теже сиромашне редове него богаштину.

Одлика је, пак, посредних пореза што дејствују регресивно, тојест, што сразмерно приходима најтеже оптерећују најсиромашније. Један немачки писац д-р В. Герлоф израчунао је да пореза на потрошњу плаћају у Немачкој:

богаташи	са приходом од 4000 до 6000	1.04—1.48	од сто
средњи сталеж	" " " 2000 " 4000	1.80—2.53	" "
сиромашнији	" " " 1200 " 2000	2.89—3.98	" "
најсиромашнији	" " " испод 800	3.64—5.22	" "

„Најсиромашнији, вели Герлоф, плаћају према овоме пореза на потрошњу у најмању руку три и по пута толико процената од свога прихода колико богаташи.“

Пред нама се тек сад отвара потпуна слика о положају радничке класе у Србији која, на једној страни, води упорну борбу за повећање цене својој радној снази, за већу надницу и боље услове рада, а, на другој, изложена је једној варварској отмици коју буржоазија врши путем државе и других јавних тела, пореске и привредне политике.

Нормална и садашња исхрана.

6. Тамо где буржоазија има интереса да има снажне и крепке људе, она врло добро зна колико им је потребно хране. Тако, на пример, немачка држава даје своје маринскоме особљу недељно:

меса	2350 грама	шећера	340 грама
пиринча	150 "	хлеба	5250 "
варива	600 "	масла	450 "
теста	500 "	соли	106 "
кромпира	300 "	кафе	105 "

За набавку ове хране, према ценама у нас, морало би се издати око 7 динара, без готовљења и осталог, што значи да би породица са три одрасла члана морала издати 21 динар недељно само за храну.

На ту суму потрошње свака радничка породица платила би у Србији 3 дин. пореза на потрошњу или за годину дана **156 динара!**

Шта то значи?

Једна радничка породица од пет чланова морала би потрошити годишње само за нормалну исхрану, рачунајући три obroка за одрасле 1092 дин.

У тој суми она би платила посредног пореза 156 "

Њен просечни приход, међутим, износи свега : 475 "

— сума из које треба да плати свој стан, одело, порезу, дуван, пиће, проводњу, књиге итд.

За храну она има на расположењу (рачунајући 50% што је у сваком случају много) свега : **237.50 "**

Према томе, буџет који наш радник, према његовој просечној надници, има на расположењу за исхрану своје породице мањи је $4\frac{1}{2}$ пута него што би за нормалну исхрану био потребан.

Политичка борба.

7. И кад не би имала никакав даљи, крајњи циљ, политичка борба пролетаријата је нужна допуна синдикалне и са гледишта најнепосреднијих животних интереса. Пролетаријат који се не би организовао и спремао у својој Партији за самосталну политичку борбу, као што се организује у синдикалне организације за поправку услова рада, лично би на онога који гледа само на једно око, који има само једну ногу.

У толико је то потребније српским радницима што су они изложени таквој експлоатацији и пљачки у држави која није ни мало мање свирепа и тешка од оне која се врши у радионицама. Српски радници су то разумели и нема данас силе која би их одвратила од једино правилног пута: вођење борбе и на једном и на другом пољу и развијање и једних и других борбених организација које су нераздвојно сједињене у духу и под заставом социјалне демократије.

ПРОДИРАЊЕ КАПИТАЛИЗМА.

Победни ход капитализма.

1. „Брзим усавршавањем средстава за производњу, веле Маркс и Енгелс још у Комунистичком Манифесту, и олакша-

ним саобраћајем буржоазија увлачи у коло цивилизације све и најварварскије народности. Јевтиноћа њених еспапа тешка је артиљерија којом она туче кинеске зидове и принуђава на капитулацију највећу варварску мржњу према странцима. Она приморава све народе да усвоје буржоаски начин производње, ако пропаст своју не желе; она их приморава да код своје куће уведу такозвану цивилизацију, тојест, да се побуржоазе. Једном речи, она удешава свет по својој рођеној слици.“

Србија са патријархалношћу и идилом, задругом и мобом, капитулирала је пред новим капиталистичким начином производње који је почео још пре читавог века освајати свет. Ако су и паметни и образовани људи шесетих и седамдесетих година водили препирке око тога мора ли Србија проћи кроз капиталистички период или ће га моћи прескочити, данас таквим полемикама нема више места, јер данас више нема сумње да је Србија у пуној мери ушла у капиталистички свет и да нема ниједне области живота која не носи печат капитализма и његовога утицаја.

Трговачке везе Србије са осталим светом развијале су се врло брзо још од почетка самосталнога државнога живота. Увоз и извоз Србије и буџет кретали су се овако:

године	увоз	извоз	буџет
	у милионима динара	године	милиона дин.
1843	9,0	1863	4,8
1862	10,7	1879-1880	18,5
1870	27,9	1893	59,5
1879-1883 (просеч.)	45,8	1902	78,6
1889-1893 (просеч.)	38,7	1909	103,3
1899-1903 (просеч.)	49,9	1910	122,4
1904-1908 (просеч.)	106,1	—	—

Утицајем нових односа настао је читав преображај у селу и у вароши, који је покосио ситне сопственике и поткопао опстанак ситних предузећа. Напореда са процесом рушења старих облика рада, растварања старих односа, одвајања радника од средстава за рад врши се, истина споро, са муком али ипак непрекидно, стварање новог начина рада, нових односа, нових и све већих предузећа на капиталистичкој основи. То стварање узима из дана у дан све бржи темпо.

Продирање капитализма на село.

2. Претходна излагања показују колико је силан и надмоћан утицај капитализма чак и на селу које се увек и свуда налази на периферији капиталистичкога развитка. Као резултат

тога утицаја, данашње село има врло мало чега заједничкога са ранијим, са оним селом о коме нам приповедају песници и књижевници. Под тим утицајем изменили су се на селу не само односи производње већ и целокупан начин живота.

За развијање капиталистичких односа на селу од највећег је интереса овлађивање крупнога поседа. По статистичким подацима било је власника обрађене земље:

године	испод 2 хект.	20—50 х.	преко 50 х.	преко 100 х.
1889	79.862	2.444	148	—
1897	61.733	10.617	825	83
опао са 23% порас. са 334% 458%				

Једновременно, дакле, са пролетаризацијом сиромашних сеоских маса врши се груписање земље у руке имућних сељака, газда, међу којима је све већи број оних који своје имање почињу обрађивати најамном радном снагом, капиталистички.

Као најпоузданији знак овлађивања капитализма пољопривредом, поред груписања земљишта, јесте све већа примена пољопривредних машина.

У Србију је увезено пољопривредних машина

године	по броју	по вредности у дин.
	вршал. пар. плуг.	вршал. и пар. плуг. жетел., сејалица, преса
1894	9 —	15.000 — 3.000
1895	2 —	9.000 — 5.000
1896	— —	— — 5.000
1897	1 —	14.000 — 2.000
1898	4 —	14.000 — 5.000
1899	10 —	58.009 — 4.000
1900	4 —	62.000 — 16.000
1901	31 —	166.000 — 16.000
1902	19 —	158.000 — 38.000
1903	36 ?	228.481 42.331
1904	64 ?	334.279 4.941
1905	62 ?	359.636 17.520
1906	189.339 кгр.	159.419 18.757
1907	442.533 "	441.130 75.725
1908	396.966 "	370.909 108.692
1909	305.054 "	310.896 104.800

Примена машинске снаге у пољопривреди расте, дакле, необично брзо. На њивама и вршајима, на место веселе песме жетелица и монотона рефрена сељана који су те послове обављали, чује се све више писак машине, а заједно са машином и покрај ње виде се плаве блузе модернога пролетера.

Ми остављамо политичким и социјалним романтичарима да плачу за „старим срећним добом“; ми остављамо песницима да жале за изгубљеним мотивима. Што се нас социјалдемократата тиче, ми немамо разлога да очајавамо, јер звуци наше песме, песме будућности, продиру заједно са модерним начином производње и на село; из додира варошкога пролетера са сеоским најамним радником идеја социјализма заплениће нове широке масе које ће од неповратне прошлости окренути своје чежњиве погледе ка будућности и заједно са целокупним пролетаријатом, под заставом социјалне демократије, повести упорну борбу да она што пре дође.

Овлађивање капитализма занатом.

3. Увек и свуда је капитализам крчио себи пута потискивањем ручне занатске радиности и уништавањем привредне самосталности ситних мајстора. И увек и свуда, тако исто, овај победни ход капитализма прати једна иста нарицаљка занатлиства које пропада и тоне. Ми ту песму слушамо више од двадесет и тридесет година.

Пролетаријат предусреће капитализам песмом борбе, занатлиство молбом и нарицаљком — ето једне карактеристичне разлике између ова два покрета: покрета пролетаријата и покрета занатлија!

У тој разлици у начину отпора огледа се различан друштвени положај ове две класе. Губитком приватне својине средстава за производњу пролетаријат је, тако рећи, лишен свих обзира и обавеза према капитализму и доведен у положај који га упућује да заузме према данашњем друштву и партијама које га представљају потпуно самостално држање и да своје интересе заштићава борбом против капитализма под погодбама које су ту. Занатлиство је, међутим, изгубило са продирањем капитализма своју пређашњу самосталност и свој ранији привредни значај, али преостатак ситне својине јесте уза која га везује за прошлост и онеспособљава за разумевање новог стања ствари и за развијање успешне и систематске акције. И докле оно тражи спаса у узалудном навлађивању да се поврате и оживе старе прилике и старе организације, дотле капитализам продире све даље и даље и чини те захтеве занатлија све немогућнијим и илузорнијим.

Тако је, например, још и данас главни захтев занатлиства обнова еснафа, као да се у привредном животу од половине прошлога века није ништа изменило. Од тога времена капитализам је одузео занатлиству читаве привредне области, а у

целокупном привредном животу створио је нове погодбе. Оне занатлије који су имали капитала да своје предузеће развију према новим погодбама напустили су рад у радионици и постали предузетници који лично не раде већ врше организацију експлоатације туђе радне снаге. Са старим еснафским мајстором они немају ничега заједничког. Њихове радионице представљају данас капиталистичка предузећа са 10, 20, 30 и више радника, са развијеном поделом рада и постепеним усавршавањем начина производње.

Други далеко многобројнији део, ситни мајстори одржавају се привредно као самостални произвођачи а у ствари су доведени стотруким везама у зависност од капитала, Они су обично дужници великих капиталиста од којих купују или којима продају еспап и од којих су експлоатисани. Да би се могли одржати са својим примитивним начином рада, они су принуђени да чине далеко већи напор у раду а да буду са далеко мањим задовољни. Још једно средство које им је у конкуренцији остало јесте глад и сатирање себе и својих радника, ако их имају, и ученика. Пролетаријат нема никаква разлога да им завиди на самосталности.

Нашу занатску радиност капитализам је освојио и подвргао својој служби још у много већој мери него пољопривреду. Он је своје законе производње наметнуо и занатлиству и они су ти који га окивају, потискују и упропашћују, и ако оно тога није свесно.

Развитак машинскога рада.

4. Очајни крици ситнога занатлиства, као и нагла пролетаризација сиромашних сеоских маса, оглашавају само појаву крупних капиталистичких предузећа која, наоружана модерном техником, снабдевена капиталом и протезирана од државе, немилосрдно размрскавају старе услове производње, заузимају народна добра и природна блага земље и увлаче у експлоатацију све многобројне масе радника.

Место ручнога рада занатске производње заузима машина која ствара нов поредак у предузећу и обезбеђује капиталистичкој класи у чијој је својини господарити положај у производњи. Овлађивање машинскога рада који је најкарактеристичније обележје крупне индустрије показују ове цифре

О увозу машина за индустрију и земљорадњу

године	количина		вредност у динарима
	комада	килограма	
1897	1.235	835.265	814.584
1898	477	928.983	924.539

године	количина		вредност
	комада	килограма	у динарима
1899	531	851.475	1,416.882
1900	629	2,308.142	3,254.647
1901	652	1,047.646	1,231.699
1902	1.419	898.928	1,638.328
1903	1.882	1,726.320	2,066.606
1904	3.054	1,798.438	2,073.102
1905	2.117	2,280.993	2,808.133
1906	—	1,539.634	1,783.611
1907	—	4,818.427	5,018.231
1908	—	4,671.079	4,647.694
1909	—	2,847.589	2,923.026

Увећање увоза машина по периодима показује овај преглед:

период	килограма	прираштај у проценту	вредност	прираштај у проценту
1897—1900	4,963.965		6,410.652	
1901—1904	5,471.332	+ 10%	7,009.735	+ 9%
1905—1908	13,319.133	+ 176%	14,257.669	+ 100%

Ако из ових цифара издвојимо за себе парне казане и парне машине чија је примена у индустрији од главног значаја, онда добијемо ову статистику:

О увозу парних казана и парних машина

године	по вредности	
	пар. котлова	пар. машина
1901	3.000	27.000
1902	12.000	143.000
1903	18.372	225.394
1904	18.230	134.360
1905	54.682	285.685
1906	123.110	380.094
1907	231.848	1,991.245
1908	168.192	2,485.788
1909	84.833	1,280.709

Повећање увоза парних котлова и парних машина по периодима показује овај преглед. Просечни годишњи увоз износио је:

у периоду	пар. котлова	прираштај у проценту	пар. машина	прираштај у проценту
1895—1900	12.600		181.500	
1901—1905	21.255	+ 75%	163.089	
1906—1909	251.996	+ 1088%	1,534.459	+ 841%

Упоређење два последња периода показује да се увоз парних котлова увећао за 1088%, а парних машина 841%.

Горње цифре о увозу машина нису ни близу потпуне, јер не обухватају увоз машинских делова који се у земљи склапају и неких других машина и апарата који су у државној статистици растурени по разним рубрикама. Али оне су довољне да се запази како машинска снага, као главно средство и најбитније обележје модерне индустрије и крупних капиталистичких предузећа, почиње све више замењивати ручни рад.

Груписање капитала.

5. А увоз машина расте, јер им је примена обезбеђена, јер су створене погодбе за модерна капиталистичка предузећа. С једне стране, лишена својине, „ослобођена“ стоји радна снага у довољној мери на расположењу. С друге стране, капитал се све више групише у новчаним заводима, ту мобилише и припрема за улазак у производњу. Једна од битних претходних погодаба за појаву крупних капиталистичких предузећа јесте ова мобилизација капитала у капиталистичким акционарским или другим новчаним заводима.

То груписање капитала налази се у пуном јеку. Србија је имала

Новчаних завода:

године	број	са уплаћеним капиталом	укупним обртом
1888	37	7 милиона	406 милиона
1895	66	15 "	1.631 "
1905	113	29 "	2.138 "
1906	133	29 "	3.571 "
1907	147	29 "	— "
1908	163	32 "	— "
1909	165	33 "	— "

Стално рашћење улога на штедњу који стоје капиталистичкој класи на расположењу показује овај поглед:

године	улога на штедњу
1902	21,399.000
1903	23,908.000
1904	27,843.000
1905	31,063.000
1906	35,223.000
1907	40,402.000
1908	38,338.000
1909	44,623.000

У прилог тога општега груписања богатства треба да споменемо и рад осигуравајућих друштава из кога се види брзо рашћење осигураних имања. Тако било је

године	осигурања	вредност осигураних сума
1897	5.070	82.856.000
1900	8.494	141.897.000
1903	11.005	178.282.000
1905	14.797	218.552.000

А о рентабилности ових новчаних предузећа довољно је да споменемо да је, према извештају министарства народне привреде, просечна камата новчаних завода 1907 била на улоге $5\frac{3}{4}\%$, на есконт и залог $10\frac{1}{2}\%$, а подељена дивиденда износила је просечно **10.85%**!

Појава крупних предузећа.

6. И поред тако обилатога ћара на чисто зеленашким пословима, осећа се све јача тежња новчаних завода за улагањем капитала у индустријска предузећа, али они то чине само уз богате концесије од државе и скоро једино уз пуну гаранتيју да не ризикују.

На овоме ступњу капиталистичкога развитка целокупан капитал, страни и домаћи, онај у приватним рукама као и онај што је мобилизован у руке капиталистичких акционарских компанија, не улази пре свега ни у какве послове већих размера без обилатих државних повластица, и ми смо раније обратили пажњу на тај повластичарски систем газдовања који се у нас води. У 1908 и 1909 години повластице су уживала 42 индустријска предузећа према 34 у 1907!

На другој страни, капитализам данас најрадије јуриша на оне послове у којима налази на хрпи природна блага и народну имовину, са ненаситом и безобзирно спровођеном жудњом да их што пре исцрпи, разграби и претвори у вишак вредности који згрће капиталистичка класа. Он јури у експлоатацију рудника и шума, добијајући их од државе на поклон и још уз нове и веће повластице, а затим прихвата се оних индустријских радња које под окриљем заштитне царине уживају монополско право харања, на једној страни, произвођача сировина, на другој, потрошача. Данас се у Србији врши једна општа деоба општих добара у сфери приватне капиталистичке експлоатације, деоба коју прати борба заинтересованих компанија, на којој министри падају и нови долазе, коју посведневно регулисава Народна Скупштина, у коју су уложили цео свој ауторитет и политичари од утицаја, и чланови партија, које се не женирају, ни генерали са Карађорђевог Звездом на грудима, ни посланици са правом имунитета, ни активни министри. Владе се мењају, министри падају, избори се

врше, промена закона не престаје, али деоба, као најважнији закон нашега јавнога живота, траје и трајаће док се има шта да дели, док се не испуне речи песникове:

„Мурат Српску, а Бајазит Босну,
„Мурат Епир, а Мухамед Грчку,
„Два Селима Ципар и Африку,
„Сваки нешто, не остаде ништа!“

Без икаквих скрупула, као и увек, капитал на тај начин претвара у својину капиталистичке класе све што од вредности постоји, спроводи закон експропријације народа експлоатацијом већ експроприсаних, ствара предузећа која мобилишу читаве војске најамних радника. Мобилизацију капитала прати мобилизација радника.

Ма колико да је државна статистика непотпуна, ипак ће неколико цифара поткрепити оно што смо као општу тенденцију обележили.

I. Експлоатација рудника

показује овако повећање производње у динарима:

године	угља	укупно
1902	1,417.761	2,033.096
1903	1,405.550	2,032.862
1904	1,632.109	2,590.333
1905	1,707.989	3,325.258
1906	2,053.953	4,734.723

Поред рудника што раде било је издатих права истраживања:

године	прстих	искључивих
1903	68	1991
1904	69	1849
1905	80	2255
1906	171	2478

II. Пиварска индустрија

развијала се овако:

године	уложни капитал	колич. производње	број радника
1895	2,684.728	61.362 хектол.	195
1900	2,929.386	70.754 "	224
1905	4,060.129	68.479 "	317
1908—1909	4,549.317	111.488 "	—

III. Млинарска индустрија

године	број млинова	уложни капитал	радника
1901	187	7,824.721	676
1903	200	8,280.275	802
1905	244	10,148.740	873

Повлашћена најбогатије што може бити, у главним шумским комплексима ради већ експлоатација неколико капиталистичких компанија међу којима главно место заузима самосталска у Тари и фузионашка у Копаонику. Оне су исекле 1905 :

	комада	динара
четинара	17.764	180.517
храста	10.556	96.600
букава	1.250	8.100
" кубних метара	70.000	80.800
		<u>366.017</u>

За ништавну суму од 366 хиљада држава је уступила компанијама гору на којој се зарађују сразмерно колосалне суме.

IV. Остале индустриске радње

године	број	парна снага	водена снага	број радника
1900	45	32	8	2 365
1901	51	38	9	3.331
1902	66	29	13	3.986
1903	104	34	15	4.114
1904	93	39	16	4.703

Без сваке сумње ови су податци државне статистике врло непотпуни, па ипак обележавају тенденцију све пуније индустријализације земље.

Према извештајима министарства народне привреде, у индустријским предузећима 1905 било је уложено преко 36 милиона динара. У 1907 било је уложено у инсталацију повлашћених предузећа 12 милиона, а имала су 2287 коњских снага.

Гледиште социјалне демократије.

7. Развитак индустрије пролетаријат може поздравити не само као једну неминовност већ и као велики привредни напредак. За разлику од еснафских занатлија он се против тога развитка не буну.

Задатак пролетаријата је сасвим одређен и састоји се у томе да енергичном борбом за поправку услова рада отме што већи део плодова свога рада за свој живот. Ту борбу он развија на синдикалном пољу непосредном борбом са послодавцима и на политичком пољу борбом за заштитно радничко законодавство.

Али се тиме не исцрпљује улога социјалне демократије у привредној политици. Као што нема ниједнога политичког акта који на један или други начин не стоји у вези са при-

вредом, преко интереса појединих друштвених класа, тако исто и социјална демократија, као заштитник интереса пролетаријата, мора спроводити гледиште на коме стоји кроз целу област привредне политике. А у колико је то важно за пролетаријат као и општи привредни напредак, види се јасно само из тога факта што су ова индустријска предузећа, протежирана од државе и ограђена царинском заштитом, постала у ствари паразити који исцрпљују уместо да снаже привредну снагу народа. И ако је за развитак индустрије, пролетаријат гледа средства да се тај развитак помогне не концесијама и прохибитивним царинама, које гарантују капиталу екстрапрофит али не и продуктивним снагама развитак, већ у подизању потрошачке моћи народа, заштити и неговању радне снаге и ослобођавању производње, живота и рада народа од непродуктивних терета државе.

Међу свима партијама социјална демократија је једина чије гледиште на привредну политику одговара не само интересима радничке класе већ и најпунијега привреднога и општега друштвенога напретка.

СОЦИЈАЛНА ДЕМОКРАТИЈА

Прва социјалистичка пропаганда.

1. Као што је капитализам победоносно завладао скоро целокупним културним светом, увлачећи у буржоаске друштвене односе једну земљу за другом, тако је социјализам ширио свој утицај, продирући све дубље у потиштене и експлоатисане народне масе и проносећи се са једнога краја света на други.

Под неодољивим утицајем тога социјалистичкога освајања први апостоли социјалистичких идеја јавили су се у Србији још седамдесетих година, међу којима се високо издиге по својој способности, по своме раду и своме утицају Светозар Марковић (рођен 1846, умро 1875). Он је био покретач и главни уредник првих социјалистичких листова : Радника (први број изашао 17 априла 1891), Јавности, Гласа Јавности и Ослобођења — сви из седамдесетих година.

У то доба чисто земљорадничка Србија са ситном занатском радиности у варошима није имала објективних услова за социјалистички покрет, и снажан утицај Светозарева пропаганде и његових сарадника добио је политичкога израза у појави не социјалистичке већ радикалне партије која се даље развијала према тежњама друштвених редова које је представљала, да на крају крајева постане данас најизразитији

представник буржоазије. Али пожртвована и жилава социјалистичка пропаганда није се била ниједнога тренутка сасвим угасила. Она је вођена 1881 преко Раденика, 1883 преко Борбе, 1887 преко Омладине, 1895 преко Социјалдемократа и 1897 преко Радничких Новина.

Појава радничкога покрета.

2. Обележје је ове раније пропаганде социјализма што је вођена обично од веће или мање групе интелектуалаца, јер није било радничке класе на коју би се ослањала. Зато је она остала без практичних резултата и била лишена скоро свакога политичкога утицаја.

Тек почетком овога века социјалистичка пропаганда налази природнога носиоца социјализму у пролетерским масама које развитак капитализма ствара. „Удар нађе искру у камену“. Из додира социјалистичке пропаганде и радничких маса јавиле су се прве радничке организације. Од тада социјализам у Србији престаје бити проповедање лепих идеја коме су се одавали људи више младићскога одушевљења него дубоких уверења; он почиње скидати са себе салонско рухо интелегенције, у коме је могао бити пријатан многим „добром“ човеку, јер није био опасан ни за кога. Место тога социјализам постаје теорија, програм и циљ радничкога покрета, живот једне револуционарне класе која се бори и која својом борбом почиње да угрожава интересима експлоататорских класа и превласти и привилегијама господарећих фактора. Социјализам и раднички покрет постадоше једно исто. Оплођен социјализмом, задахнут његовим духом раднички покрет је добио духовну моћ која му показује циљ борбе и правац наступања и привлачи све шире масе пролетаријата и свих оних који имају разлога да са данашњим друштвом буду незадовољни, а социјализам, сједињен са радничким покретом, постаде стварна историска сила, покретна снага садашњости и слика људске друштвене будућности. Од тада гаранција за остварење социјализма сиђе из области идеја и философије доле, ка нама, међу људе што живе и раде, међу друштвене класе што се боре и својом борбом испуњавају историју људскога друштва: гаранцијом социјалистичке победе постаде пролетаријат, она друштвена класа која је својим друштвеним положајем, својим класним интересима упућена на неминовну борбу у правцу и смислу социјализма који су у исто време правац и смисао друштвенога развитка.

Социјална Демократија.

3. Представник и организација те опште револуционарне ослободилачке тежње пролетаријата јесте његова партија, социјална демократија.

Могло би се рећи да социјална демократија није ништа друго до свесна борба пролетаријата, — јер све форме организација и сви облици борбе радничке класе која је свесна циља и класне борбе као средства за остварење тога циља, чине једну нераздвојну целину, стичу се у једну општу друштвену тежњу и сједињују у један историски покрет. Представник те целине, те тежње и тога историскога покрета јесте социјална демократија са својом научном теоријом, друштвеним програмом и крајњим циљем.

Ми смо социјалдемократи, без обзира на то јесмо ли чланови синдикалних или политичких, просветних или кооперативних организација, јер смо свесни да се раднички покрет јавља и развија под условима и у правцу који су одређени самим друштвеним развитком а објашњени теоријом научнога социјализма. И ми остајемо социјалдемократи, без обзира на различите позиције које у покрету имамо, све докле докле нас ово заједничко посматрање ствари сједињује у једну општу борбену револуционарну заједницу социјалне демократије.

А што вреди за нас, може се применити и на радничке организације. Специјални задатци које оне имају јесу различити облици једне исте борбе пролетаријата, који се не искључују и не сукобљавају већ допуњују и узајамно помажу. Синдикалну као и парламентарну акцију, просветни као и кооперативни рад, радничка класа гаји и развија, јер је на то упућују погодбе под којима она данас живи и борбу води, али свака та акција за себе није и не може да буде њен циљ ни њена заклетава. Оне су само средства којих се пролетаријат лаћа и којима се служи за своје политичко, економско и духовно уздизање и јачање до оне мере када ће бити способан да изврши дело свога ослобођења.

Освајање политичке власти

4. Ослобођење пролетаријата није, међутим, могуће без уништења капитализма, и оно што чини пролетаријат револуционарним није борба за његове посебне циљеве, као таква, већ вођење те борбе с обзиром на његово коначно ослобођење, на уништење капитализма.

Тај велики друштвени преображај који је циљ и смисао социјалне демократије неће бити решен ни у радионицама, ни у парламентима, као ни у социјалистичким школама и кооперативним продавницама. Он није ни питање тарифа ни питање

мандата. Тежња за друштвеним преображајем ослобођава раднике ускога видокруга четири радионишна зида и упуђује њихове погледе на друштвене односе класа и целокупну друштвену организацију са којима је нераздвајно скопчано и питање друштвенога преображаја и уништења капитализма. Тамо, на широком друштвеном попришту класне борбе, где стоје не послодавац према раднику и посланик према посланику већ класа према класи, партија према партији, свет према свету, има да се реши питање уништења класне владавине.

А како уништење класне владавине није што и постепено увећавање надница или броја посланика, то ни синдикална ни парламентарна акција, свака за себе, саме, нису довољне за ослобођење пролетаријата. Потребно је да пролетаријат отме од владајуће класе, буржоазије, политичку власт и да помоћу ње изврши пренос средстава за производњу из приватних руку у друштвену својину и да изврши организацију новог друштва. А за извојевање ове велике историске победе преко које се улази у социјалистичко друштво и на коју су управљене све садашње тежње социјалне демократије, све форме организација и сви облици борбе пролетаријата имају своје место и свој правац наступања: синдикати групишу масе у организоване целине и подижу њихову способност за борбу поправком услова рада, парламентарна акција растреса све шире масе потиштенога народа и сједињује њихове тежње претресањем питања од општег интереса и значаја, просветни и књижевни рад шири сазнање и т. д. И кад год се све ове врсте пролетерске акције воде с обзиром на крајњи циљ социјалне демократије, уништење класне владавине уопште и ослобођење пролетаријата, оне постају разне форме једне опште револуционарне борбе, а кад год се свака за себе сматра као довољна, оне одводе на странпутнице или падају у опортунистичке или анархистичке заблуде. Због тога смо ми социјалдемократи најревносније присталице развијања свих облика борбених организација пролетаријата и седињења њихове делатности на подлози схватања, програма и циља социјалне демократије.

•

Ми смо социјалдемократи и то остајемо! За наш посвештени рад у радничком покрету ми црпемо снаге из уверења које је резултат нашега сазнања да тиме спремамо остварење социјалистичкога циља. Нема идеала који би се могао мерити са идеалом социјалне демократије. А тај идеал није празан сан. Он је историска нужност за пролетаријат целога света, тачка којој греди цео људски развитак. Задовољство је за њега живети, за њега се борити.

ЗА СОЦИЈАЛНУ ПОЛИТИКУ!

На захтев ширег круга другова ставио сам овде на хартију, у колико сам се сетио, свој реферат на збору за Закон о радњама, који је на позив управа Српске Социјалдемократске Партије и Главног Радничког Савеза одржан 15. новембра 1909. у Београду. —

Д. Т.

Другови!

Овој недељи је досуђено да забележи два значајна датума у историји борбе за законску заштиту и осигурање радника. Пре четири године, ове исте недеље, радничка класа је једном фулминантном демонстрацијом, какве још нисмо имали, скинула с дневног реда Скупштине један назадан, сакат, антираднички пројекат закона о радњама; данас, после четири године, скупили смо се да у овако огромној маси протествујемо што се за заштиту и осигурање радника још ништа није урадило и да тражимо да се решавању тога питања што пре приступи.

Наш положај се дакле мења. Раније смо били у одбраненом положају, у опозицији према рђавом закону који нам је спреман; сада је време кад се мора прећи у напад, у офанзиву за извојевање рефорама које се више не могу мирно очекивати.

Са задовољством којим успех испуњава свакога борца ми можемо утврдити да је досадашња наша борба имала резултата, јер је најновији пројекат Закона о радњама, благодарећи баш нашем оштрију, знатно бољи од ранијих.

Ми нисмо, истина, успели да пројекат Закона о радњама ослободимо еснафског крпежа који стоји у непомирљивој супротности са модерним привредним животом, али смо бар научили владајуће чиниоце да поред занатлиског питања постоји и радничко. Заслуга је организоване борбе радничке класе, што је у стару љуску унесен читав низ најбитнијих одредаба о заштити и осигурању радника, тако да се и ми за судбину Закона о радњама марамо интересовати у најпунитој мери.

Осим тога, наше држање према захтевима занатлија *погрешно* се тумачи непријатељством социјалне демократије и према сиромашним занатлијама, чији је самосталан и човечан живот све више угрожен и отежан. Јер опстанак ситних занатлија не поткопава и не разорава социјална демократија, борба коју радничка класа *мора* да води, већ капитализам и класна политика буржоазије која капитализму служи. Само је та заблуда, ревносно распрострањена од наших противника и лаковерно примана од занатлија за готово, могла створити мржњу и непријатељство између два реда *који страдају од једног истог непријатеља*.

Ситна занатска радност је потиснута и потучена страном и домаћом капиталистичком производњом која је, наоружана модерном техником, снабдевена потребним капиталом, овладала целом привредом, *намећући погодбе под којима она ради за оштри услов одржања у конкуренцији*. Веома је добро позната ствар да су ситне занатлије *принуђене* да се у недостатку капитала, модерне технике, савршеније организације рада одупиру надмоћнијем конкуренту и већим *напрезањем* своје породице и *сапиранијем* радника а нарочито шегрта, јевтинијим и горим радионицама и т. д. Може ли што бити крив занатлијама радник који не може да допусти да он буде жртва коју треба принети за одржање ситних радионица и привидне самосталности ситних мајстора?

И управо, у целом овом питању је најопаснија и најреакционарнија та веома распрострањена тежња: *да се концесије занатлијским захтевима чине на штету радника, да се ситна радност жели да одржава сахрањивањем радне снаге, нарочито неодраслих радника*, докле се на другој страни најбрижљивије чува сваки интерес капитализма. Ова је тежња и изазвала тако оштар сукоб између радника и занатлија у питању Закона о Радњама. А тај сукоб је потврдио још једном старо искуство из свих социјалних и политичких борби: *кад се двојица свађају, трећи има разлога да се радује*.

Трећи, у овом случају, биле су буржоаске партије, које купују занатлијске гласове жртвујући најбитније интересе радника. А, међутим, једновременно политичку власт, коју у својим рукама држе стављају у службу *подизања капитализма и стварања капиталиста*: дају концесије, ударају царине, задужују земљу, повећавају државне терете и поскупљују живот. Човеку од рада опстанак у овој земљи постаје све тежи. И кад се радници, *у борби за опстанак*, морају да организују и боре за повећање надница, занатлије падају у очајање и

искале према њима сав гнев који је код њих стварао капитализам, *задајући им ударац за ударцем*.

Како су различне способности за борбу и мишљење у занатлија и радника! Докле ситно занатлиство, лишено подлоге у реалним условима живота и осуђено на пропаст, *не види* откуда зло долази, *не ради* у смислу својих правих интереса, *не мисли* на будућност, дотле се пролетаријат не да завести привидним уступцима са пута којим треба да иде. Један поред другог стоје два реда људи који су се тако рећи јуче оделили из *једне* заједнице, а данас већ представљају *два* света, два различна схватања, две супротне тежње! Један сатира сву своју снагу и исцрпљује све своје животне силе у узалудном, донкихотском упињању и рвању да се заустави неизбежни, неодољиви привредни развитак, пада сломљен њиме и остаје прегажен под његовим точковима. Други постаје све свеснији своје моћи и своје историске задаће у колико више место малих оделитих произвођача осваја све већи и већи капиталистички гигант као командант читавих војска најамних радника.

Тај *различан* привредни положај занатлија и радника јесте подлога с једне стране реакционарних *еснафских тежња* занатлија, с друге стране борбе пролетаријата за *заштитну радну снагу*.

Ако модерни привредни развитак баца занатлије у *очајање* за њихову ма и привидну самосталност, он даје радничкој класи *снаге* и *пољета*, испуњава је *свећу* о њеној великој улози у привредном и друштвеном животу и о значају радне снаге. И увиђавнији представници буржоаске класе морали су оценити и признати *да је радна снага онај чинилац на коме се подиже привредна моћ једне земље*. Дојучерашњи министар народне привреде, г. Коста Стојановић пише:

„Осигурање масе радничке потребно је и у интересу човечности и поглавито у интересу стабилније социјалне равнотеже у државама. У једноме и другоме случају из државнога буџета ће се одвајати од сада у будућности нарочите и то повеће суме за производне раднике, *који су прави творци богатства и благостања једне земље, ако се хоће бити без нереда и штрајкова и оне беде која је до сада пратила цивилизацију*.“

Оваква признања и представника буржоаске класе, међу којима би се могао навести читав низ фабриканата, економиста, политичара, министара, само су један снажан доказ више *о нарочитој опасности капиталистичког привредног*

система за најамни пролетаријат, а преко њега за привреду и друштво. Због те опасности они су позивали државу да законом заштити раднике, ако не ради радникове личности онда ради радне снаге, ради живе силе привредног живота у опште. Један немачки професор, противник социјалне демократије, пише:

„Без заштитних мера друштво не може да поднесе капитализам, томе нас је научило довољно искуство прошлих деценија, томе нас искуство учи још и данас. Моћ која лежи у капиталистичкој организацији и која се ствара неограниченим привредним нагоном тако је огромна, да она, где слободно дела, руши око себе земљу и људе, културу и морал, простио све. Због тога се ова дивља животиња мора обуздавати, да би своје силе могла применити без ујрошаћивања околине свакојаким негодама.“

То признање увиђавних представника и буржоаске класе значи да држава, као организована политичка сила која представља друштвену заједницу, не сме скрштених руку гледати како се у данашњем привредном систему успех у утакмици обезбеђује сатирањем најдрагоценијег и најнеопходнијег елемента у производњи. По природи свога система капитализам је упућен да циновски повећава продуктивност рада, технику и науку употреби као средство за појачавање експлоатације радне снаге. Сваки напредак у усавршавању технике и подизању привредне моћи у капиталистичком привредном систему полази од експлоатисања радника и води још већем експлоатисању. То је његово биће, и према томе нити вреде ма шта моралисања филантропа нити је довољан отпор појединаца и њихових организација.

Борбени пролетаријат се умео врло рано послужити политичким средствима, притиском на буржоаске партије, парламентарном акцијом, да отме од данашње државе бар најнужнију меру заштите од капиталистичке експлоатације, бар ону меру која не доводи у питање капиталистички профит. Ма колико та мера била недовољна, ни ће не би било без притиска организованог пролетаријата и непрекидне, неодољиве акције социјалне демократије. Сама појава и постојање социјалне демократије, и по признању противника, већ је једна ојомена за представнике данашњег стања ствари да се захтеви пролетаријата не смеју багатељисати.

*

Заслуга је пролетаријата и неуморне акције социјалне демократије што је питање заштите и осигурања радника

истакнуто на дневни ред и у Србији. Морало се признати да радничко питање постоји и да је држава дужна да прими на себе извесне жртве и посредује путем законодавства за сузбијање и ублажење оног зла које капитализам свуда доноси. То је наш први успех, од кога, истина, до коначне победе треба прећи не кратак пут.

При том се, пре свега, не сме никад изгубити из вида да радничка класа мора бити добро организована и увек спремна и готова за борбу ако мисли да дође до законске заштите и осигурања. Она мора бити начисто са тим да не може рачунати ни на онолико предусретљивости и бар моралне потпоре у представника буржоаске класе колико су је уживали радници других земаља. Она има да рачуна са противницима од којих онај мали број индустријалаца неће да предузме никакав посао без концесије и најширих повластица државних за себе, али потребу заштите радне снаге одриче; од којих широка маса устабаша и дојучерашњих чокација сматрају и даље да је занатлија једини признати носилац привреде као што је то некада било; од којих, најпоследње, бирократија која зна само за фабрикацију акта по државним канцеларијама, није никада осетила шта значи радник, шта он ствара, какву вредност његова радна снага представља. Пре ће увидети потребу заштите и осигурања радне снаге и најокорелији експлоататор фабрикант, који је у томе непосредно заинтересован, него бирократ који није непосредно заинтересован у профиту али који осим редовног примања плате нема интересовања ни за шта.

У таквим приликама мисао социјалних рефорама има да савлада много окорелог егоизма, ограничености, лењости у мишљењу и огрезлости на блаженом животу дана и комада, да би држава престала бити само егзекутор и полицајац и примила на себе друштвене задаће око којих се данас креће политика свих културних земаља. У таквим приликама пролетаријат мора имати и воље за борбу и сирђења, а његов политички представник, социјална демократија, не сме бити без моралног и политичког утицаја који је нужен да се политичким и војничким мерама престану регулисавати питања и сукоби које је сам привредни живот истакао на дневни ред.

На жалост, наше се буржоаске партије тешко могу научити да се социјални сукоби и односи не регулишу политичким средствима која немају са њима ничега заједничког. И пре Чукарице и после Чукарице оне нису ништа ново научиле и ништа старо заборавиле.

Сећате се, бесумње, како је после убијања штрајкаша на Чукарици 1907 писала *Самоуправа*, орган тадашње радикалне владе, да *заоштравање односа између радника и њихових послодаваца нема смисла, јер су они једни на друге упућени; добро једних јесте и добро других!* А кад се још опоменемо да су и доцније владе те партије угушивале радничке штрајкове војском и полицијом, онда нас горње речи потсећају на римског патриција Агрипу који је на штрајк плебејаца у Риму одговорио: *сшомаци паштриција хране и палебејце!* — До данас се радници до душе нису могли уверити да *пуну штрбуси кайишалисша* значе у исто време да су и радници *сшшш*, али стоји то, што су и наука и пракса утврдили као несумњиво, да кад су радници *сшшш* *пунушш* су и *штрбуси кайишалисша*.

Давно је и давно утврђено да *повећање радничких награда не мора да значи смањивање профита*, јер су радници који се боље хране били јачи, свежији орници за рад и *продуктивнији* од радника који се *рђаво* хране и гладују. Једна врло интересантна статистика о радницима у текстилној индустрији пружа нам несумњиво доказа да је *најјевтинији рад оних радника чије су наднице највеће*. У погледу величине надница радници текстилне индустрије иду овим редом: Америка, Енглеска, Немачка, Швајцарска. Али у погледу скупоће рада ред је обрнут: *најскупији* је рад текстилних радника у Швајцарској, где су наднице *најмање*, зато што је најнепродуктивнији, за тим долазе Немачка, Енглеска, а *најјевтинији* је рад у Америци, у којој су наднице *највеће*. Много таквих доказа могло би се приложити и за скраћење радног дана.

Тако је отпао тај главни приговор капиталиста против радничког законодавства. Сваки покушај државе да регулише радно време и заштити радну снагу од неограничене експлоатације предусретан је и предусреће се још бесном повиком капиталиста и њихових плаћеника да *ће индустрија пропаст* и *постати неспособна за конкуренцију*. Факта, међутим, друкчије говоре. После завођења десеточасовног радног дана у Енглеској 1847, у пркос повике да је то глогов колац за енглеску индустрију, настало је међутим најбујније цветање њено. Од тада су енглески фабрики преплављивали светску пијаци, побеђујући у конкуренцији земље које су могле сатирати радну снагу без *икаких законских ограничења*. Испуниле су се топле речи енглеског државника Маколеја: „*Никада нећу веровати да један народ може најправити сиромашнијим оно што га чини јачим и здравијим, мудријим и бољим.*“

После неколико деценија енглеска индустрија је добила најопаснијег такмаца у снажној и бујној индустрији Немачке

земље, која је учинила *после Енглеске највише за заштити и осигурање радника*. То старање државе за заштиту дечје и женине радне снаге, за регулисање услова рада уопште, за болесне и осаклаћене раднике нераздвојно је везано за јачање немачке социјалне демократије. Познате су речи кнеза Бизмарка: *Кад не би било социјалдемократија којих се многи плаше, не би било ни ових скромних успеха на пољу социјалних рефорама*. Али је уверење о великом значају радне снаге за привредни напредак дубоко продрло и у имућне класе. Ко се год данас разуме у азбуци привредног живота, неће се усудити да спори да је *цветање немачке индустрије плод очуваности, свежине и интелигенције радника* над којима бди јака организација и моћна социјална демократија. А полету своје индустрије Немачка има да благодари за своју финансиску, националну и војничку моћ, за једну елементарну експанзивност која променује вековима стварани и одржавани ранг међу државама и баца у забуну дојучерашње господаре света.

Та „немачка“ опасност позната је код нас под именима: Drang nach Osten — Навала на Исток. Ако са правог стања ствари опиримо онај плитки, површни, лажни шовинизам уверићемо се да *та опасност не долази од немачког народа већ од немачког кайишализма*, чијем освајању служи, у ограничености својој, и „еманципаторска“ привредна политика наших влада. Најбујнију и најстручнију радну снагу, све оне раднике што су имали живота и смелости да се отисну у свет Србија је својом политиком натерала на емиграцију. Немачке вароши пуне су српских радника. У јункерској Пруској они уживају све благодети законске заштите и осигурања као *и рођени* Прус, а производима *њиховог* рада немачки капитализам плави нашу земљу и продире на Исток. Има ли српска влада права да се жали на германско продирање? Има ли моралне куражи да у борбу против те опасности позове раднике којима *шшш* Немачка пружа оно што им *њихова* отаџбина још ускраћује?

Ми бисмо поздравили као велики корак напред кад би наши владајући фактори били једном начисто да *будућности народа и снага држава леже данас у првом реду у њиховој моћи, у плодношћу њихова рада, шшш подлози националног, културног, политичког и моралног јачања*. У лаковерноме прокламовању војске и оружја за једину залогу наше народне будућности лежи страшна неспособност данашњих генерација да дубље загледају у ствари и виде оне *реалне, основне силе* које пресуђују данас у историској судбини народа. Они не виде да се онај кадар војника који је крајњим мерама пове-

ћаван на штету његовог квалитета може само привремено и *привидно* зидовима касарна одвојити од народа; али његов живот остаје и даље део народног живота, његова способност за ношење оружја је само израз народне способности и очуваности, а одушевљење којим ће се заложити за одбрану народне слободе и независности зависи од благодети коју у тој слободи и независности ужива. Тешко Србији ако се створи уверење да је у њој теже живети него под туђином! А шта може јаче поколебати углед слободне Србије у широким масама народа од тога што и радници у Босни и Херцеговини добијају законско осигурање радника пре радника у Србији!

За *пошребу* социјалних рефорама, као што видите, говорe и *национални* интереси народа и *војнички* интереси државе. Друкчије, у осталом, не може ни да буде. Сви су ти интереси — правилно схваћени — очигледно зависни од једног општег, основног интереса који је оличен у томе *да је физичко, културно и морално подизање једног народа први задатак свих његових пријатеља*. Ко овај интерес занемарује, сече грану на којој седи. Кад влада сатре привредни живот земље политиком задуживања за војску, она ће остати и без привреде и без војске, или бар оне војске која неће само служити као средство да „патриоти“ и филистри мирно спавају. У првом јачем заплету српски министар финансија наћи ће се у положају да понови речи које је у очи рата 1859 изговорио аустриски министар финансија Брук: „*Нека Бог сачува војску нашем најмилостивијем господару; ја, министар финансија, нисам више у стању!*“

У низу осталих разлога о *неојходности* и *неодложности* овог питања ми смо навели и овај који ће владајућој буржоазији свакако бити ближи. Она не може избећи помисао да са сваким радником који пропадне и погине у руднику, на гувну, у радионици и фабрици гине не само један део живе радне снаге народне већ и један војник; упропашћавање и увећавање младе радне снаге пре но што се и развије значи пропаст не само радника већ и будућих војника; са радничким подмлатком пропада и народни подмладак; жене рада нису само мајке радника већ и мајке војника, мајке народа.

Ако се свесном акцијом заједнице, државе, не спречи општа дегенерација коју капитализам у природи својој носи, некакав будући г. Пачу¹⁾ поћи ће *да тражи на зајам поред пара и војника* за решавање наших националних задатака! Само би њих мучно нашао. Јер народ, пролетаријат, као што

¹⁾ Радикални министар финансија, који је умро у току рата.

је показала револуција у Шпанији, неће више да иде у рат ни кад га силом гоне. А Шпанија је у том погледу пружала будућу слику света.

Ако рад, производња и техника треба да омогући човечанству што пуније физичко, умно и морално развијање и усавршавање, онда је капиталистички систем зло коме треба лека, чија се слободна игра сила мора обуздати. Социјалне су реформе лек са хомеопатичним дозама и остаће такве докле се год морају *ошимаћи* од представника тога система, али су неопходне да задрже процес дегенерисања пролетаријата док не сазре прилике за промену система коју ће он извести.

Са правом које јој даје општи привредни, културни и национални интерес, жилавошћу коју црпе из данашњег несносног положаја, без заштите и осигурања, радничка класа и у Србији показаће се *дорасла* и довољно *јака* да каже своју реч при постављању темеља социјалним реформама, имајући увек на уму пророчанске речигенијалног агитатора *Ласала*:

„Висока историска част овога задатка мора обузети све ваше мисли. Вама не приличе више пороци угњетених и лењиво траћење времена празноглаваца нити безазлена лакомисленост оних што ништа не значе: Ви сте стена на којој има да се подигне црква садашњости!“

Затим је једногласно примљена ова одлука:

Збор за Закон о Радњама,

који је држан, на позив управа *Српске Социјалдемократске Партије* и *Главног Радничког Савеза*, 15. новембра 1909, у Београду.

1. Као несумњиви резултат отпора и борбе пролетаријата кроз енергичну и непоколебљиву акцију социјалне демократије, *најновији пројекат Закона о радњама* изишао је из комисије бољи него што су били пређашњи. Ма да те поправке нису довољне ни у погледу захтева које радничка класа данашњој држави поставља као ни у сравњењу са онима што је у културном свету за заштиту и осигурање радника још одавно уведено у живот, збор сматра да се *садашњи пројекат Закона о радњама може узети за основицу енергичној акцији пролетаријата да се решење овог питања не обилази и не одуговлачи више*.

II. Концесије које пројекат чини захтевима занатлија збор сматра не само као *реакционарне* већ и *илузорне* мере, које владајуће буржоаске партије, свесне њихове неостварљивости и бесциљности, чине у једном једином циљу: *да привидним уступцима сачеу у службу своје реакционарне полицијске многобројне гласове сиромашних занатлија.*

У смислу социјалдемократског програма збор истиче да је угроженост и погоршање положаја занатлиског реда последица неминовног овлађивања капитализма, коме све буржоаске партије, као представници буржоаске државе и капиталистичког поретка, чине све *стварне* концесије и услуге. Занатлијама, пак, с обзиром на њихове гласове, остају *само* обећања и параграфи који ништа не значе.

И кад би се сиромашне занатлије потрудиле да виде право стање ствари и испитају праве узроке свога пропадања, уверили би се као и ми *да је њихов природни противник капиталистичка а не радничка класа*, а да борба социјалне демократије против капиталистичке експлоатације и за ослобођење Рада претварањем средстава за производњу из приватне у друштвену својину *одговара и стварним интересима сиромашних занатлија.*

III. Очекујући од *Радничких Новина* критику одредаба које се непосредно тичу заштите и осигурања радника збор констатује да је у последњем комисијском пројекту, поред осталог, предвиђено:

1. *Радно време*: за одрасле фабричке и занатске раднике 10 часова без паузе од 2 сата дневно; — у трговинама најдаље до 8 часова у вече; — суботом се ради само до 5 сати недељно; и одмор од 36 сати.

2. *Заштита неододрасле и женске радне снаге*: деца испод 12 година заштићују се сваког привредног рада; — раднице испод 16 година не смеју се употребљавати у фабрикама на рад дужи од 6, а од 16—18 година од 8 часова дневно; — за женске у опште и мушке испод 16 година забрањује се сваки рад ноћу.

3. *Загарантована права радника*: на штрајк и штрајкачке страже; — на отказ најмање 7 дана у напред; — на надницу у новцу (трук-систем забрањен).

4. *Предвиђене установе*: касе за обавезно осигурање радника у случају болести и повреде; — паритетни привредни судови; — занатске школе; — берзе рада; — радничка комора коју бирају радничке организације; и привредна инспекција на доста модерној основи.

IV. Несумњив је недостатак пројекта: непотпуност заштите деце рада, неправично везивање радника на случај напуштања рада без отказа, непотпуност обавезног осигурања а нарочито *предвиђање читавог низа изузетних случајева када одредбе о радном времену и недељном и ноћном раду могу бити погажене.*

Од енергичне акције пролетаријата и притиска на Скупштину зависи хоће ли ови недостатци бити поправљени. У сваком случају збор чини апел на другове у целој земљи *да живом акцијом не допусте владајућим факторима да се решење овог питања одуговлачи.* Снажећи синдикалне организације и подижући моћ и политички утицај социјалне демократије пролетаријат ће имати *да принуди буржоаске партије на концесије.* Ма колико биле те концесије *неопходне* како по опстанак пролетерских маса тако и привредни напредак земље, ма колико оне биле *необилазне* за сваку земљу која претендује да се назове културном, пролетаријат у Србији имаће да савлада много непријатељских препона: *егоистични отпор експлоататора, недораслост бирократије да схвати модерне дужности државе, политику милитаризма и државних дугова буржоаских партија уопште која сатирије финансику моћ земље.*

Па ипак, ако целокупан пролетаријат, под заставом социјалне демократије, прихвати ствар привредних и социјалних рефорама са оном преданошћу и пожртвовањем какве изискује велики привредни, културни, политички и национални значај њихов, *збор је уверен да коначна победа није далеко.*

Позивају се управе Партије и Главног Радничког Савеза да учине све што је потребно за повољно решење питања о заштити и осигурању радника, па ма то биле и мере из новембра пре четири године.

ЗАКОН О РАДЊАМА И СОЦИЈАЛНА ДЕМОКРАТИЈА

Ред је дошао и на нас, социјалдемократе, да неколиким напоменама пропатимо Закон о радњама у тренутку када га, решена у Скупштини, широке масе радника, мушких и женских, одраслих, деце и стараца, очекује са оним интересовањем које је радничка класа увек и свуда показивала према радничком законодавству. То интересовање пролетаријата у Србији за Закон о радњама мора да буде у толико веће што је он, унаточ усамљености и великим препрекама, успео да своме гласу прибави поштовања, да своје захтеве мало прогура, да од свих момената своје седмогодишње борбе *најсјајније* покаже баш на пољу на коме је она вођена око решења овога питања.

И са гледишта *стварнога* права на ово неколико речи уз Закон о радњама, Српска Социјалдемократска Партија стоји *пре* свих министара и влада. Она је та која је својим упорним и постојаним заступањем напредне и стварне социјалне политике отворила пут у закон свему ономе што у њему напредног има, сламајући потајно непријатељство крупних експлоататора, сузбијајући индолентност и немарност бирократије, и разносећи постојаном критиком маглу реакционарних еснафских тенденција посрнулога занатлиства. Ту заслугу социјалне демократије не сме јој спорити ни њен најгорченији противник, јер она стоји утврђена сваким моментом прилично дуге историје овога питања.

*

Под ударцима конкуренције стране фабрике и под утицајем развитка капиталистичких односа у производњи у земљи, стари облици занатске радиности почели су нагло да подлежу, сурвавајући у понор пропасти и беде многобројне редове ситних занатлија. Напоредо са тим падањем занатлиства, које у ствари није ништа друго него један моменат у овлађивању капитала у производњи, један моменат у стварању и развија-

њу капиталистичког друштва, јавио се и покрет занатлија чије је очајничко запомагање за државном помоћу постајало у толико учестаније и несносније у колико је капитализам снажније продирао.

У историју тога покрета није нам потребно сада улазити. Она нам, уосталом, показује исте црте које и у другим државама носи на себи упињање занатлиства да умакне судбини коју му је капитализам спремио, са том *једином* разликом што је она тамо раније почела и већ у *пракси* показала сву своју безнадежност. То је борба чији резултати, метода и целокупна физиономија стоје под владом два значајна факта: *несагласности занатлиских захтева са законима привреднога и друштвенога развоја и одсуства код занатлија политичке моћи да у смислу својих захтева успешно раде*. А кад би год једна друштвена класа са својим захтевима дошла у сукоб са развитком и напредком привреднога и друштвенога живота, кад би год она, баш због тога, остала без способности да се за њих самостално бори, тада и њене тежње постају предмет најодвратније партиске трговине, на место *борбе* јавља се *богорађење и мољкање*, место *програма* заузимају *молбенице*, место *права* и *којља* долазе *сузе* и *падање на колена*. Бива момената када и борба занатлиства у одбрани од капиталистичкога развитка узме, бар по *форми*, оштрији карактер, када загрме крупније речи, да се цео тај горопадни подвиг, због оскудице у стварној моћи, у толико пре и са толико већим и очигледнијим поразом немоћно скрха.

Што је Закон о радњама ипак изишао на сусрет и најназаднијим и најбесмисленијим занатлиским захтевима, као што су феудалне занатске корпорације и еснафи *којима је привредни развој одузео сваку погодбу за даљи ојштанак*, то је истина доказ назадности буржоазије и њених политичара, али никаква стварна утеха за занатлије. Не долази пропаст ситне занатске радиности од тога што су еснафи испропадали, већ је пропадање занатлија као и пропадање еснафа *последича* промена које су са овлађивањем капитализма настале у условима производње и размене еспапа. И покушаји Закона о радњама да галванизирањем вештачки оживи организме које је живот живота лишио могу бити доста несносан терет за раднике који код *принудно* организованих занатлија раде, могу бити повод несносним споровима између појединих области рада, могу бити од штете за потрошаче и бар *пролазна* сметња привредном развоју, — могу бити све друго само не брана иза које ће занатска радиност наћи заштите од капиталистичке конкуренције, свога смртога непријатеља.

Али, та основна заблуда занатлија да узрок својој пропасти траже у распадању еснафа а не ван њих, у привредном развиту, није само поставила *лажне, погрешне и неоситварљиве* циљеве борби коју су водили, већ их је у исто време *одвела од борбе у којој би ако не осигурали а оно олакшали свој оцштанак*. Једновременно када очајнички траже помоћи, масе потиснутога занатлиства најпокорније помажу *капиталистичку* политику буржоаских влада, политику сталнога задуживања, несносних жртава за милитаризам, неподношљивих државних терета, политику која чини све тежим и несноснијим услове за рад и живот и *кризу ситнога занатлиства гони до највише тачке*.

Више је него очигледно да друштвена класа која се беспомоћно батрга између феудализма и капитализма, између еснафске и капиталистичке политике, није способна да буде носилац једне одређене напредне политике социјалних рефорама.

*

Велика је добит за модерну социјалну политику што је на време нашла свога природнога носиоца у једном младом, добро организованом, покретном и социјалистички просвећеном пролетаријату. Са његовим ступањем у борбу за радничко законодавство тек се почиње осећати *смиао и циљ* социјалне политике, а тежње за променом Еснафске Уредбе ослобођавати уске еснафске ограничености занатлија.

Са својом појавом на историску позорницу пролетаријат је, под свесним руководством социјалне демократије, истакао чисто и јасно *Питање Рада* на супрот *Питању Радња*, стварну потребу заштите и осигурања експлоатисаних од опасности капиталистичке експлоатације на место бесплоднога упињања да се развиту капиталистичке експлоатације стане на пут; он је поставио питање тамо где му је место, где има свога смисла и где има решења; он је питању Закона о радњама дао *стварни* смисао, тежњама и држању појединих друштвених класа одредио *стварни* циљ и *тако први свео то питање*, које се дотле губило у магловитим тежњама очајнога занатлиства, на *земљиште здраве борбе за заштитиу животињих интереса економски слабих*.

Са појавом пролетаријата као организоване класе и са делатношћу социјалне демократије на место планова, апела и Законских пројеката за спас „наших занатлија“ отпочиње и у Србији борба за социјалне реформе, за заштиту и осигурање експлоатисаних маса, за ограничење капиталистичке експло-

атације, борба која испуњава историју политичких бораба последњих деценија свих културних земаља.

На *првом* свом конгресу на коме је и основана, 1903, наша Партија је истакла у *први ред* енергичну борбу за радничко законодавство.

Као одговор на ту одлуку наше Партије, министарство је одредило у октобру исте године комисију за израду *закона за осигурање радника*, у којој је Партија имала четири своја представника. Комисија је поставила основне принципе за јавно осигурање радника, остављајући други, технички део посла око израде закона министарству, али се тамо цела ствар изгубила. После четири године, 1907, образована је нова комисија са једним нашим представником, али је и њен елаборат био исте судбине. Напоредо са радом на закону за осигурање радника радило се и на *Закону о радњама*, и први његов пројекат био је израђен 1904 без учешћа радничке класе и у крајње неповољном духу према њој.

За пројектом Закона о радњама из 1904, који носи име г. Милића Радовановића, професора Вел. Школе, ређа се читав низ нових пројеката, нових министарских спроводница Скупштини и нових мишљења Државног Савета. За историју овога питања карактеристично је да су први пројекти имали *претежно* еснафски карактер и да су, водећи рачуна само о интересима „радња“, занемаривали потребу заштите и осигурања радника која у ствари и чини суштину питања. Тако н. пр., спроводећи пројекат Државном Савету 5 децембра 1904 г. др. Свет. Радовановић, као министар народне привреде, вели:

„да је за основу овога законскога *предлога* узета *досадања уредба о еснафима*, која постоји више од пола века и са којом се наш народ тако рећи већ *сродно*.“ (!)

Што би за свакога другог човека био разлог да се Еснафска Уредба, *баш због тога што је била ствара преко пола века*, из основа одбаца, за ондашње министарство је био разлог да се, из признања према њеној старости ваљда, *узме за основу* при изради *предлога Закона о радњама*! Враћајући законски пројекат министру, Државни Савет, у спроводном писму од 8 фебруара 1905, види:

„да је предлог проникнут тежњом да се наше *занатство и трговина* ограде условима који ће *давати* *јемства* за *солидну* *сирему* *мајстора и трговаца* и њиховог особља...“

Још ни речи о заштити и осигурању радника и дужностима државе, као представника заједнице, према њима! Пројекти су још непрекидно изношени *не ради заштити економски*

слабијих већ ради корисни по радности уопште и ради њених циљева.

Шта више, и оно одредаба социјално-политичкога карактера што их је још у пројекту министровом било, скупштински одбор измасакира, погорша или сасвим избаци и тако једно чудовиште од законскога пројекта стави на дневни ред новембра 1905. У току тога времена, пак, покрет радничке класе, уз непрекидну агитацију и делатност социјалне демократије, био се већ развио до степена када даље изазивање није могао мирно подносити, и 30 новембра 1905 колосалне масе организованог пролетаријата слегле су се око Скупштине тражећи да се спремљени пројекат скине са дневног реда док се не поправи. „Смисао нашега захтева да се предлог поправи, вели се у представци радника, у томе је: *да се сасвим напусте начела на којима је садашњи предлог израђен, па да се сасвим нов и на новим основима изради.*“ Енергична акција београдских радника, благодарећи политичким приликама, имала је брза успеха: *пројекат је скинут са дневног реда.*

Та акција београдскога пролетаријата чини преокрет у даљем развоју овога питања. *Радничка класа је истакла своје захтеве на најсилнији начин;* она је дала доказа о својој решености да се за њих бори; њена је агитација била непрекидна, обавештавање маса најпуније, *и због тога није више било могуће водити рачуна о свима другим интересима и обзирима само не о интересима оних којима је законска помоћ најпошребнија.* У писму од 1 октобра 1907, спроводећи нови пројекат Закона о радњама Скупштине, г. министар већ утврђује:

„Не мање важне проблеме ставља законодавству и измењена социјална структура нашега варошког становништва. На место еснафских ученика и помоћника дошли су слободни радници. *Патријархалних односа између послодаваца и њиховог помоћног особља нестало је; заменила их је борба између капитала и рада...* Није ли једна од најплеменитијих и најкултурнијих задаћа државе, да од народне привреде отклони опасности, које су савременим индустријским развитком скопчане, *да занатлици, индустријски и трговачки пролетаријат, овај многобројан и важан, а међутим најслабији и најнезаштићенији ред грађанства заштити, осигура у данима невоље и упути на међусобну помоћ и организацију.*“

Корак по корак, напоредо са јачањем радничкога покрета и продирањем капитализма, питање о промени Еснафске Уредбе постаје све више питање о заштити и осигурању радника, место феудалнога регулисања односа између радња главну бригу почиње задавати модерно регулисање односа између ра-

дника и предузетника, све више се почиње говорити о социјалним дужностима државе: *радничка класа је успела да буржоаском друштву наметне да се њеним питањем занима, и то је њен први значајни успех.*

*

Од тренутка када је пролетаријат радом у Скупштини и ван Скупштине, на зборовима и преко штампе, прибирањем, организовањем и увођењем у борбу све ширих маса, успео да питање своје заштите и свога осигурања истакне на дневни ред, и представницима буржоазије било је све теже одлагати га, а на решење само еснафскога питања без овога није се више просто могло ни мислити.

Закон који овде пружамо нашим друговима изгласан је коначно у Скупштини 10 јуна 1910 и представља садашње решење тога питања.

Ма како се у томе закону, у целини и у појединим његовим деловима, мислило, он је ван сваке сумње најзначајније законодавно дело не само ове већ читавог низа Скупштина и чини епоху у српском законодавству. Оно што је почетак законодавног рада у новој области, почетак систематскога спровођења социјалних рефорама које са овлађивањем капиталистичке производње постају исто тако нужне и неодољиве као што су биле политичке реформе и уставна питања за буржоазију. А да се на томе путу не застаје, стараће се радничка класа коју сам капитализам све силније гони у непрекидну борбу за социјалне реформе.

Из дебате и решавања Закона о радњама падало је јако у очи да је он нешто *ново и необично* за Скупштину која је научила само да изгласава политичке законе кад год то партијски интереси затраже, капиталистима концесије и владама кредите и зајмове. Први пут од како је Скупштине груписање посланика је вршено не према *партијским* већ према *класним* интересима. Први пут нашли су се на истом терену *фузионаш* Максим Сретеновић, *либерал* Ризнић, *самосталац* Милутин Станојевић и *најпредњак* Милорад Павловић. Опасност да им експлоатација коју над радницима врше не буде нешто ограничена, спојила је људе који су се дотле гледали као крвни партијски непријатељи!

Протоколи скупштински са тих седница заслужују највећу пажњу свих оних који проучавају наше политичке и социјалне прилике, а нарочито пролетаријата. Нећете, истина, у њима наћи ни најскромнију меру идеја и аргументација за социјалне реформе, јер, са изузетком честог, управо непрекид-

ног заступања радничких интереса од стране нашег посланика и више енергичних и одсечених него зналачких говора у прилог закона министра народне привреде г. Јаше Продановића, бар при првом читању, дебата је показала *само* бруталну, варварску жудњу капиталиста да им се радна снага преда у експлоатацију без икаквих ограничења, без икакве заштите, без икаквих њихових обавеза према њој. Када је Скупштина имала да изгласа одредбу о *праву радника на штрајк* које им у капитализму по природи ствари припада и које су они и без законскога признања *стварно* коначно освојили, један представник капитала, капиталистички парвни, болно је узвикнуо:

„*Ви правите закон да могу људи нерадити...* Оставимо се ми овде у Србији таквих штрајкова и таквих комендија, па гледајмо свој посао!“

А како се и њему самом учинило да мудри савети не наилазе на особито повољан пријем, он је, са ауторитетом једнога дугогодишњег члана законодавног тела, насрнуо на одредбе о штрајку и штрајкашким стражама као на повреду приватне својине „*која је Уставом свима загарантована*“. Посланик социјалне демократије није пропустио ту згодну прилику а да не обрати пажњу Скупштине на то да *и радник има своју својину, радну снагу, и да не може бити ништа праведније од тога да му се она, као једини извор животног, узме у заштити*; да не може бити *ништа варварскије него не допуштајући радницима да се боре за минимум услова за одржање живота?* „И ја сам био радник“, узвикнуо је — да изађемо из дискреције — г. Максим Сретеновић,

„Човек који ради, па и појестиније, кад сваки дан ради мора имати снаге“.

А за њиме су се ређали један за другим предузетници и концесионари, акционари и њихови адвокати и агенти, са жељом да у име „достојанства Скупштине“, у име тога „да се не ствара зла крв“ и т. д., штогод штогод ограниче предложене одредбе у корист права на штрајк. Господин Продановић је имао пуно право на својој страни када је изјавио:

„*Не треба се жалити да ће полицајска власт држати страну радницима против послодаваца, јер ја то нигде и никад нисам видео...*“

„Доказано је да штрајк није такав акт који долази од беса, него, напротив, од невоље, као што буна у народу не долази по неком плану него услед притиска који класа која влада врши над народом...“

„*Ако ће друштво постојати само ради тога да једна мањина мањина има сва права и привилегије, а велика већина да*

има само дужности и ништа више, онда такво друштво не треба ни да постоји“.

И ово његово држање на *првом* читању Закона о радњама не би остало без симпатија и признања од оних на које се навикло гледати као на „нераднике“ и „беспосличаре“ и према којима је државна власт знала само за једно правило: „три дана затвора и прогонство“, да г. министар није тако брзо подлегао притиску класе коју представља, са којом ради и у чије име ради, и на *другом* читању, после само неколико дана и једне министарске кризе, као покајник изјавио:

„Ја сам, господе, имао да бирам ово двоје: или да закон пропадне или да учиним уступке који су од мене захтевани од елемента од кога зависи овај закон. Ја сам изјавио струјама које су нерасположене да *ћу поуступити* у извесним изменама које не чине битност овога закона“.

Мени је од људи спремних, способних казано да после говора који сам држао ни у једној земљи не бих могао остати министар привреде. Може бити да је тако. Ја сам збиља учинио једну *јерес седећи* на овом месту, говорећи против повлашћених класа а у корист потишћених класа“.

После те изјаве на другом читању закона пропала је одредба о штрајкашким стражама и забрана ноћног рада у фабрикама а изгубила обавезни карактер одредба о десеточасовном радном дану, право на штрајк знатно је ограничено страним радницима и свима оним категоријама радника који су природом посла упућени на становање у кући послодавчевој. Тако је Закон о радњама претрпео на другом и коначном читању знатна погоржања у својим *најбитнијим* одредбама. Министар је одговорио жељама „људи спремних, способних“, и показао „јерес“ које се без разлога уплашио. Ако су „јерес“ речи којима је он бранио законски пројекат на првом читању, онда је он у своме друштву као „јеретике“ имао не само министре либералне Енглеске и републиканске Француске, једнога Џорџа Лојда или једнога Вивијаниа, већ и представнике аграрске Мађарске и јункерске Немачке, почињући од Векерлеа и Бизмарка па са Виљемом II. на крају. Речи које је г. Продановић употребио у одбрану закона на првом читању нису ништа ново, јер је то језик којим су се служили и којим се служе сви модерни буржоаски политичари кад год желе да одврате раднике од револуционарне социјалне демократије и да реформама угасе њихово револуционарно осећање; ново је у целој ствари само тако брза промена мишљења о *најбитнијим* законским одредбама: и ако би, можда, г. Продановић и у нимало ласкавом савијању главе пред зах-

тевом експлоататора које је у последњем и одлучујућем часу показао нашао себи друштва, оно би му много мање чинило част и као буржоаском министру него прво.

*

Ето, под таквим расположењима решен је Закон о радњама. Скупштина је осећала да јој је „наметнут“ од човека који се горко показао за учињену „јерес“. То пролетаријат не сме ни часа губити из вида.

Са многим начелом и многим одредбом овога закона пролетаријат не може бити задовољан. Али то не сме ни у колико ослабити његово старање да *искористи и последњу шрунку што по раднике у закону корисног има, да сјече његово проширење и усавршавање*. Пролетаријат, пре свега, не сме губити из вида да *ће од Закона о радњама имати само у толико користи у колико буде успео да најшера меродавне факторе да закон врше, у колико буде сјечио његово изигравање*. Опрезност према изигравању закона у толико је нужнија у колико је, с једне стране, ова земљица богата у вештацима за изигравање закона и у колико, с друге стране, сам закон даје врло, врло много маха за то. Овај закон болује од исте болести од које и његов углед, немачка Привредна Уредба. „Наше целокупно социјално законодавство, вели тако компетентни *Август Бебел*, болује од тога што се постављају истина сасвим добри принципи, али се тада, *овлашћенима за чињење изузетјака, са свих страна иако прорешају да дође у питање како њихово дејство као заштитних мера, иако и њихова правична примена*“. Та опасност прети, према садашњем тексту закона, његовим најбитнијим одредбама.

Кроз седам година борбе око Закона о радњама радничка класа у Србији поднела је много напора и жртава, не ради тога да има закон у коме се и о њој *ише*, већ да јој он пружи *стварне* заштите и *истинскога* осигурања. И као што је имала моћи да поднесе све за доношење закона који јој је тако нужан, несумњиво је да ће је имати и да учини све што до ње буде стајало да се он и врши и поправља. А вршење и развијање социјалнога законодавства, као и његово доношење, зависе, пре свега, од *солидарности и снаге пролетерских организација и од политичкога утицаја социјалне демократије*. Дани борбе су пред нама, увек пред нама; *све људе, организације и силе пролетаријата мора кренути да учини заиста својим оно што је освојио и да освоји ново на шта има права и што му је у ослободилачкој борби потребно*.

Београд, 18. јуна 1910.

ЗАКОНСКО ОСИГУРАЊЕ РАДНИКА

у

БОЛЕСТИ, ИНВАЛИДСТВУ, СТАРОСТИ, НЕСРЕЋНИМ
СЛУЧАЈЕВИМА И БЕСПОСЛИЦИ.

Права вредност осигурања.

Законско је осигурање радника захтев *минималног програма* социјалне демократије. Али сви захтеви *минималног* програма нису једнаке вредности и значаја за ослободилачку борбу пролетаријата.

Што се вредности законодавства о осигурању радника тиче, један поглед на *време, узроке и побуде* са којима је постанак овога законодавства у Немачкој везан, довољан је да нас сачува од његова прецењивања.

Крај колевке законодавства о осигурању радника у Немачкој стајао је кнез Бизмарк, „гвоздени канцелар“, човек који је гвозденом песницом хтео угушити сваки слободан покрет немачког пролетаријата. Његово је дело чувени *закон против социјалиста*, под којим су радничке организације опљачкане и угушене и сваки јаван и отворен социјалистички рад онемогућен.

Је ли, сад, могао тај човек искрено желети добра радничкој класи, кад је отпочео рад на обавезном осигурању радника? Не. Њега су руководиле друкчије побуде, побуде *непријатељске* према радничкој класи. Кад је, у пркос социјалистичког закона, са бујним развратком индустрије, и раднички покрет у Немачкој почео бујно напредовати, Бизмарк је окренуо употребљавати против социјалне демократије „место бича шећер“. Њему је било стало до тога да радницима замаже очи о пролетерским класним интересима и да их одвоји од социјалне демократије која „вештачки“ изазива код њих оно опасно незадовољство према данашњем друштвеном поретку. 1878 објављен је закон против социјалиста, а након три непуне године његов творац спроводи парламенту про-

јекат закона о осигурању у несрећним случајевима, отпочиње, дакле, своју политику социјалних рефорама, „која има за циљ, вели се у мотивима, да и у безимућним класама становништва, које су и најмногобројније и најнепросвећеније, гаји уверење да држава није само нужна већ добротина уштанова.“

У овоме значајном признању пада у очи разлика између гледишта социјалне демократије и буржоаских партија на социјалне реформе. При доношењу социјалних рефорама буржоазија не губи ни часа из вида свој класни интерес, који је оличен у одржању и учвршћењу данашњег друштвеног поретка. Буржоаске странке приступају реформама са жељом да њима уљуљају пролетаријат, да ослабе његову револуционарну борбу и тако продуже век капитализму. За ове Бизмаркове реформе историчар немачке социјалне демократије вели: „Оне не беху „социјалне“ већ просјачке реформе, јер им је смисао у томе што су радничку класу поново хтеле угњетити под јарам капитализма сумњивим обећањем да ће заштитити болесне и унесрећене раднике од прошње.“

Бизмарк се преварио. Његови покушаји да обавезним осигурањем радника науди социјалној демократији нису имали никаквог успеха, што се одмах показало у изборним победама, рашћењу социјалистичке штампе и напредовању синдиката. Последице тих рефорама остале су, дакле, далеко од тога да радника учине задовољним са данашњим социјалним положајем. А тај факат најречитије говори против оних који у прецењивању овог законодавства иду тако далеко да га сматрају као „делић социјализма“.

Законодавство о осигурању радника и није у строгом смислу речи никаква социјална реформа, јер оно не засеца ни у какав социјални однос. Социјални положај радника оно не подиже, јер се не дотиче социјалних узрока беде. Каква би то била „социјална реформа“, кад се принудном уштедом сачува један део радничке зараде за дане неспособности за рад и привређивање?

У колико ће оно, пак, поправити материјални положај радника, у колико ће ублажити физичку беду пролетаријата, то зависи од готовости владајућих класа, предузетништва и државе да оправданим захтевима пролетаријата изађу на сусрет. Али докле је њихов циљ да законима о осигурању радника замажу очи пролетаријату, да га *заварају* место да га у истини *помогну* и да издржавање сиротиње пренесу на радничка леђа, дотле ови закони морају бити *крњи, нејошлуни*, у сваком погледу *полуштански*.

Данас је тако рећи правило да се „осигуравање радника“ врши не према потребама и интересима осигураника већ предузетника и државе. Зар није терет осигурања сваљен највећом тежином на најслабија леђа, на радничке зараде? Чак и онај део што га капиталисти и држава дају, откида се од радничких зарада смањивањем надница и повећањем посредне порезе. Зар помоћ није испод минимума за достојан живот? Са осигурањем у беспослици занемарен је најважнији облик осигурања. А сузбијањем радничког утицаја у управи послодавцима и чиновницима дато је право тудорисања над радницима и њиховим уплатама.

Али највећи је недостатак званичне „социјалне политике“ што напоре, и пре законодавства о осигурању радника за време неспособности за рад не иде *заштитно радничко законодавство* које заштићава радну снагу за време рада. Осигурање радника без заштите, осигурање радне снаге кад не ради без заштите кад ради, јесте *привидна* реформа. При краћем радном времену, бољим најамницама, здравијим радницима — у опште при повољнијим условима рада и живота мање је оболевања и несрећних случајева, снага дужије траје а старост позније стиже. То је бар јасно. Осигурање радника без заштитног радничког законодавства личи на онај суд из грчке митологије, у који се непрестано сипа, али не може да се напуни јер дна нема.

Па ипак се буржоазија радије решава на „осигурање“ него за заштиту радника. Зашто? Јер заштитно радничко законодавство ограничава експлоатацију радника и засеца у профит капиталиста, а он је пречи од сваке социјалне реформе ма како она била крупна и значајна. Међутим законодавство о осигурању радника не ограничава експлоатацију капитала, а кад још трошкове око осигурања снесе радници, оно постаје најмилији предмет социјалне политике. Нигде се више и дрскије буржоаски реформатори не размећу својим „пријатељством“ према радницима и „добротинствима“ која им чине, али нигде се већи крпеж не продаје за социјалне реформе!

Али, и ако обавезно осигурање радника пружа помоћ само у крајним случајевима, и то помоћ у сваком погледу недовољну, његову вредност не треба ни потцењивати. Оно је за време неспособности за рад и привређивање ублажило беду и спасло физичке пропасти толике раднике и њихове породице. Прихватајући их у тренутцима кад су доведени пред питање да постану злочинци, просјаци или да умре од глади, оно је припомогло физичко и морално одржање радне сна-

ге, у чему је не само најсветије право радника као човека већ и најважнији интерес друштва као целина и радничког покрета специјално.

А кад би се још при изради радничког осигурања водило рачуна више о потребама осигураника а мање о каси предузетника и државе, кад би терет осигурања падао на јача, шира леђа заједница и експлоататора, тако би законодавство о осигурању радника потстицало државу да заштићавањем здравих и за рад способних радника умањује број случајева неспособности, а капиталисте да више воде рачуна о здрављу и животу својих радника. Кад би послодавци, на пример, давали пуну накнаду штете онеспособљеним радницима својим, не би ли они поклањали већу пажњу техничким и другим предохраним мерама за заштиту живота и здравља радног особља у својим предузећима? Могло би се поставити као правило: у колико је радник потпуније осигуран, у колико капиталисти и држава више одговарају за њега, у толико се више морају интересовати његовим здрављем. И обрнуто: у колико капиталисти мање одговарају за животом и здрављем својих радника, у толико их они брже и нерационалније сашуру.

Ту лежи, опет понављамо, главни социјални моменат осигурања радника, али то је баш оно што је пропало пред ревносним чувањем интереса капитала.

* * *

Најзад, треба и овде напоменути: да законско осигурање радника, као и социјалне реформе у опшће, вреди, на крају крајева, онолико колико снагом и ујливом располажу раднички покрет и социјална демократија.

Буржоаске се странке одлучују на социјалне реформе не пре но што сопственом снагом пролетаријата не буду натеране, не пре но што у рашћењу социјалне демократије не виде опасност која грози основима данашњег друштва приватне својине. Једно меродавно признање и за то дао је опет сам кнез Бизмарк. Он је 1884 године изјавио у Рајхстагу: *Кад не би било социјал-демократија којих се многи плаше, не би било ни ових скромних успеха на пољу социјалних реформа.*

Не само да се при доношењу социјалних реформа поглавито води рачуна о снази социјалне демократије, већ су увек социјал-демократи први покретачи напредних реформа. Буржоазија се јавља тек под притиском кришке социјалне демократије, кад би пролетаријат још ишао за лажним обећањима буржоаских партија, кад не би имао своје независне класне

организације, кад се он сам себе не би сетио, нико се ни њега не би сећао као лањског снега.

Према томе, од поверења радника према социјалној демократији, од ступања и последњег радника у њене редове зависи њен уплив у Скупштини и њена моћ у земљи. А у колико буду уплив и моћ социјалне демократије на већој висини, у толико ће она моћи вршити јачи *приписак* на буржоаску класу и у толико ће извојевати веће концесије за пролетаријат. Радник који се не бори у редовима социјалне демократије, издаје интересе и своје и целе класе.

Баш су то буржоаски социјални реформатори који тврде обрнуто. И ако је њихов праотац признао да без социјал-демократије не би било социјалних реформа, они се старају да увере раднике да социјална демократија, са својом независном, револуционарном класном политиком, није учинила ништа позитивно за раднике. А то би требало да значи: слободни људи, грађанска демократија боре се искреније за реформе у корист пролетаријата, зато радници треба да иду за њима!

Међутим, једна скривена заједничка намера лежи у дну душе свих ових реформатора, намера: да се за *свијнеж* социјалних реформа *купи* политичка самосталност *пролетаријата*. И кад је год социјална демократија устала против тих тежња, потурано јој је да њој није стало до истинског побољшања радничког стања, па ни до реформа.

Толики штрајкови за поправку услова рада, толики рад у општинским одборима и парламентима у корист пролетаријата, толики рад у кооперативама и разним установима за осигурање и узајамну помоћ — па ипак још има поштењаковића који веле да социјал-демократима није стало до истинског побољшања радничког положаја, да им није до социјалних реформа!

Треба ли им још једном рећи: Ми хоћемо реформе, али реформе које користе радничкој класи; ми хоћемо и обавезно осигурање радника, које, ма и у крајним случајевима, спасава пролетаријат физичког, умног и моралног пропадања; хоћемо и зато и на *првом месту* зато што физички, умно и морално најкрепкија радничка класа јесте и најспособнија за остварање социјалистичког идеала.

Питање о осигурању радника претресано је на међународном социјалистичком конгресу у Амстердаму 1904. Одлука која је по томе донесена, може се сматрати као израз гле-

дишта међународне социјалне демократије у овом питању. Она гласи:

С обзиром

што радници у капиталистичком друштву обично добијају тако бедну награду да она покрива једва најнужније потребе за време рада тако да они у бед и јаду чим своју радну снагу не могу да продаду било због болести, несрећног случаја, инвалидства, старости или беспослице — женски радници још и због шрудноће и мајеринства.

даље с обзиром

што сваки човек има права на живот а друштво интереса у одржању радне снаге, морају се створити установе које ће сире-чавају беду радника и продавање радне снаге које та беда изазива.

То се у капиталистичком друштву може најбоље постићи стварним законодавством о осигурању радника. Према томе радници свих земаља треба да захтевају установе којима ће се болест, несрећни случајеви и инвалидство што више ошклањати; сем тога да им се обавезним законима о осигурању даде право на довољно средстава за издржавање и лекарску помоћ, ако су болешћу, несрећним случајем, инвалидством или беспослицом сиречени да своју радну снагу продаду.

Трошкове осигурања треба код осигурања у старости, инвалидству и осигурања удоваца и сирочади прогресивно разрезати као непосредну порезу на имање, доходак и наслеђе. Ако се не буде тако постуило, улози ће, кад их и послодавци плаћају, заузимају један део радничке најамнице. Зато је задатак радника да изравњају овај губишак у зарада снажењем својих синдикалних организација.

Радници морају тражити да се ове установе за осигурање ставе под самоуправу осигураника и да за домаће као и стране раднике важе једне и исте одредбе."

Референт комисије за ову тему, немачки друг Молкенбург, уз бурно одобравање конгреса, завршио је свој реферат овим речима: „Радници свих земаља имају интереса да законодавство о осигурању потискују у својим земљама напред, да се учини почетак за рационално сузбијање болести, беспослице и несрећних случајева. Ако ови захтеви буду остварени, ми смо један корак ближе циљу да се сваком човеку загарантује право на минимум за одржавање живота. А гарантовање живота свакоме човеку, то је идеална мисао која раднички покрет води. Истакните ове захтеве што енергичније, да вам ускоро морају бити и испуњени“.

ЈЕДИНСТВО ПОКРЕТА

(Реферат који је држан на Синдикалном Конгресу 1911).

Расправљање питања о јединству покрета испуњава један значајан период нашега унутрашњег живота и развијања. По-кренуто најпре још у доба када су наше организације тек ула-зиле у једну одређену форму и одређен међусобни однос, оно се повлачи непрестано кроз конференције и зборове, штампу и конгресе, док није нашло своје решење у одлуци коју на крају прилажемо.

Иницијатива за решење овог питања потекла је од Глав-ног Радничког Савеза који, на свом конгресу 1909 год., на-лаже управи да га са управом Српске Социјалдемократске Партије проучи и за његово решење припреми предлог за конгрес. Партија прихвата одлуку синдикалног конгреса на свом конгресу 1910. Резолуција коју су на основу тих овлаш-ћења Партија и Савез заједнички израдили, била је једногласно примљена на конгресу Партије 1910, а једногласно и без дебате на конгресу Савеза 1911.

На тај начин постала је одлука која по свом значају за будућност нашега покрета долази међу најзначајнија решења наших конгреса. А једнодушно усвајање те одлуке и њено пот-пуно признање у целом покрету доказ су како једно јуно и свестрано обавештење може на једном правилном решењу да уједини све наше организације и другове.

Шта је изазвало решење овога питања.

Још у самом почетку организовања радничке класе из-било је у нашем покрету питање: да ли треба оставити орга-низовање партије и партиску делатност док се синдикати пот-пуно не развију. А када је партија основана, присталице гор-њег мишљења су са различног гледишта били незадовољни најчвршћим везама које су у нас између синдиката и партије од самога почетка постојале. Али то незадовољство увек је остајало ограничено на узан круг појединаца. Маси организо-ваних радника била је страна свака проповед о несагласности или подвајању партиске и синдикалне делатности. Између пар-тије и синдиката у Србији постоји она нераздвојна историска,

веза која потиче од њиховога заједничкога порекла. И једна и друга организација нашега покрета је дело једне и исте социјалдемократске делатности и једних и истих људи који су ту делатност развијали. А како је на челу те делатности стајала социјална демократија, као довољно одлучан и увек чист представник класних интереса пролетаријата, сасвим је природно што су се и синдикално организоване масе самим тим сматрале делом социјалне демократије.

Али идејно једноставан, наш покрет је од самога почетка добио два представника организационог тела: Партију и Главни Раднички Савез. На једној основи коју је чинила маса социјалдемократскога организованог радништва, лежала је свага и синдиката и партије, као две врсте организације радничке класе, са управама Савеза и Партије као два врха од пирамиде. Понеком је тај факат могао давати повода да говори о „два“ покрета радничке класе, синдикалном и политичком, ма да је очигледно да на једној основи могу постојати две пирамиде са два различна темена само тако ако би се једна или друга на једну или другу страну накривиле. Ако обе пирамиде стоје на свом темељу право, онда једна, као општи представник покрета пролетаријата, обухвата у се другу, као један свој саставни део. Тај исти представник пролетаријата као засебне друштвене класе, његов политички представник јесте социјална демократија; она обухвата све форме пролетерских организација, синдикалну као и политичку, просветну као и кооперативну, и све врсте пролетерске делатности и борбе, стручну као и парламентарну, практичну као и пропагандистичку.

Да се то расветли и за у будуће утврди био је циљ претресања овога питања на конгресима и предложене резолуције. При том се не сме губити из вида да резолуције, нарочито начелне природе, вреде онолико колико су израз општег уверења у покрету. И од ове се резолуције поглавито очекивало да даде основу на којој ће се свесно неговати јединство покрета са циљем: да класна организација пролетаријата мора бити једноставна, као што је једна радничка класа и један циљ за који се она бори.

Неопходност економске и политичке борбе.

Насупрот мишљењу оних који су једну акцију пролетаријата истицали пред другом и једну форму организације претпостављали другој, ми смо увек указивали да су обе врсте акције пролетаријата неопходне, нужне. Место „мерења“ њихове вредности које је увек излазило на омаловажавање једне или друге, ми смо најодлучније доказивали да су синдикални

и политички рад пролетаријата не само неопходно потребни већ и нераздвајно скојчани. Упућени један на други, они се узајамно помажу, допуњују и унапређују.

Као такви они се јављају и у историји покрета радничке класе. Најпре су се радници стали бунити против непосредног зла које су трпели. Њихове прве борбе, које се због одсуства организације и свести најтачније могу назвати побунама, биле су упућене против једнога фабриканта или неколико предузетника једнога места. Сасвим је природно што су и прве радничке заједнице које претходе данашњим разгранатим и једноставним организацијама, биле тренутне творевине, договори закључивани од случаја до случаја, у крчми за столом или ма где. Тек искуством радници су дошли до свести да успешне борбе са капиталистима не може бити без трајне заједнице и систематског припремања у организацији, а што су се борбе даље развијале, све се више увиђало да та организација мора тежити да обухвати све раднике неке стране у земљи.

Али на прве покрете радника против капиталистичке експлоатације држава је одговорила бруталним мерама. Штрајкачи су убијани, хапшени, прогоњени и транспортовани у колоније, а право штрајка и слобода коалиције били су законом одузети. То је раднике упућивало на политичку борбу. Могло би се рећи да је прва пушка, избачена на штрајкаче, била први разлог који је радничку класу упућивао правилном са знању: да би економске борбе могао припремати, организовати и водити, пролетаријат мора извојевати политичке слободе. Његове економске тежње које су се јавиле као неопходан резултат притиска капиталистичке експлоатације, упућивале су га на исто тако неопходан политички рад. Ми потсећамо само на значај слободе удруживања, зборова, штампе за борбу радничке класе.

Још од првих почетака радничкога покрета, економско груписање и политичка акција пролетаријата јављају се као два најбитнија елемента његове борбе. Сам за себе, тај историски факат значи много; преко њега не може нико да пређе када узме на се да о овом питању говори. У толико пре што су економска и политичка делатност остале и даље два најважнија елемента класне борбе пролетаријата, а синдикати и партија две најглавније форме његове организације. Сваки од њих има своје преимућство, своју историску задаћу. Економско груписање црпело је и даље своју снагу из непосредног сукоба рада са капиталом који је нове и све шире масе упућивао на отпор против капиталистичке експлоатације и уводио

у раднички покрет. Политички рад је подизао поглед пролетаријата изнад онога што постоји између четири фабричка зида и упућивао га да схвати значај класнога друштвенога уређења за одржање капиталистичке експлоатације. Ако је значај економскога груписања да на основици непосреднога, очигледнога интереса свакога радника подигне моћне синдикалне организације, историски значај политичкога рада је у томе што он пред очи пролетаријата истиче кретање друштвене целине, поставља више циљеве, развија његово теориско сазнање и револуционарно мишљење. И тек на овом ступњу свога духовнога уздизања радничка класа је била способна да своју борбу схвати као класну борбу и да јој постави нужан социјалистички циљ.

Према томе историска улога синдикалне и политичке борбе радничке класе пада на два пола њезине ослободилачке борбе: прва је израз садашњег, друга будућег интереса пролетаријата. Истина и синдикати, као саставни део социјалне демократије, јављају се као носиоци будућег интереса пролетаријата, као што и партија, својом парламентарном и комуналном акцијом, заступа његове садашње интересе. Али докле се најбоља снага синдиката троши у посевнедневну бризу за тренутне тражње и посебне и стручне циљеве, главна снага социјалне демократије сконцентрисана је на освајање политичке власти преко које ће се извршити експропријација експропријатора. И један и други рад, практични и револуционарни, неопходно су потребни за победу радничке класе; али циљ класне борбе пролетаријата, оно што нашем раду даје револуционарни карактер, то није практичан рад ни синдиката у предузећима ни партије у парламентима: то су само нужни делови једне опште револуционарне акције социјалне демократије.

Узајамност синдиката и партије.

На овом ступњу свога развитка радничка класа је, на супрот свима „саветима“ одозго, упутила своју борбу на уништење капиталистичкога друштвенога строја освајањем политичке власти. Али тиме борбе за јојединачне и постепене успехе, синдикалне као и парламентарне, нису престале, већ је, напротив, рад на поправци положаја радничке класе у садашњости добио свој прави револуционарни смисао. На сваки посебни практични успех почело се гледати не као на циљ наше борбе, већ као на средство да се до циља дође. А када су класно просвећене масе схватиле да су практични рад и крајњи циљ пролетаријата нераздвојно спојени, тада је наша ствар добила на најситнијем посевнедневном практичном послу

посленике неограниченога самопрегорења и идеализма. У сваки практични посао улазило се сада с уверењем да је он неопходно потребан за триумф социјалне револуције.

Понеком бескорисном занешењаку, анархисти или каквом другом фантасти може изгледати да је за остварење њихових неостварљивих идеала најбоље када радничка класа падне на ивицу унижења, беде, пропасти. Ова и сличне заблуде нису данас вредне одговора. Политичке тежње радника, као што лепо вели један немачки друг, њихови крајњи циљеви биће постигнути у толико пре ако на томе раде духовно свеже, физички способне, морално здраве снаге. Са светом телесно сатрвеним, духовно исцеђеним не може се освојити нови свет. Радник који ради четрнаест и више часова дневно, па ипак нема сит да једе, тешко ће се задобити за читање партискога органа, а ако га буде и читао тешко ће га разумети; и сувише уморан, и сувише утучен, он ће бити равнодушан према политичком животу; он ће остати предмет експлоатације, а борбу против ње неће моћи с успехом водити. Али радник који ради осам или девет часова дневно добија времена, воље и способности да се политички развија, да учествује у ослободилачкој борби пролетаријата и да се покаже дораслим свих задатака синдикалне и политичке организације.

Према томе сваки успех синдиката на поправци садашњег положаја радничке класе је у исто време једна општа, политичка, класна тековина, јер он оспособљава масе да се успешније боре за велике циљеве социјалне демократије. Великом делу радничке класе синдикални покрет је извојевао скраћење раднога дана, повећање надница, поправку услова рада уопште. Али је још већи онај део који синдикатима има да благодари што њихово стање, по природним тенденцијама капитализма, није оборено још ниже. У таквој својој улози синдикати имају у данашњем економском систему једну природну, неопходну функцију: да буду брана против економске надмоћности и бесконачних експлоататорских тежња капиталистичке класе. Али у тој улози они нису само заштитници садашњих интереса радничке класе, већ и оних највиших пролетерских и друштвених интереса чији је носилац социјална демократија.

Као што је синдикална борба неопходно нужна за успехе и победу социјалне демократије, тако исто политичка делатност партије ствара погодбе за развијање синдикалнога покрета.* Ми смо већ указали на то да се политичком борбом

* Овај технички термин „синдикални покрет“, што важи и за „политички покрет“, употребљавамо овде, као и на другим местима, не у смислу два покрета радничке класе, већ у смислу две гране једнога покрета.

стварају законске основе за рад синдиката: слобода коалиције, организовања, зборов, штампе итд. Исто тако партиска делатност у представничким телима чини посведневно велике услуге синдикатима и синдикалном организовању радника. Је ли било у нас штрајка у коме нисмо морали апеловати на контролу парламентарнога представништва социјалне демократије над владом и органима власти? А утицање тога представништва на законодавни рад, нарочито на пољу социјалне политике и радничкога законодавства, није ништа друго него допуна или продужење непосредне акције синдиката. Извојевањем заштитних законских мера ради којих је парламентарна акција пролетаријата неопходно потребна, заштићен је многи интерес баш оних слојева и делове радничке класе који су за синдикално организовање најмање способни. Потсећамо само на заштиту децега и женскога рада и заштиту фабричкога радништва. Благодарени тој законској заштити најбезотпорнијих и најексплоатисанијих, где пролетаријат успе да је приведе у дело, многе радничке генерације су сачуване од дегенерације, безотпорне пролетерске масе су стављене под заштиту јавних мера, притисак свежих и неорганизованих маса на услове рада је ублажен и олакшан, *што све непосредно иде у корист делатности и успеха синдиката.*

Још је већи значај *духовнога* утицаја социјалне демократије у синдикатима. Ништа није погодније да даде раднику теориско сазнање, широк и далек поглед и револуционаран полет као политичке борбе. Под утицајем те борбе у коју их уводи и којом руководи социјална демократија, масе се *духовно преображавају и уздижу*, а као коментатор те борбе и њен најважнији орган, *штампа социјалне демократије постојаје перманентном школом пролетаријата.* Њој се придружује социјалистичка критика у представничким телима, рад на народним зборовима, манифестацијама и демонстрацијама, колосалан агитациони и пропагандистички рад усменом и писаном речи. Значај тога социјалистичкога просвећивања за напредак синдикалнога покрета је неоспоран. Ми ћемо се на ово још једном повратити. На овом месту бисмо могли рећи да *три четвртине наших синдикалних успеха леже на социјалистичкој свесности њихових чланова и социјалистичком духу њихова рада.*

На тај начин синдикати и партија се узајамно помажу и срећно допуњују; синдикати уравњују пут партијским акцијама, партија склања сметње са пута синдикалне делатности; свака од ових двеју главних форми пролетерских организација, радом и успесима на свом специјалном пољу, служи обема, целини радничкога покрета. Као што симбиозе у биљном свету пред-

стављају једну заједницу живота која се одржава тиме што један члан уноси у заједницу храниве делове из земљиних слојева а други из ваздуха, тако од прилике синдикати и партија чине једну симбиозну заједницу са подељеним улогама: *снага синдиката је више мање у дубини корена, снага партије у ширини погледа; први су извор материјалне снаге, друга духовне енергије.* Удружење та два елемента материјалне и духовне снаге је неопходна погодба класне борбе пролетаријата и победе социјалне демократије.

Класни значај синдикалне и парламентарне акције.

Противници социјалне демократије обично истичу синдикални рад насупрот парламентарној акцији. Социјална демократија има две врсте *таквих* противника. Једни стоје изван наших редова и као представници буржоазије сасвим природно желе да се синдикати, када већ морају постојати, *ограниче* на своју непосредну практичну улогу регулатора цене радној снази и ограде од револуционарне заразе коју социјална демократија у њих уноси. Други стоје у редовима радничкога покрета и као противници парламентарне акције траже да синдикати *прошире* своју делатност тако да одузму земљиште испод ногу социјалне демократије која заражава пролетаријат својим „парламентарним“ социјализмом. Са једним и другим не треба мешати оне раднике у синдикатима који, из *тактичких* разлога, проповедају политичку неутралност синдиката, признајући парламентарну акцију социјалне демократије.

Основна заблуда свих замерања ове врсте је очигледно у томе што се на синдикалну и парламентарну делатност не гледа као на две *форме* класне борбе пролетаријата, већ као на две независне, оделите појаве које могу имати засебне, од општих класних тежња пролетаријата независне циљеве. У извесном периоду, истина, парламентарна акција наткриљује сваку другу јавну делатност радничке класе, као што у другима опет цео покрет живи од непосредних сукоба радника са послодавцима. То зависи од целокупних економских и политичких прилика које се налазе у сталном кретању. И само онај који губи из вида законе тога целокупног кретања економскога и политичкога живота, може да падне у заблуду да претпоставља било парламентарну делатност синдикалној било синдикалну парламентарној и да социјализам изједначава или везује за једну или другу. Социјализам неће изаћи ни из борбе у радионицама ни из борбе у парламентима; он није ни синдикални ни парламентарни. Као решење друштвенога питања он неће изаћи ни из практичних успеха синдиката, ма колико они велики били, ни из парламентарних рефорама, ма колико

оне дубоко заседале, *јер се и једни и други усјеси крећу искључиво на земљишту буржоаскога друштвенога поретка*. „Парламентарна борба је по својој природи, вели један немачки писац, политички рад на реформама, као што су синдикати економски рад на реформама. Парламентарна борба представља политички рад у садашњици, као што синдикати представљају економски рад у садашњици. Она је, као и ова, такође само једна фаза, један степен развика пролетерске класне борбе у целини, чији крајњи циљеви прелазе преко парламентарне борбе у равној мери као и преко синдикалне. Парламентарна борба односи се према социјалдемократској политици тако исто као део према целини као и синдикални рад. *Социјална демократија је данас сједињење како парламентарне тако и синдикалне борбе у једној класној борби која је уверена на укидање буржоаскога друштвеног поретка*.

Али ма да ни синдикални ни парламентарни рад, сваки за себе, нису потпун израз класне борбе пролетаријата, они су њезин битан и неопходан део. У класној борби пролетаријата синдикати и парламентарна акцију имају највиднију улогу, истина разнородне и допуњујуће природе. *Синдикални су данас најчвршће и највеће организације маса*. Прихватајући радника у његовим најнепосреднијим бригама, синдикати имају над свима другим формама организације то преимство што је на њих радник упућен као радник, без обзира на висину његове свести. Њега гони у синдикалну организацију све што му живот као најамном раднику одређује: и мала надница, и болест, и дуго радно време, и беспослица. А како су ове бриге у данашњем друштву посведневне и сталне, то је и додир између синдикалних организација и радничке масе посведневан и сталан. Чланство и рад у синдикату постаје за радника саставним делом његова живота. То је његова прва јавна школа, његова прва и најближа заједница у којој се учи говорити и мислити, заједнички радити и наступати; у њој он најпре осети значај дисциплине, солидарности и пожртвовања, као и сласт успеха и горчину пораза. Под непрестаним притиском капиталистичке експлоатације све нове и нове масе улазе у своје стручне савезе који се на темељу дисциплине, солидарности и пожртвовања развијају у *колосалне организације маса, штај данас у истини кичмени стуб класне борбе пролетаријата*.

Парламентарно представништво социјалне демократије ниче из једнога гласачкога кадра који се по чврстости своје организације ни из далека не може мерити са синдикатима. *Па ипак је парламентарна акција социјалне демократије најмоћније средство за социјалистичко крећење маса*. То лежи

у природи парламентаризма и улози парламента у данашњој државној организацији. У њему су прибрани сви конци јавнога живота. Питања која се у парламенту претресају и решавају, не интересују само једну групу или једну струку радника. Парламентарна борба се баш и разликује од синдикалне по томе што се води око питања која интересују све народне масе, најамне раднике као и оне што су на путу да то постану, организоване као и неорганизоване. Та питања су истина еминентно *политичка*, и парламентарна акција је данас најобичнија форма *политичке борбе*. Али шта је у ствари политичка борба? Може ли се она одвајати од материјалних интереса дрштвених класа? *Зар цела политичка борба није само израз сукоба материјалних, економских интереса друштвених?* И управо за свој колосалан успех парламентарна акција социјалне демократије има да благодари томе што на сваком питању, ма колико оно на први поглед изгледало невинно, раскрива супротност интереса и класни карактер данашњег друштвенога уређења. А како се та питања расправљају у једном општем земаљском представништву, парламентарна трибина постаје јавном ареном на којој стоји партија против партије, класа против класе, гледиште против гледишта, програм против програма. Силан утицај те борбе на духове показује историја парламентарних сукоба целог света. Она влада јавним животом. Она растреса и разлучује народне масе; она обара политичке групе и диже нове. *За класно груписање и просвећивање нема данас социјална демократија моћнијег средства од живе, доследне и принципијелне парламентарне акције, нарочито у вези са изборном борбом у којој се класна борба јавља у кондензованој снази*.

И у овом погледу синдикална и парламентарна делатност се узајамно допуњују, шта више помажу и контролишу. Где иза парламентарне акције социјалне демократије не стоје организоване масе на које се ослања и под чијом контролом стоји, она не само да губи од снаге и утицаја већ стоји у опасности да је захвати једна професионална парламентарна болест коју је Маркс назвао *парламентарним кретенизмом*. Тако исто, где синдикати не стоје под утицајем општих политичких циљева који се данас најуспешније објављују са парламентарне трибине, опасно је да у њима не овлада еснафски дух, тежња за кастинским издвајањем и једностраним заступањем само уских стручних интереса без обзира на класне интересе пролетаријата. Ако парламентарни кретенизам представља опасност по класну борбу пролетаријата, не мања опасност се крије у овој тенденцији синдиката која је, аналогно првој, назвата већ *синдикалним кретенизмом*. Ма какви били

тренутни практични резултати таквога парламентарног и синдикалног рада, он не служи подизању целокупнога пролетаријата као *класе*, не појачава већ слаби његову класну борбу.

Најбоља гаранција против једне и друге опасности јесте једновремени рад на оба поља и гајење јединства. Синдикална и парламентарна акција, као две палме, не носе плода ако не расту једна поред друге. Оне се узајамно оплођавају и даду богат род само тада када увиру у класну борбу коју води социјална демократија.

Неколико примера.

За наш покрет, као што смо већ истакли, могло би се рећи да је партиски и синдикални рад развијан упоредо. Али то није правило. Има земаља у којима је синдикални покрет стао на снагу пре појаве самосталнога политичкога покрета радничке класе, као што, обрнуто, има земаља у којима је синдикални покрет изашао из политичкога рада социјалне демократије. Благодарети нарочитим привредним приликама, у колевци синдикалнога покрета, Енглеској, радничка класа остала је деценијама под политичким tutorством либералне буржоазије, и ако је имала снажне синдикалне организације, докле је у Немачкој пролетаријат почео водити под социјалистичком заставом самосталну политичку борбу пре него што су привредни односи били сазрели за синдикално организовање.

Овај пример показује колико су биле различне историске прилике под којима се јављао раднички покрет појединих земаља. Ма да он данас има исти циљ и исте методе борбе, он ипак од земље до земље показује разлике које су отисак различитих историских прилика. Али се те разлике не истичу ни у чему тако видно као у питању које овде претресамо: *у питању односа између синдикала и социјалне демократије*.

Три земље најразвијенијега радничкога покрета показују у овом погледу три *типа*: Енглеска са снажним синдикалним покретом који се је јавио и развијао без духовнога утицаја социјалне демократије, Француска са развијеном политичком делатношћу Партије без подлоге и контроле организованих пролетерских маса и Немачка са снажним синдикатима и Партијом и пуним духовним утицајем социјалне демократије на развијање синдикалнога покрета.

Историја радничкога покрета ових земаља пружа нам огромно искуство којим смо дужни користити се. Оно је сјајна потврда закључака која смо овде изнели као резултат теорискога посматрања ствари. Енглеска, на пр., није само колевка синдикалнога покрета већ и свих могућих синдикалних заблуда: еснафске искључивости, упоредних надничких скала,

компромиса између послодавачких и радничких организација, непримања неквалификованих радника у организације, ограничавања броја ученика, тежња за монополисањем посла, за аристократским издвајањем итд. Све те заблуде потичу у главном отуда што је уски, тренутни, непосредни интерес господарио над општим, класним, *јер није било самосталне политичке борбе радничке класе и социјалне демократије која би посебне интересе и стручне борбе саобразила са општим, класним*. Да је Чартистички покрет, једна од најимпозантнијих класних бораба пролетаријата, успео да трајно уједини енглеске раднике у независну политичку партију, нити би било у синдикалном раду тако скупих лутања и искушења, нити би енглески пролетаријат остао толико времена прави политички просјак.

Француска нам пружа обрнут пример. Насупрот Енглеској, она је земља не само најразвијеније политичке борбе већ и свих могућих политичких заблуда: политичких компромиса и блокова, министарскога социјализма и гласања за буџет и свакојаким парламентарних самообмана. Ако су заблуде енглеских синдиката потицале из превласти тренутних стручних интереса над класним, самообмане францускога социјализма показују прецењивање тренутних парламентарних комбинација према општим политичким, класним тежњама пролетаријата. У Енглеској је одсуство социјалне демократије узрок слабом политичком уздизању организованих радника, у Француској су парламентарне заблуде социјалистичких фракција одбиле организоване масе од Партије и испуниле их непријатељством према свакој парламентарној акцији уопште. Антипарламентарна струја у француским синдикатима покушава да и политичку делатност радничке класе пренесе на синдикате. „Због тога, вели један писац, што покушава да се прилагоди једној другој функцији а не својој, функцији једне политичке партије, синдикат постаје неспособан да добро врши своју функцију, да поправља радне односе. *Што би иначе, као организација маса, могао учинити за револуцију, не учини (јер се распушта), а што покуша да учини за револуционарно васпитање, чини наопако.*“

Немачка је земља у којој је политичка заинтересованост францускога пролетаријата сједињена са синдикалном организованошћу енглескога. Немачки пролетаријат је показао да се добре стране оба ова покрета могу гајити без њихових рђавих страна. То је историско дело немачкога пролетаријата, управо историско дело немачке социјалне демократије. Она је успела да развије најпунију парламентарну делатност и да парламентарну трибину и изборну борбу искористи у најпу-

нијој мери, због чега су је противници подруљиво називали „изборном партијом“. Али њена изборна борба и парламентарна акција била је увек веран откуцај расположења и тежња политички и синдикално организованих маса које иза ње стоје и које је задахњују. Отуда парламентарна акција немачке социјалне демократије, далеко од тога да одбија масе од партије, врши силно социјалистичко обавештавање маса и крчи пута политичком и синдикалном организовању. За свој данашњи пораст немачки синдикати имају највише да благодаре политичком раду социјалне демократије. А већ нико више не спори да се постојању моћне социјалне демократије има да благодари што немачки синдикати по савршенству организације и духовној снази стоје данас на челу међународнога синдикалнога покрета.

Заоштравање класних супротности и акције маса.

Али непотпуности организације и синдикалне и парламентарне заблуде, у колико где још постоје, све више се показују као заостатци прошлости, а заоштравање класних супротности, на данашњем ступњу капиталистичкога развика, даје необорива доказа да будућност припада гледишту које стоји у предложеној резолуцији.

Пре свега све брже пролази доба економских сукоба мањих, стручних и локалних размера. Економске борбе се не воде више у уским размерама као некада; према радничкој организацији не стоје више један или више неорганизованих послодаваца, већ *послодавачки савез* са националном и интернационалном организацијом. Са појавом послодавачких савеза наступио је читав преокрет у синдикалној борби. Борбе не обухватају више стотине и хиљаде радника већ десетине и стотине хиљада. Штрајкови и избацивања радника са посла умртве читаве индустријске гране, а ове повлаче за собом потресе и кризе у целом привредном животу. *Економске борбе постају све више политичким догађајима првога реда.*

У овом целом преокрету за нас је овде најважније истаћи: *да је организација послодаваца припремљена концентрацијом капитала.* Прво је капиталистички развикал, по неодрживој тенденцији концентрације капитала, умањео у логору предузетничке класе број конкурената и омогућио споразум, па се тек тада јавила послодавачка организација. Али капиталистички развикал је отишао још много даље. Читаве привредне гране стоје данас у апсолутној власти већег или мањег броја капиталиста који су изједначили своје интересе и везали своје судбине организацијом *картели* и *трестова*. Према овим најмодернијим бастама капиталистичке експлоатације, које су

при том заштићене *заштитним царинским системом данашње империјалистичке ере*, стоје скоро немоћна досадашња средства наших организација. Један велики познавалац синдиката вели: „Против неограничених средстава, сигурне монополисане муштерије, апсолутнога јединства воље у ових модерних индустријских левијана, четврт милиона имовине најбогатијег синдиката и незадовољство једне или две стотине хиљада упорних и огорчених радника не могу ништа учинити, као што стрела не може ништа учинити против оклопаче.“

Ова страховања могу бити претерана, као што се и укључивање на ове појаве може сматрати као неопортуно, незгодно. Али због тих појава нису постали излишни синдикати, већ су постале излишне све оне сањарије о томе да су синдикати сами себи довољни и све проповеди о одвајању синдиката од социјалне демократије. Баш напротив, синдикални покрет је достигао највеће размере у земљама највеће концентрације капитала, и он је пролетаријату у толико потребнији у колико је капиталистичка надмоћност већа. *На највишем ступњу надмоћности синдикали нису постали слабији, већ су класне супротности постале заостреније.* Питања која су некада расправљана непосредно на уској стручној основи, постају све више предмет најзаостренијих класних сукоба, са учешћем маса које не могу а да не увиде *оправданост циљева и метода борбе социјалне демократије: освајање политичке власти у циљу експропријације и експропријатора.* Улога синдиката, као најмоћнијих организација маса, расте, али исто тако расте и њихова упућеност на политичку борбу и социјалну демократију.

Сличан обрт ствари погодио је и парламентарну акцију. Заоштравање класних супротности групише против социјалне демократије представнике свих буржоаских партија. Као што показује укоченост социјалне политике, практични резултати парламентарне акције наилазе на све већи отпор. Шта више, из страха од социјалне демократије почиње да се мења и расположење буржоазије и владајућих класа према парламенту и парламентарним установама. Највећим илузионерима мирне парламентарне расправе друштвенога питања постаје данас јасно да *крупна политичка питања нашега доба неће наћи свога решења у парламентарној већ ван њега, у револуционарној акцији маса које стоје под заштитом социјалне демократије.* У тим револуционарним акцијама маса улога парламентарне делатности социјалне демократије не смањује се већ расте, али расте и њена упућеност на синдикално и политички организоване масе ван парламента.

Заоштравање класних супротности обара, дакле, све илузије прошлости, парламентарне као и синдикалне, и насупрот

извештаченим тежњама за подвојеношћу, налаже најпунију комбинацију и концентрацију снага у једној класној борби пролетаријата. За успешно вођење те борбе потребно је да концентрисане снаге имају један нервни центар, једно срце, једну директиву, а она може потицати само из центра социјалне демократије као општега представника класне борбе пролетаријата.

* * *

Са налогом да се реферат оштампа, конгрес је примио предложену резолуцију једногласно и без дебате. Она гласи:

Јединство покрета

Једна централна инстанција за све опште, класне акције покрета.

У тежњи да се отргну самоволне и ничим ограничене послодавачке експлоатације, радници су у земљама са капиталистичким начином производње приступили врло рано *груписању по радионицама и струкама*, из чега су се развиле *стручне, синдикалне организације* са првобитним, непосредним задатком: извојевање повољних услова при продаји радне снаге, у првом реду скраћивањем раднога времена и повећањем најамнице. У току капиталистичкога развитка и преовлађивања најамничкога система рада синдикалне организације су захватиле све категорије радничке класе, групишући у целине све шире масе за организацију способних радника, и тако постале *први општи и неопходни бедем борбенога пролетаријата против капиталистичке експлоатације*.

Али да би своје стручне борбе могли водити и синдикалне организације развијати, радницима су потребне *политичке слободе*: право коалиције, одржавање зборова, слобода штампе и т. д. На овоме ступњу развитка сваки штајк и сваки политички догађај упућивао је пролетаријат на то да је нужно, поред економске борбе у радионици и *фабрици*, водити и *политичку акцију*, а брутално поступање државне власти према првим штрајковима и организацијама овај процес је само убрзало. Негде раније а негде доцније, према ступњу економскога развитка и под стицајем других политичких и историјских прилика, *пролетаријат се у свима модерним земљама конституисао као класа у своју независну класну партију, социјалну демократију*. Појава социјалне демократије је резултат историске нужности, исто тако као и појава синдикалних организација. Као што су синдикати израз *неопходнога* пролетерскога отпора против непосредне експлоатације радне снаге, *социјална демократија је исто тако неопходна организација пролетаријата као класе, израз његове свести о заједници класних интереса и прва погодба за освајање политичке власти у руке*

пролетаријата и извршење социјалне револуције. Ова историјска улога социјалне демократије у ослободилачкој борби пролетаријата добила је класичнога израза у речима великога пролетерскога учитеља *Карла Маркса*: „да радничка класа може водити борбу против целокупне власти имућних класа *само као класа, конституишући се сама за себе као политичка партија на супрот свима старим партијама имућних класа*; да је ово конституисање радничке класе као политичке партије неопходно потребно за триумф социјалне револуције и крајњег циља — уништења класа; да уједињење појединачних снага, што је радничка класа до извесне тачке постигла помоћу својих економских борби, имало да послужи и као полуга за њену борбу против политичке власти њених експлататора... у борби радничке класе нераздвајно су спојени њен економски покрет и политички рад.“

Стојећи на овом гледишту конгрес сматра све правце свесне пролетерске акције, синдикалне, парламентарне и друге, као израз и делове опште, класне борбе, а све форме борбених организација пролетаријата, које имају свака за себе и своје специјалне задаће у својим специјалним областима, као неопходне органе за вођење класне борбе и класно ослобођење. Радећи свака у својој области оне врше свака на свој начин нужне функције за културно, политичко и економско уздизање пролетаријата, помажући се и допуњујући се узајамно. Оне имају један исти основ: класну супротност пролетаријата према буржоазији, и сједињује их један исти крајњи циљ: ослобођење пролетаријата уништењем класне владавине. Између њих не може бити супротности. Синдикати се најбоље развијају под окриљем једне снажне социјалне демократије, као што је и политичка акција најправилнија и најснажнија кад се ослања не само на партиски већ и синдикално организоване масе пролетаријата. Организовање маса за одбрану од непосредне експлоатације које синдикати врше исто је тако значајно за класну борбу пролетаријата, као и рад у представничким телима, просветна акција и политички утицај у држави.

Јединство покрета, према томе, јесте израз једнога пролетаријата и једне класне борбе коју он води. Конгрес сматра да је за успешно вођење класне борбе потребно развијати акцију пролетаријата на свима пољима и у свима формама организације, али не губећи никада из вида да су све посебне форме акције и организације делови једне органске целине, једнога друштвенога покрета чији је општи, теориски и практични представник једна социјална демократија. Социјална демократија је данас сједињење свих форми борбе пролетаријата, парламентарне, синдикалне и других, у једној класној

1459

борон која води укидању буржоаскога друштвенога поретка и остварењу социјализма.

Ради специјалних дужности у области у којој су поникли, синдикатима је потребна пуна независност и слобода кретања у примени тактике коју природа синдикалних борби изискује. Али чим се пређе на поље општих, политичких акција, тактика синдиката није више на своме месту, нити је њихова организација довољна. Исто тако као што је у интересу синдикалне акције да се директива даје и тактика одређује из једнога центра, од њенога природнога представника, синдикалнога савеза, *и директива и акција и тактика у општим класним борбама морају потицати из једнога центра, од њиховога природнога представника, социјалне демократије.*

У интересу тога да свима формама класних организација пролетаријата омогући увек једнообразно, организовано и пуно учешће у општим класним акцијама за које оне, као што је речено, морају бити у подједнакој мери заинтересоване, потребно је да синдикалне организације преко свога централнога тела, Главног Радничког Савеза стоје у органској, организационој вези са класним представником покрета, социјалном демократијом.

Ради тога конгрес решава:

1. Главни органи социјалне демократије, *Радничке Новине* и *Борба*, јесу заједнички органи целокупнога покрета, партиског и синдикалног правца;

2. Управа Главног Радничког Савеза бираће из своје средине за Главну Партиску Управу а Главна Партишка Управа за управу Главног Радничког Савеза по два члана који ће бити редовни пуноправни чланови дотичних управа;

3. На конгресу Српске Социјалдемократске Партије биће заступљене све савезне синдикалне организације Главног Радничког Савеза са по једним делегатом који се бира на главним годишњим скупштинама;

4. На партиским и синдикалним конгресима имају права обостраног учешћа чланови управа Партије и Главног Радничког Савеза и финансиских контрола;

5. Поред ових сталних веза Главна Партишка Управа, која израђује и спроводи тактику социјалне демократије, одржаваће заједничке седнице са управом Главног Радничког Савеза кад год су у питању опште борбе које ангажују и синдикате а које се морају водити удруженим средствима. То се исто налаже партиским организацијама и синдикалним већима у унутрашњости.

ПОСТАВНО
5478

Sw. h
39/39